

Voorwoord

Het proces bij het zoeken naar een juist onderwerp, de uitvoering van het onderzoek en het uiteindelijk schrijven van de scriptie heeft veel langer geduurd dan oorspronkelijk de bedoeling was. Ik ben begonnen met mijn Master Cultural Anthropology & Development Sociology in September 2009 en onder de leiding van Dr. Rivke Jaffe had ik al gauw een onderzoeksonderwerp gevonden, waarvoor ik 3 maanden in Suriname het veld in zou gaan. De dag voor mijn vertrek kreeg ik te horen dat mijn oudere broer maagkanker had en toen heb ik de hele boel afgeblazen. Helaas is hij 2½ maand later overleden aan de gevolgen ervan.

In Mei/Juni 2010 besloot ik dat de tijd weer rijp was om mijn studie voort te zetten en heb toen onder leiding van Dr. Bart Barendregt mijn onderwerp zodanig aan weten te passen dat ik mijn onderzoek in Nederland kon doen en wel over het Milieubeleid van Universiteit Leiden. Mijn 3^e en tevens huidige begeleider werd Prof. Dr. Gerard Persoon.

Ook nu weer werd mijn onderzoek gedwarsboomd door tegenvallers in het familieleven. Toen ik vernam dat de maagkanker erfelijk was en zowel mijn jongere broer als ikzelf het CDH1-gen hebben, lag mijn onderzoek tijdelijk stil. De enige realistische optie om de maagkanker voor te zijn, was het preventief verwijderen van onze magen. Na begonnen te zijn met een fysieke en mentale voorbereiding hierop vervolgde ik mijn onderzoek en wist dit af te ronden vóór mijn operaties in juli en augustus 2011. Mijn jongere broer had zijn operatie in mei 2011, ons beider operaties zijn geslaagd. Na 1 maand in het ziekenhuis gelegen te hebben en 2 maanden gerevalideerd te hebben ben ik in November 2011 begonnen aan het analyseren van de onderzoeksdata en het schrijven van mijn scriptie.

Voor je aan een onderzoek begint heb je allerlei ideeën over wat je wel en niet wilt implementeren in je onderzoek (qua methodes bijvoorbeeld), wie je hoopt te kunnen spreken en van wie je denkt dat ze een wezenlijk verschil kunnen maken voor de inhoud van de scriptie. Tijdens het proces leer je dat lang niet alles zo gaat als dat je van te voren in gedachten had, maar dat er wel genoeg onderzoeksdata verzameld kan worden om een volwaardige scriptie te kunnen schrijven.

Nu is het dan eindelijk zover. Waar de oorspronkelijke intentie was om mijn onderzoek in 3 maanden te doen en mijn scriptie in 2 maanden en in de zomer van 2010 af te studeren, heb ik er uiteindelijk een heel stuk langer over gedaan, maar ben ik wel blij dat ik dit onderzoek heb mogen uitvoeren en het heb mogen verwerken in een heuse MA-scriptie. Ik wens de lezers veel succes met het lezen ervan en hoop dat zij er plezier aan zullen beleven.

Hoofdstuk 1: Inleiding

“Only with greater equity can we expect to live peacefully, and only with greater harmony can we expect to live sustainably” (Haenn and Wilk 2006: 466).

Het scheiden van verschillende afvalstromen op treinstations, vliegvelden en Stay Okay Hostels, het plaatsen van driedubbel glas om daarmee niet alleen het gebouw te isoleren maar ook de energierekening omlaag te brengen, elektrische auto's, groene daken, zonnepanelen, windmolens en het üpcyclen van producten; het is slechts een greep van de initiatieven uit deze maatschappij om onze wereld milieuvriendelijker en duurzamer te maken. Steeds vaker wordt er in de media over gerept dat wanneer men in dit tempo blijft consumeren, vervuilen en het uitstoten van CO₂ de aarde over 40 jaar een praktisch onleefbare planeet zal zijn. Reden genoeg dus om een actieve inzet te tonen om in harmonie met onze natuurlijke omgeving te kunnen leven, zonder deze generatie, onszelf en dus toekomstige generaties schade toe te brengen. Verdragen en reglementen worden opgesteld en een bedrijf zonder een actief milieubeleid is niet meer van deze tijd. Zo ook Universiteit Leiden. Zij voert een milieubeleid in het teken van duurzaamheid voor de periode 2009-2013. Wat verstaat men eigenlijk onder milieubeleid en duurzaamheid?

Milieubeleid is beleid gericht op het tegengaan en voorkomen van aantasting van het leefmilieu. Duurzaam houdt in dat iets langer meegaat dan onder gewone omstandigheden wordt verwacht. Producten kunnen duurzaam gemaakt worden door betere grondstoffen te gebruiken en er een betere zorg aan te besteden naderhand. Fricker geeft een mooi voorbeeld van wat duurzaamheid inhoudt, hij zegt: *“In sociological terms sustainability is an absent referent or the absence of a presence. Viederman may have come closest to a definition with sustainability is a vision of the future that provides us with a road map and helps us focus our attention on a set of values and ethical and moral principles by which to guide our actions.”* (Fricker 1998: 194).

Wat wens ik te willen onderzoeken? Ik heb besloten om een onderzoek te doen naar het Milieubeleid 2009 -2013 van Universiteit Leiden en heb mij tevens laten leiden door het University Charter for Sustainable Development (ook wel: Copernicus Charter), dat Universiteit Leiden in 1993 heeft ondertekend. Mijn onderzoek focust zich op de theorie enerzijds en de praktijk anderzijds met betrekking tot dit milieubeleid. Het focust zich op de interactie tussen de beleidsmedewerkers en studenten van Universiteit Leiden. Hierbij heb ik de volgende hoofdvraag geformuleerd: wat zijn de visies en de praktijken van de beleidsmedewerkers van Universiteit Leiden ten aanzien van haar milieubeleid, hoe verhouden deze zich tot de visies en praktijken van studenten en in hoeverre vindt er verschil en/of overlap plaats tussen deze visies en praktijken?

De deelvragen zijn als volgt:

1. Wat zijn de visies van de beleidsmedewerkers ten aanzien van milieu?
2. Hoe hangen deze professionele visies samen met praktijken op het gebied van milieu?
3. Wat zijn de visies ten aanzien van milieu van studenten van Universiteit Leiden?
4. Hoe hangen deze visies samen met praktijken op het gebied van milieu?

Om dit te onderzoeken heb ik een 30-tal interviews uitgevoerd, waarbij ik gebruik heb gemaakt van verschillende interviewtechnieken om mijn respondenten te prikkelen bij de beantwoording van mijn vragen, met mogelijkheid tot onderbouwing van hun uitdrukkingen. Onder deze interviewtechnieken vallen:

- het semi-gestructureerde interview. Bernard zegt hierover het volgende: ‘Semistructured interviewing is a scheduled activity. A semistructured interview is open ended, but follows a general script and covers a list of topics’. ‘It demonstrates that you are fully in control of what you want from an interview but leaves both you and your respondent free to follow new leads. It shows that you are prepared and competent but that you are not trying to exercise excessive control’ (Bernard 2002: 203, 205). Door deze techniek te gebruiken, heb ik zowel mijn vragen kunnen stellen aan mijn respondenten, die ik graag beantwoord had willen zien, als vragen kunnen stellen tijdens het interview die op dat moment bij mij op kwamen en die misschien een waardevolle kennistoevoeging vormen ten aanzien van hoe zowel de beleidsmedewerkers als studenten tegen milieu en het milieubeleid aankijken en op welke wijze dit zich in de praktijk uit in het dagelijkse leven.
- het poneren van stellingen en deze naar waarde te schatten op een schaal van 1 tot 5 (geheel mee eens – gedeeltelijk mee eens – geen mening/weet ik niet – gedeeltelijk mee oneens – geheel mee oneens; ook wel ++, +, +-, -, --), alleen dan zonder de ingewikkelde statistische berekeningen naderhand.

Door het laten horen van verschillende stellingen aan de respondenten, kon ik hen actief betrekken bij het interview en hen op een nieuwe manier prikkelen. De respondenten werd het mogelijk gemaakt hun visies ten aanzien van het milieubeleid uit te leggen en aan te geven waarom ze het er wél of niet mee eens waren. De uitkomst van deze methode telde mee in het bepalen van de mate van overlap tussen de percepties en de praktijken van de beleidsmedewerkers enerzijds en studenten anderzijds.

- het tonen van zes foto’s, die genomen zijn op universitair terrein. Het gebruiken van foto’s tijdens een interview wordt in het engels ook wel ‘Photo elicitation’ genoemd. Harper schrijft

hierover 'Photo elicitation evokes information, feelings, and memories that are due to the photograph's particular form of representation' (Harper 2002: 13). Het gebruiken van foto's tijdens een interview naast teksten, gaf de inhoud een extra dimensie, waarbij enerzijds de respondenten meer bewust werden gemaakt van het onderzoek en dat ook met meer gevoel konden tonen en anderzijds voegde het geldigheid en betrouwbaarheid toe aan een onderzoek waarbij de nadruk lag op woorden (Harper 2002: 13, 22). Mijn intentie was om – aan de hand van zes verschillende foto's – de respondenten te prikkelen en hun mening te horen over de verschillen en de overeenkomsten die zij waarnamen. Ik was benieuwd of de respondenten alleen zouden zeggen wat zij voor zich zagen, of er ook over nadachten waarom deze foto's in het bijzonder bij zouden kunnen dragen aan het gedachtegoed over milieubeleid.

- ik heb mijn respondenten een lijst van verschillende milieuproducten en/of toepassingen laten opstellen, die Universiteit Leiden duurzamer en milieuvriendelijker zouden kunnen maken. Men had hier vijf tot tien minuten de tijd voor. Daarna heb ik aan hen gevraagd waarom zij voor deze producten hebben gekozen.

Het lijst maken wordt door Bernard ook wel 'Free Listing' genoemd: 'Free listing is a deceptively simple but powerful technique. In free listing, you ask informants to 'list all the X you know about' or inquire 'what kinds of X are there?' You'd be surprised at how much you can learn from a humble set of free lists. (Bernard 2002: 282). Door mijn respondenten zelf na te hebben laten denken over wat het milieu is, heb ik inzichten gekregen over hoe zij dit ervaren in het dagelijks leven.

- mijn laatste opdracht had ook betrekking op het maken van een lijst en daarvoor heb ik 21 universitaire locaties gebruikt. Ik heb mijn respondenten deze laten rangschikken van milieuvriendelijk tot milieuonvriendelijk en heb hen daarna om een korte uitleg gevraagd met betrekking tot de locaties die voor hen bekend waren en waar zij iets constructiefs over konden zeggen.

Op deze wijze hoopte ik inzicht te krijgen welke universitaire locaties het liefst werden gemeden en welke niet. Ook hoopte ik te kunnen weten waar men vond dat het beleid effectief was en waar niet.

De beleidsmedewerkers die ik heb uitgekozen om geïnterviewd te worden, zijn geselecteerd om het eerste en belangrijkste feit dat het merendeel is genoemd in de Milieunota zelf. Deze nota is opgesteld door mensen van Veiligheid, Gezondheid en Milieu (VGM). Zij reppen over de samenwerking die gedaan wordt met mensen van Expertise Centrum Vastgoed, het Universitair Facilitair Bedrijf (UFB) het College van Bestuur (CvB) en het Centrum voor Milieuwetenschappen Leiden (CML). De enige sectie die dan nog ontbreekt is de Universitaire Inkoop Leiden (UIL) die *wel*

genoemd wordt in het universitaire organogram. Ik heb hen allen benaderd en heb met verschillende afgevaardigden namens elk bedrijfs onderdeel een interview kunnen houden, die bijgedragen hebben aan de diversiteit van de inhoud van deze scriptie. Helaas heb ik de medewerkers van EC Vastgoed niet meer kunnen interviewen (als enige van alle beleidsgroepen binnen de universiteit). Na verscheidene pogingen om met hen af te spreken en maar geen antwoord terug te krijgen heb ik besloten het er maar te bij laten zitten.

Aangezien het een beleid betreft dat over de gehele universiteit zichtbaar kan zijn in het onderwijs, onderzoek en de bedrijfsvoering leek het mij het verstandigst om van alle faculteiten minimaal drie studenten te interviewen en ik heb ook gepoogd internationale studenten hierbij te betrekken. Dit heeft mij een zo breed mogelijk beeld verschaft van wat er niet alleen wordt aangeboden in lesprogramma's, activiteiten via de studievereniging of facultair breed en de zichtbaarheid van toepassingen in de bedrijfsvoering, maar ook in hoeverre de gemiddelde student zich bewust is van milieu en duurzaamheid als zijnde een factor binnen de universiteit.

Alle geïnterviewden hebben mij toestemming gegeven om het interview op te nemen. Van de beleidsmedewerkers heb ik toestemming gekregen hun namen te gebruiken, voor de studenten echter heb ik een vorm van anonimiteit betracht, omdat er voor de één meer consequenties aan vast zouden kunnen zitten dan voor de ander.

Tot mijn spijt hebben sommige voorgenomen interviews niet meer hun weg kunnen vinden in dit onderzoek. Zo wilde ik de verschillende politieke studentenpartijen interviewen en daarmee enerzijds bekijken of zij de belangen van studenten ten aanzien van het milieu en duurzaamheid behartigen en anderzijds of studenten op de hoogte waren van de standpunten van de studentenpartijen en of hen dat zou beïnvloeden in hun stemgedrag om een milieuvriendelijkere universiteit mogelijk te maken. Dat laatste heb ik verwerkt in stelling vier. Daarvoor heb ik de standpunten van de politieke studentenpartijen wel gelezen op het internet en voor studenten kan het alsnog wel van invloed zijn geweest bij hun vorming over- en het bewust zijn van het milieubeleid van Universiteit Leiden, waarmee de resultaten enigszins nog relevant kunnen zijn. Uiteindelijk heb ik er van afgezien om de studentenpartijen nog apart te interviewen, omdat ik al voldoende informatie had vergaard.

Ik had nog de intentie om de redactie van de Mare te interviewen. Ik heb vele edities van de Mare bewaard ten tijde van mijn onderzoek om te zien of er iets geschreven stond wat met het milieubeleid te maken had kunnen hebben, want de Mare is er voor elke student en wordt door velen van hen gelezen. Ook hen heb ik niet meer geïnterviewd, wat achteraf wel jammer is, omdat ik niets inhoudelijks heb kunnen ontdekken in relatie tot het milieubeleid, zoals voorlichting bijvoorbeeld. Ook heb ik besloten om geen directe vergelijking te maken met de andere universiteiten in Nederland, die ook het Copernicus Charter hebben ondertekend, omdat het onderzoek anders veel te breed zou worden.

Om even terug te keren naar de kern van deze inleiding, de opbouw gaat als volgt: ik zal eerst een hoofdstuk wijden aan de achterliggende theorieën, gedachten en motivaties van Universiteit Leiden welke een rol gespeeld hebben in het opstellen van het Milieubeleid.

In hoofdstuk 3 zal ik een beschrijving geven van het Milieubeleid 2009-2013 van Universiteit Leiden en het Copernicus Charter. In hoofdstuk 4 zal ik een beschrijving geven van de interviews die ik gehouden heb met de beleidsmedewerkers. In hoofdstuk 5 zal ik hetzelfde doen als in hoofdstuk 4, maar dan met studenten.

In het laatste hoofdstuk zal ik deze these concluderen door het geschreven woord – zoals dat in hoofdstuk 3 staat vermeld – te vergelijken met het gesproken woord uit hoofdstukken 4 en 5. Overeenkomsten en verschillen zullen op deze wijze duidelijk naar voren worden gebracht. Ik concludeer het geheel met een lijst met de te onderzoeken mogelijkheden die Universiteit Leiden zou kunnen vergroenen en verduurzamen in de toekomst en het beleid meer laten aansluiten op de wensen van haar medewerkers en studenten.

Hoofdstuk 2: Motivaties en Verwachtingen.

In dit hoofdstuk behandel ik drie onderdelen. In het eerste onderdeel beschrijf ik een theoretische benadering, die ik aan de hand van een toetsing terug zal halen in het zesde hoofdstuk. Het tweede en derde onderdeel geven weer wat van invloed is geweest bij de opstelling van de Milieunota, waarvan het tweede onderdeel de interne en externe motivaties van Universiteit Leiden weergeeft en het derde deel dieper in gaat op wat Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen is. De drie onderdelen tezamen vormen een kader waarbinnen dit milieubeleid is afgebakend en een context waarop ik heb kunnen anticiperen met mijn onderzoek. Op alle drie de onderdelen kom ik terug in mijn laatste hoofdstuk.

Binnen de ecologie bestaat een grote variëteit aan stromingen en variaties op deze stromingen. In dit hoofdstuk geef ik een beschrijving van de zogenaamde ‘progressieve contextualisatie’ en de ‘event ecology’ of ‘gebeurtenis ecologie’ van cultureel ecooloog Andrew P. Vayda. Voor het lezen van de overige stromingen en een bredere uitleg op de culturele ecologie, zie Bijlage 1. Ecologie is als eerste genoemd door Haeckel in 1866, waar hij de term omschrijft als *“the science of the relations of living organisms to the external world”* (Greenberg en Park 1994: 2).

“In de menselijke ecologie en in antropologie in het algemeen (inclusief de ecologische antropologie) vindt in een toenemende mate, de erkenning plaats voor de twijfelachtigheid van het toekennen van doelgerichtheid en zichzelf onderhoudende eigenschappen jegens zulke eenheden van een hoger niveau, zoals samenlevingen en culturen; overeenkomstig hiermee heeft een toenemende aandacht plaatsgevonden naar de gedragsaspecten in plaats van de normatieve aspecten van het sociale leven en ook naar de wijzen waarop reacties jegens veranderende omstandigheden gemaakt worden door bepaalde mensen, die ofwel samen of gescheiden werkten en gebruik maken van alle mogelijke technologische, organisatorische en culturele middelen die beschikbaar zijn tot hen” (Vayda 1983: 270).

Andrew Vayda kijkt naar het in een bredere context plaatsen van lokale en regionale milieuproblemen. Zijn methode betreft de ‘progressieve contextualisatie’, die overlapt met bovenstaande. Hij beschrijft dit op verschillende manieren met een gevarieerde en uitgebreide toelichting. Hij zegt dat *“we kunnen beginnen met kenmerkende acties of interacties – met de natuurlijke omgeving – van individuele levende wezens, en deze vervolgens in een context van toenemende wijde of dichtheid plaatsen die de acties of interacties begrijpelijk maken door hun positie aan te wijzen binnen kaders van oorzaken en gevolgen”* (Vayda 1983: 265, 270).

‘Progressieve contextualisatie’ geeft ons een begrip van het geheel zonder terug te vallen tot afgebakende systemen die proberen overeenkomsten te scheppen via gewelddadige of grillige

middelen en hun aan kritiek onderhevige aannames over *“de stabiliteit van systemen en over de mechanismen waarmee deze stabiliteit wordt bereikt”* (Vayda 1983: 270, 271).

Bij de ‘progressieve contextualisatie’ helpt het zogenoemde ‘rationaliteitsprincipe’, wat inhoudt dat wij er vanuit moeten gaan, dat de acties of interacties die wij bestuderen door mensen worden uitgevoerd die gebruik maken van hun rationeel denkvermogen en hun beschikbare middelen, om per situatie het gewenste einddoel te kunnen bereiken (Vayda 1983: 266).

Om de ‘progressieve contextualisatie’ validiteit te verschaffen, moeten wij ons object van studie – namelijk de interacties tussen de mens en zijn omgeving – onbevooroordeeld bestuderen en het niet al van te voren in een bepaald systeem kaderen. Wij hebben de mogelijkheid om kennis te verkrijgen van de context van ons object van studie, door dat tot ons te nemen wat wij waarnemen tijdens de uitvoering van het onderzoek, *“soms door veel verder te gaan dan de grenzen van een staat of eiland en soms tevreden zijn door niet verder te gaan dan de grenzen van een dorp en het gebied eromheen”* (Vayda 1983: 267, 268).

“Het is belangrijk om te erkennen dat naarmate er meer bekend is over de context van een onderzoek, des te beter worden activiteiten – die van belang zijn voor de onderzoeker – begrepen”. De ‘progressieve contextualisatie’ is een breed veld, waarin de mogelijkheid wordt geboden om verschillende contexten met vergelijkbare interacties te vergelijken, maar men moet in het achterhoofd houden dat dit niet opgaat voor alle gevallen. Ook al is het een breed veld, toch moeten er grenzen getrokken worden in het vergroten en het compacter maken van de context van het onderzoek. (Vayda 1983: 272, 273).

Een ander punt wat van belang is binnen de ‘progressieve contextualisatie’, is het punt van verrassing. In plaats van het toepassen van stricte methoden, richtlijnen en uitgeschreven verwachte uitkomsten is het makkelijker om in volledige academische vrijheid verrast te worden tijdens het onderzoek in de bevindingen en onderzoeksresultaten aan te treffen die misschien helemaal niet verwacht werden bij de start van het onderzoek (Vayda 1983: 274).

Aangezien het vaak lastig is om antropologisch onderzoek te koppelen naar bruikbaar materiaal dat geïmplementeerd en vertaald kan worden naar beleidsplannen, biedt de ‘progressieve contextualisatie’ een uitkomst. Dit gebeurt door de nadruk te leggen op vragen die van belang zijn voor de beleidsmakers. Met specifieke vragen, kunnen er concrete resultaten worden bereikt met betrekking tot wat de oorzaken zijn van bepaalde acties of interacties, wie daarbij zijn betrokken, waarom deze mensen daarbij betrokken zijn en wat de mogelijke gevolgen daarvan kunnen zijn op lokale, dan wel groter dan lokale schaal. Door de resultaten concreet te houden, kunnen deze ook afgebakend en duidelijk worden toegepast in beleidsplannen (Vayda 1983: 276).

“‘Event ecology’ is effectief in het tonen van oorzakelijkheid tussen lokale milieuveranderingen en zowel politieke als non-politieke menselijke invloeden” (Walters, McCay, West en Lees 2008: 75).

Geleerd aan de ‘progressieve contextualisatie’ bevindt zich de zogenoemde ‘event ecology’ – een door Vayda en Walters geboden alternatief voor de politieke ecologie – waarbij de nadruk gelegd wordt op veranderingen in het milieu. Voor Vayda en Walters is het belangrijk hierbij om *“een onderzoek te beginnen met een focus op gebeurtenissen of veranderingen in het milieu die zij willen verklaren, en vervolgens terug in de tijd en naar buiten toe in de ruimte te werken om het mogelijk te maken om verbindingen te maken tussen oorzaken en gevolgen die geleid hebben tot deze gebeurtenissen of veranderingen.”* Deze vorm van ecologie verschilt in die wijze van de politieke ecologie, dat het zich niet – voor het onderzoek van start gaat – verbindt aan bepaalde politieke factoren, maar dit pas tijdens het onderzoek duidelijk laat worden. De gevonden politieke factoren kunnen vervolgens gebruikt worden bij *“het verklaren van bepaalde gebeurtenissen in relatie tot het milieu of de omgeving”* (Vayda en Walters 1999: 169).

De ‘event ecology’ laat zich voornamelijk leiden door open vragen bij het onderzoeken van de ‘waarom-factor’ bij bepaalde gebeurtenissen en niet door van te voren al de antwoorden een bepaalde richting op te sturen met vragen waar geen ruimte bestaat voor mogelijk verrassende wendingen in het onderzoek. Om te weten te komen hoe het onderwerp van studie tot bepaalde verrassende resultaten heeft kunnen leiden, is het van belang dat we onszelf proberen te verplaatsen naar de plaats en de tijd waarop een bepaalde gebeurtenis heeft plaats gevonden en onszelf daarna afvragen welke gebeurtenissen die op deze plaats en tijd plaats vonden daar weer aan vooraf gegaan zijn (Vayda en Walters 1999: 170, 171).

Om te weten te komen wat de rol is geweest van politieke of structurele factoren in de bestudering van de oorzaken van veranderingen in milieu, is het van belang om – zonder waarde oordeel – nauwkeurig de oorzaken en de gevolgen die daarbij komen kijken te verklaren. *“Vayda en Walters beargumenteren dat het focussen op gebeurtenissen centraal staat in zo’n verklaring”* (Walters, McCay, West en Lees 2008: 11).

Interne en externe motivatie

Universiteit Leiden hanteert zowel interne als externe motivaties bij het opstellen, dan wel uitvoeren van haar milieubeleid. Om te beginnen met de interne motivaties: aangezien er een overkoepelend beleid ontbreekt, worden acties ad hoc en reactief uitgevoerd, sommige projecten worden wel gestart, maar niet afgerond, vanuit verschillende universiteitsgroeperingen neemt de belangstelling toe en op

nationaal niveau is er meer belangstelling voor milieu en duurzaamheid. Voor een toelichting op bovenstaande, zie hoofdstuk 3.

Er zijn veel meer externe en tevens gevarieerdere motivaties. Eén van de onderliggende doelen voor het aangaan van deze maatregelen is imagoverbetering, een factor die duidelijk naar voren komt in hun overzicht van aanbevelingen (College van Bestuur 2009: 14 – 17). Hieronder een opsomming, zoals deze in de nota staat weergegeven.

- Duurzaamheid hoort in het primaire proces van een universiteit, daarom heeft het College van Bestuur van Universiteit Leiden in 1993 het University Charter for Sustainable Development (“Copernicus Charter”) ondertekend (College van Bestuur 2009: 4). Voor een toelichting op bovenstaande, zie hoofdstuk 3.
- Aangezien de overheid verwacht dat er aan duurzame bedrijfsvoering gedaan wordt en de universiteit dit ook belangrijk vindt voor haar imago, is er gekozen om maatschappelijk verantwoord te ondernemen (MVO) (College van Bestuur 2009: 4). Voor een toelichting op bovenstaande, zie verderop in dit hoofdstuk.
- In 1996 heeft de universiteit met het Ministerie van Economische Zaken de Meer Jaren Afspraak Energie (MJA1) ondertekend, waarin is afgesproken dat er een daling van het verbruik van gas en elektriciteit zal moeten gaan optreden. In 2007 heeft de VSNU, de vereniging van universiteiten in Nederland, de MJA2 ondertekend, waarin een extra inspanning ten aanzien van duurzaamheid en energiebesparing gevraagd wordt (College van Bestuur 2009: 6).
- In de Nederlands milieuwetgeving is vastgelegd dat energiebesparende maatregelen die binnen vijf jaar kunnen worden terugverdiend, zo snel mogelijk worden uitgevoerd. Aangezien de gebouwen en de installaties in deze gebouwen langer dan vijf jaar in gebruik zijn, is een langere terugverdientijd gerechtvaardigd (College van Bestuur 2009: 8).
- Aangezien fossiele brandstoffen eindig zijn en het verbranden ervan slecht is voor het milieu, wil de universiteit in 2012 volledig gebruikmaken van groene stroom en dan bij voorkeur natuurstroom. Tevens wil de universiteit de mogelijkheid onderzoeken om de levering van gas te vergroenen of zelfs CO₂-vrij in te kopen (College van Bestuur 2009: 8).
- In de Nederlandse milieuwetgeving is bepaald dat er, bij voldoende volume, scheiding moet plaatsvinden van verschillende afvalsoorten, zoals gevaarlijke stoffen, papier en karton, kunststofolie en elektrische apparatuur. Om de kosten te drukken voor de afvoer ervan, worden gezamenlijke contracten gesloten of gevraagd aan de leveranciers om hun verpakkingen weer mee terug te nemen (College van Bestuur 2009: 10).
- De inkoop van goederen beïnvloedt ook de hoeveelheid van afval. Daarom heeft de VSNU geadviseerd om de Deelnameverklaring Duurzaam inkopen te ondertekenen, waardoor de

universiteit zich verplicht tot een 50% duurzame inkoop van goederen (College van Bestuur 2009: 10).

- Het bouwen en gebruiken van duurzame gebouwen heeft een positief effect op het imago van de universiteit, aangezien duurzaam bouwen rekening houdt met het milieu en nieuwe technieken toepast (College van Bestuur 2009: 11, 12).

Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO)

Onderstaande geeft weer wat Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen nu precies inhoudt en waarom het van belang is in de hedendaagse maatschappij. *“Bij maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) neemt een bedrijf de verantwoordelijkheid voor de effecten van de bedrijfsactiviteiten op mens en milieu. Het bedrijf maakt bewuste keuzes om een balans te bereiken tussen People, Planet en Profit.”* Bedrijven kunnen zelf bepalen welke richting zij op willen gaan en een keuze maken op welk gebied zij vooruitstrevend willen zijn voor de huidige tijd, maar ook voor in de toekomst.

De uitgangspunten voor MVO zijn: het zoeken van een balans tussen de economische, de ecologische en de sociale belangen (de PPP), rekening houdend met transparant en ethisch gedrag, de toepassing moet plaatsvinden door de gehele bedrijfsstructuur en alle processen heen, waarbij rekening moet worden gehouden met de belangen van de stakeholders, het moet een bijdrage leveren aan duurzame ontwikkeling, de lokale gemeenschap en de samenleving moeten erbij gebaat zijn en het Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen is een organisch proces, waarbij het aan verandering onderhevig is, het met zijn tijd mee moet gaan en het in overeenstemming met nationale wetten en internationale gedragsnormen uitgevoerd moet worden.

Er zijn verscheidene redenen denkbaar voor een instelling als Universiteit Leiden waarom het nuttig is Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen toe te passen. Deze redenen kunnen zijn: door in te zetten op efficiency en innovatie zal de universiteit flexibeler om weten te gaan met schommelingen in de economie, het mogelijk maken van integratie van kansarme groepen in de arbeidsmarkt, door meer rekening te houden met de wensen van werknemers en hun families en de arbeidsomstandigheden te verbeteren wordt de arbeidsproductiviteit verhoogd, steeds meer grondstoffen worden schaars en ter vervanging moet gezocht worden naar milieuvriendelijke en duurzame alternatieven, waar het MVO van advies kan voorzien, *“MVO is goed voor het imago van het bedrijf. Bedrijven die actief aan MVO doen hebben een streepje voor bij kredietverleners, subsidieverstrekkeners en beleidsmakers. Het is dus verstandig om MVO-activiteiten te communiceren”*, meer eerbied voor Europese waarden en normen, het draagt bij aan de verwezenlijking van de Millenniumdoelstellingen en het totaal aan toepassingen levert ook nog eens kostenbesparingen op,

iets waar een instelling als Universiteit Leiden alleen maar blij van kan worden (*MVO Nederland, Europese Commissie, Verenigde Naties*).

Conclusie

Er zijn verschillende motivaties voor een instelling als Universiteit Leiden om over te gaan tot het opstellen en uitvoeren van een Milieunota. Of het nu gaat over het toenemend contextualiseren van acties of interacties binnen een kader van oorzaken en gevolgen, verplichtingen vanuit nationale en internationale overheden en de VSNU of het mee willen gaan met de 21^e eeuw, de kern van het hele verhaal is dat Universiteit Leiden een poging doet om haar imago niet alleen te verbeteren, maar het ook wil laten glanzen als een goed gepolijste spiegel, opdat bedrijven het aantrekkelijk vinden om hun naam te verbinden aan een kennisinstelling als Universiteit Leiden en ook zodat de toestroom van studenten gegarandeerd blijft en er naast bedrijfsvoering ook blijvend geïnvesteerd kan worden in onderwijs en onderzoek.

Hoofdstuk 3: Het Beleid

In dit hoofdstuk zal ik de “Milieunota 2009-2013 van Universiteit Leiden: Milieubeleid in het licht van duurzaamheidsbeleid” en de “Copernicus-Guidelines for Sustainable Development in the European Higher Education Area” op beknopte wijze beschrijven, waarbij gekeken zal worden naar de hoofdpunten en de doelstellingen.

Het Milieubeleid

In de nota worden vooral de maatregelen besproken die op de bedrijfsvoering ingaan. De wijze waarop deze maatregelen tot uiting worden gebracht gebeurt deels centraal en deels decentraal. Universiteit Leiden zegt hierover het volgende: *“Het milieubeleid is sturend voor de faculteiten en eenheden. Acties van faculteiten en eenheden die een nadelig effect kunnen hebben op de bescherming van mens en milieu moeten aan het milieubeleid worden getoetst alvorens zij worden uitgevoerd. Faculteiten en eenheden moeten binnen het kader van het milieubeleid op dit terrein ook zelf beleid ontwikkelen (College van Bestuur 2009: 3).”* Faculteiten zullen te maken krijgen met de decentralisatie van energiekosten en zullen daar een energiecoördinator voor moeten aanstellen. Ook moeten faculteiten hun eigen afvalstromen goed in kaart brengen en maatregelen treffen – wanneer nodig – die de hoeveelheid afval zullen beperken

In de nota worden vier thema’s onderscheiden:

- energie en water
- producten, afval en emissies
- duurzaam bouwen
- vervoer van goederen en personen.

Enkele overige, algemene aanbevelingen die onder de loep worden genomen zijn de bewustwording ten aanzien van duurzaamheid in de bedrijfsvoering en de introductie van duurzaamheid in het HRM-beleid.

De universiteit zegt hierover: *“Milieubeleid begint met bewustwording. De universiteit draagt bij aan bewustwording door regelmatig zichtbaar te maken – aan studenten, medewerkers, overheden en omwonenden – dat ze milieubeleid en duurzaamheid belangrijk vindt. Het grootste positieve effect op het milieu wordt binnen de universiteit bereikt door investeringen in de gebouwen, de installaties en de ondersteunende processen. Maar ook studenten en medewerkers kunnen een bijdrage leveren aan een vermindering van de milieubelasting. Hoe zij dit kunnen doen, kan door gerichte voorlichtingscampagnes worden gecommuniceerd. Deze voorlichting is voor een deel al beschikbaar, maar er zal ook nieuwe voorlichting moeten worden ontwikkeld (College van Bestuur 2009: 5,6).”*

De universiteit vat dit beleid op een directe wijze samen in de relatie met duurzaamheid. Zij zegt hierover: *“Duurzaamheidsbeleid is niet hetzelfde als milieubeleid. Duurzaamheid gaat veel verder dan alleen de bescherming van het milieu. Het heeft ook een relatie met de effecten van het werk op de werknemer en de economische situatie van het bedrijf (PPP, People, Planet, Profit). Milieubeleid is wel een onderdeel van het duurzaamheidsbeleid. Het duurzaamheidsbeleid vereist, juist door de samenhang van allerlei aspecten, duidelijke bestuurlijke en strategische beslissingen. Deze beslissingen bepalen ook in belangrijke mate het imago van de organisatie in de maatschappij. Duurzaamheid hoort in het primaire proces van een universiteit. Daarom heeft het College van Bestuur van Universiteit Leiden in 1993 het University Charter for Sustainable Development (“Copernicus Charter”) ondertekend. Het Copernicus Charter is opgesteld door de Europese Rectoren Conferentie en vermeldt wat universiteiten zouden moeten doen op het gebied van duurzame ontwikkeling. Daarbij worden drie domeinen onderscheiden: onderzoek, onderwijs en bedrijfsvoering. Bij ons is het Centrum voor Milieuwetenschappen (CML) het speerpunt voor duurzaamheid in het primaire proces, maar ook bij (andere) faculteiten en eenheden is er aandacht voor duurzaamheid in onderzoek en onderwijs. Duurzaamheid hoort ook onderdeel te zijn van onze bedrijfsvoering. Niet in kleine, symbolische activiteiten, maar in zaken die er toe doen. De mate waarin Universiteit Leiden streeft naar duurzaamheid is daarom bepalend voor het ambitieniveau van het universitaire milieubeleid. De processen en werkzaamheden binnen Universiteit Leiden hebben, in vergelijking met andere bedrijfstakken, een beperkte invloed op het milieu. Veelal betreft het hinder voor de directe omgeving, zoals verkeersbewegingen en geluidsoverlast. Maar de milieueffecten kunnen ook plaatsvinden op een grotere afstand van de universiteit, zoals bij energiecentrales of afvalverwerkingsinstallaties, of op mondiaal niveau. De significante milieuaspecten, die er toe doen, zijn daarom vooral energie, bouwen, vervoer en afval (College van Bestuur 2009: 4).”*

De externe en interne aanleidingen die gegeven worden door de universiteit voor deze nota zijn de volgende:

- de universiteit heeft als 400 jaar oude organisatie een imago hoog te houden, waardoor zij er waarde aan hecht om een duurzaamheidsbeleid te voeren en aantrekkelijk te blijven voor jonge, intellectuele mensen, die de doelgroep vormen van de universiteit.
- *“Op dit moment worden milieuocties vooral ad hoc en reactief uitgevoerd omdat een sturend en overkoepelend beleid ontbreekt.*
- *Sommige projecten worden wel enthousiast gestart maar niet of onvolledig afgerond.*

- *Vanuit de universiteitsraad en studentengroeperingen neemt de belangstelling voor milieubescherming toe, getuige de wens om expliciet aandacht te besteden aan papierbesparing, energiebesparing, vervoersbeleid en verwerking van afvalstoffen.*
- *Er is door de internationale aandacht voor de gevolgen van het broeikas-effect, de kabinetwisseling in Nederland en publicaties in de media ook op nationaal niveau een toenemende belangstelling voor de bescherming van het milieu (College van Bestuur 2009: 4, 5).”*

De vier thema's van de Milieunota worden hieronder in het kort besproken.

Energie en water

De grootste belasting in de Milieunota voor de universiteit vormt het energieverbruik. De universiteit heeft besloten de volgende maatregelen uit te voeren om dit verbruik jaarlijks te beperken met een besparing van 2%: het aanstellen van energiecoördinatoren, het uitvoeren van energiebesparingsonderzoeken, verlenging terugverdientijd, inkoop groene stroom of natuurstroom en budget voor energiebesparende maatregelen.

Producten, afval en emissies

Wat betreft het afval op de universiteit wordt er geschreven dat er “*geen onnodig afval ontstaat en de afvalstromen goed worden beheerst.*” Om het nog beter te laten werken wordt het de faculteiten verplicht om de eigen afvalstromen in kaart te brengen en zelf in te springen wanneer de hoeveelheid afval dreigt toe te nemen. Verder schrijft de universiteit: “*Het ontstaan van afval wordt ook voorkomen door bij de inkoop van goederen en materialen dit aspect mee te nemen. Bij de inkoop moet worden gedacht aan de levensduur van goederen, mogelijk hergebruik, besparing van materialen en een milieuvriendelijke productie. De VSNU heeft de universiteiten geadviseerd de Deelnameverklaring Duurzaam inkopen te ondertekenen. Hiermee verplicht de universiteit zich in 2012 50% van de goederen duurzaam in te kopen. Bij de Europese aanbesteding van de inkoop van goederen en materialen wordt de milieubelasting in het vervolg zwaarder meegewogen dan tot nu het geval is (College van Bestuur 2009: 10).*”

Qua papierverbruik onderzoekt de universiteit in hoeverre de aanbevelingen – die gedaan zijn in 1995 door de Werkgroep Papierreductie – worden nageleefd en in welk opzicht deze nog verbeterd kunnen worden. Qua emissies worden maatregelen genomen om de bodemverontreiniging en vervuiling van het oppervlaktewater zo laag mogelijk te houden. Voor de emissies die in de lucht ontsnappen “*wordt een centrale registratie opgezet van de emissies van verbrandingsgassen van stookinstallaties en lekverliezen van koelmiddelen. Deze registratie wordt gebruikt om tijdig te kunnen ingrijpen in het onderhoudsprogramma van de installaties (College van Bestuur 2009: 11).*”

Duurzaam Bouwen

Om de milieubelasting te beperken wordt er rekening gehouden met de volgende aspecten: de leefomgeving, waaronder de veiligheid, de gezondheid van en comfort voor gebruikers van een gebouw gerekend worden; de flexibiliteit in het gebruik van het gebouw en het financiële rendement van het gebouw.

De universiteit vervolgt verder door te zeggen: *“Duurzaam bouwen vergt in de bouwfase een extra investering in tijd en geld. Deze investering wordt terugverdiend door een lagere energielast, betere prestaties van de medewerkers, een langere gebruiksduur van het gebouw, minder onderhoud en besparing op bouwafval bij verbouw of sloop (College van Bestuur 2009: 12).”*

Vervoer

De vervoersstromen bij de universiteit worden veroorzaakt door medewerkers en studenten, leveranciers van goederen en diensten en dienstreizen voor binnen- en buitenland. Een kleine 20 jaar geleden kwam 50% van de personeelsleden met de fiets, 25% met het Openbaar Vervoer en < 20% met de auto. Vermoed wordt dat dit nagenoeg onveranderd is gebleven. Over het leveren van goederen en diensten zegt de universiteit het volgende: *“De laatste jaren heeft zich een trend ingezet waarbij de opslag van goederen in de universiteit tot een minimum wordt beperkt. Een nadeel van deze werkwijze is echter dat er dagelijks door een groot aantal leveranciers goederen worden afgeleverd bij de verschillende gebouwen. Mogelijke oplossingen om deze vervoersbewegingen te beperken zijn: het gezamenlijk inkopen van goederen door meerdere eenheden van de universiteit bij dezelfde leverancier, het inrichten van een centraal magazijn, het aanleggen van grotere voorraden waardoor de frequentie van afleveringen kan worden verlaagd (College van Bestuur 2009: 12, 13).”*

Voor een totaaloverzicht van de aanbevelingen en de gestelde doelen, zie pagina's 14 tot en met 17 van de nota in de Bijlagen.

Het Copernicus Charter

Het Copernicus Charter is opgesteld door het “Copernicus-Campus Sustainability Center” naar aanleiding van de “Earth Summit” die in 1992 plaatsvond in Rio de Janeiro. Het is ondertekend door 328 universiteiten en hogescholen, waaronder Universiteit Leiden. Hiermee committeert de universiteit zich aan het aannemen en implementeren van milieuriichtlijnen – onder zowel leraren als studenten – die samenhangen met het Charter. Het Charter zelf is uit 1993 en poogt het bewustzijn onder Europese universiteiten en hogescholen te vergroten over de noodzaak om samen te werken voor een duurzame toekomst. Er staat geschreven op bladzijde acht: *“Pro-active universities are of vital importance in the ‘Europe of knowledge’, particularly to contribute to sustainable development.*

To meet the challenges of a sustainable society, universities have to re-think their position: which innovative approaches in teaching and learning are needed?"

Op bladzijde negen wordt vervolgd met het doel van dit Charter: *"The goal of these guidelines should be to establish an institutionalized framework in response to the need for the incorporation of 'Sustainable Development' in the context of the development of Bachelor and Master courses."*

De algemene doelen die het Copernicus Charter hoopt te bereiken bestaan uit het steunen van bestaande innovatieve benaderingen van uitgebreide modules met betrekking tot duurzame ontwikkeling voor pregemodelleerde studiecricula, het verbeteren van de bijdrage van duurzame ontwikkeling door hoge opleidingsinstellingen, het versterken van de rol van hoge opleidingsinstellingen steunend op de principes van duurzame ontwikkeling en solidariteit, het verbeteren van de toekomstige aansluiting en het innovatieve potentieel van hogere onderwijs instituten en het maken van een lange-termijn bijdrage tot het VN decennium voor Educatie en Duurzame Ontwikkeling.

Aangezien er geen universeel onderwijsmodel bestaat met betrekking tot duurzame ontwikkeling is het belangrijk dat er richtlijnen worden opgesteld die zowel op lokaal als regionaal niveau rekening houden met de mogelijkheden gekoppeld aan de natuurlijke habitat als ook met de kwaliteit van het onderwijs over duurzame ontwikkeling in een globaal perspectief. Het Charter vervolgt met: *"Sustainable development as a principle and a practice brings added value to the content and process of higher education. Universities play a significant role in the development of graduates as active citizens and the strategic space they create for the cultivation of knowledge about global and sustainable development. There is the need to produce graduates educated with values which are transferable between local, regional and national contexts into the international or global arena. Higher education not only empowers people for their role in society and therefore is of vital importance to promote the sustainable development of our global community. It provides also the highly skilled individuals necessary for every labour market such as teachers, doctors, civil servants, engineers, humanists, entrepreneurs, scientists, and many more. At last, these trained individuals develop the capacity and analytical skills that drive local economies, support civil society, teach children, lead effective governments, and make important decisions which affect entire societies (Copernicus-Campus Sustainability Center 2005: 10, 11)."*

Niet alleen moet de universiteit een actieve rol spelen in het begeleiden en ontwikkelen van geschoolde mensen in het veld van duurzame ontwikkeling, ook moet het haar modelrol voor de samenleving binnen het kader van duurzame ontwikkeling sterker ontwikkelen. De universiteit vormt een sterke factor die op kritische wijze – middels kennis en innovatie – kan bijdragen aan de vermenigvuldiging van duurzame productie en consumptie patronen in de samenleving. Een belangrijke manier om dit te bereiken is om niet alleen "top-down" beleid te voeren, maar het ook

mogelijk te maken om “bottom-up” participatie toe te passen en de creatieve geest van haar medewerkers en studenten de ruimte te geven om bij te kunnen dragen aan een verduurzaming op de universiteit, middels het aandragen van ideeën en het ontwikkelen en uitvoeren van acties. Een andere manier om dit te bereiken is om ervoor te zorgen dat de studies met de bijbehorende methodologieën en lesmaterialen toekomstgericht zijn, opdat de studenten de kennis, vaardigheden, visie en ethische verantwoordelijkheid ontwikkelen die duurzame ontwikkeling ondersteunen.

Om aan de basis te kunnen voldoen van dit Charter wordt met klem gevraagd aan de universiteiten om de 10 onderstaande principes van actie te implementeren in hun beleid en deze uit te voeren.

1. Institutional commitment: de universiteiten zullen echte toewijding moeten tonen tot de principes en de praktijken van milieubescherming en duurzame ontwikkeling binnen het academisch milieu.
2. Environmental ethics: universiteiten zullen duurzame consumptiepatronen en een ecologische levensstijl bevorderen onder de universitaire en publieke gemeenschap, en ook programma's koesteren voor de academische staf die bij zullen dragen aan de ontwikkeling van capaciteiten voor het geven van een milieubewust lesprogramma.
3. Education of university employees: universiteiten zullen voorzien in educatie, training en bemoediging van al haar medewerkers ten aanzien van milieukwesties, opdat zij hun arbeid kunnen voortzetten op een verantwoordelijke milieubewuste wijze.
4. Programmes in environmental education: universiteiten zullen een milieu-perspectief in al hun werk incorporeren en milieu-educatie programma's opzetten, waarbij de docenten, onderzoekers en de studenten worden betrokken – al die, die blootgesteld zouden moeten worden aan de globale uitdagingen van het milieu en ontwikkeling, ongeacht hun studie veld.
5. Interdisciplinarity: universiteiten bemoedigen de interdisciplinariteit en samenwerking tussen de verscheidene onderwijs- en onderzoeksprogramma's die gerelateerd zijn aan duurzame ontwikkeling als onderdeel van de centrale missie van de universiteit als instituut. Universiteiten zullen ook proberen de competitieve instincten tussen de verscheidene disciplines en departementen tegen te gaan.
6. Dissemination of knowledge: universiteiten zullen initiatieven steunen die de gaten vullen in de huidige aanwezige literatuur voor studenten, professionals, beleidsmakers en het algemene publiek door middel van het voorbereiden van informatief didactisch materiaal, het organiseren van publieke lezingen en het vestigen van trainingsprogramma's. De universiteit moet ook voorbereid zijn in haar deelname aan milieucontroles.
7. Networking: universiteiten zullen interdisciplinaire netwerken van milieu-experts bevorderen op lokale, nationale, regionale en internationale niveaus, met als doel om samen te werken in

algemene milieuprojecten in zowel onderzoek als educatie. Om dit te bereiken, zou de mobiliteit van studenten en onderzoekers aangemoedigd moeten worden.

8. Partnerships: universiteiten zullen het initiatief moeten nemen om samen te gaan werken met andere sectoren van de samenleving die zich bezighouden met het milieu en duurzaamheid om tot de verwezenlijking te komen van het bedenken en implementeren van gecoördineerde benaderingen, strategieën en actieplannen.
9. Continuing education programmes: universiteiten zullen milieugerichte onderwijsprogramma's moeten bedenken voor verschillende doelgroepen, zoals de zakenwereld, regeringsinstanties, non-gouvernementele organisaties, de media.
10. Technology transfer: universiteiten zullen een bijdrage leveren aan educatieve programma's die gemaakt zijn om evenwichtig onderwijs, innovatieve technologieën en vooruitstrevende management methoden over te dragen (Copernicus-Campus Sustainability Center 2005: 37-38).

Wat ook als krachtig middel wordt genoemd ter bevordering van duurzame ontwikkeling – naast deze 10 principes – is het internet. Het Charter schrijft hierover: *“Develop internet services so that the goals of sustainable development and the means for achieving these goals can be widely spread through virtual teaching and web course platforms. Widely accesible internet services should also be used to disseminate information to private persons, businesses, corporations and the public sector on how to participate in building a sustainable future and who to contact (Copernicus-Campus Sustainability Center 2005: 33).”*

Conclusie

Aan de hand van de stukken die ik heb ingezien, kan ik het volgende concluderen: Universiteit Leiden heeft een milieubeleid waarin alles is onderverdeeld in vier thema's: energie en water, producten, afval en emissies, duurzaam bouwen en vervoer van goederen en personen. De universiteit zelf bepaalt wat zij centraal geregeld wil hebben en wat zij uit handen geeft aan de faculteiten. De universiteit spreekt in termen van bewustwording, imago en duurzaamheid. Aangezien het laatste er het meeste toe doet, wil de universiteit middels grote besluiten een kenmerkend ambitieniveau ten toon spreiden. Wat ook van invloed geweest is bij het opstellen van het milieubeleid, is het ondertekenen van het Copernicus Charter. Het voorziet de universiteit in het aanreiken van milieu- en duurzaamheidscriteria om tot een duurzame ontwikkeling te komen op alle fronten in het onderwijs, het onderzoek en de bedrijfsvoering. Er is een top 10 van principes van actie samengesteld voor de universiteit, men moet de “bottom-up” participatie bevorderen, lesmaterialen vernieuwen en intensief gebruik maken van internetdiensten.

Hoofdstuk 4: De Beleidsmedewerkers

Ik heb interviews gehouden met de toenmalige vice-Rector Magnificus Rietje van Dam-Mieras namens het College van Bestuur (CvB), met Adri Noort en Celita Jetten-Limonard namens Veiligheid, Gezondheid en Milieu (VGM), Gerard de Bruin, Senior Inkoper van de Universitaire Inkoop Leiden (UIL), de voormalige directeur van het Centrum voor Milieuwetenschappen Leiden (CML) Helias A. Udo de Haes en de huidige directeur van het CML Prof. Dr. de Snoo en mevrouw Birgid Zaaijer, namens het Universitair Facilitair Bedrijf (UFB). De enige die ontbreekt zijn de mensen van Expertise Centrum Vastgoed. Ik heb hen meermalen gebeld en gemaïld voor een interview, maar de response bleef nul.

De interviews zijn niet allemaal exact hetzelfde geweest, maar er zijn wel degelijk enkele vragen die terug zijn gekomen bij elk interview. Vragen die niet relevant zijn geweest voor dit onderzoek zal ik ook niet bespreken, vandaar dat de numerieke volgorde niet altijd even logisch verloopt.

Interview met Rietje van Dam-Mieras, (voormalig) vice-Rector Magnificus

Ik heb mevrouw van Dam-Mieras geïnterviewd in haar werkkamer op de Oude UB. Zij heeft scheikunde gestudeerd en is via de biochemie in de biotechnologie terecht gekomen. Vanuit dit veld is zij bij duurzaamheid en duurzame ontwikkeling terecht gekomen. Zij is benaderd voor haar positie als vice-Rector Magnificus met als specialisme, het onderwijs en HRM (Human Resource Management).

4) Op welke manier bent u betrokken bij de besluitvorming van dit milieubeleid (van Universiteit Leiden) en in welke mate heeft u invloed op de inhoud? Zij zei dat het de bedoeling is dat het College van Bestuur de zaken vaststelt en het groter geheel stuurt. Universiteit Leiden doet veel op het gebied van duurzaamheid. Zij zit met de universiteiten bij “Duurzaam Inkopen”, energie, water, afvalstromen en bouwen staan op de agenda en ze zijn overgeschakeld op groene stroom, waardoor de CO₂-uitstoot tot nul is gereduceerd. Met betrekking tot bouwen zei zij het volgende: *“wij hebben zwaar weer in het hoger onderwijs en al die gebouwen, dat kost natuurlijk heel veel geld en het ziet er de komende jaren bij het hoger onderwijs niet zo rooskleurig uit wat die financiën betreft, ja, hoe plooi je dat dan? Hoe breng je dat met elkaar in evenwicht? Het moet enerzijds prijsbewust, maar anderzijds ook energiebewust dus en de prijs van de investering nu kan wel lager zijn, maar in de gebruiksfase krijg je de rekening betaald en kan het op termijn wel weer duurder zijn, nou met dat soort dingen en die zitten allemaal weer in de Vastgoed calculatie en in de bedrijfsvoeringen en daarom zie je er eigenlijk niet zo verschrikkelijk veel van. En doet de universiteit wel wat? Ja dus! En hoe het op mijn agenda komt, dat is dus via het overleg van VGM – Veiligheid, Gezondheid en Milieu*

– dat is Adri Noort die daar de milieucoördinator bij is, en daar zit dus ook Vastgoed bij – Frans Dekkers – en daar praten we natuurlijk wel over.”

Qua onderwijs – het “*Greening Curriculum and Research*”, zoals zij dat formuleerde – wordt ook veel gedaan, alleen is dit niet erg zichtbaar en is het door het curriculum bepaald. Het College van Bestuur probeert ook wat aan het bewustzijn van de studenten te doen, door erover te praten en het op de agenda te houden. Het is een lange termijn zaak, waarin de universiteit hoopt zowel de gedachten als de handelingen van de student te beïnvloeden.

5) Volgens het Milieubeleid 2009-2013 Universiteit Leiden, wordt er veel gedaan aan imagoverbetering. Kunt u mij vertellen waarom dit nodig is, op welke manier dit gebeurt en of het de gewenste resultaten tot gevolg heeft? Zij zei dat dit te maken heeft met de reputatie van de universiteit; het overschakelen naar groene stroom is daar een voorbeeld van: “*Dat doen wij heel bewust. Dat is gewoon een kwestie van fatsoen, als instelling!*”. Ook studenten vanuit SIFE ondersteunen de attitude kant, door middel van het opstarten van een forum waarin de universitaire populatie wordt aangesproken, middels voorbeelden van wat er gedaan wordt aan duurzaamheid.

6) In het Copernicus Charter staat op bladzijde 16 geschreven: “As technological innovation is a complex process that cannot really be managed by top-down policy alone, academic diversity could also be seen as a potential stimulus for creativity. It is commonly agreed that universities must have “old-fashioned” academic freedom, but in addition to a European policy targeted at large-scale standardization, bottom-up empowerment is also worth pursuing.” Op welke manier worden studenten, docenten en medewerkers actief of passief op een bewuste manier betrokken bij het milieubeleid dat Universiteit Leiden voert? Zij zei dat dit zichtbaar is in de grote investeringen op de lange termijn, zoals vastgoedontwikkelingen, energiecontracten en dergelijke. In de bedrijfsvoering zijn het de werknemers achter de schermen die erbij worden betrokken. Verder wordt het in het onderzoek en onderwijs via het CML en het “University College” met haar “Global Challenges” naar voren gebracht.

Op de vraag of er bewustwording universitair breed plaatsvond en/of studenten en docenten actief mee konden denken antwoordde zij: “*Daar is niet een speciaal gefocust beïnvloedingsbeleid op, dat zou via de Nieuwsbrief moeten. Er is wel een Strategisch Communicatie & Marketing. Je zou Hilje Papma kunnen vragen, die houdt heel het dossier bij, van wat doen wij allemaal op het gebied van duurzame ontwikkeling. Maar dat is niet echt een hele actieve portie. Dus de focus ligt vooral op het onderwijs en onderzoek binnen de studierichtingen die er zijn? Ja.*”

7) Wat zijn uw grootste uitdagingen binnen dit milieubeleid? Misschien kan ik het nog iets scherper zeggen: tegen welke problemen loopt u aan? “*Ja, ik denk dat het grootste probleem van een milieubeleid, dat is – nou dat is ook tegelijkertijd het hart van milieubeleid – is altijd het omgaan*

met complexiteit, met “stakeholders”, met verschillende belangen en met doelen die in de toekomst liggen en die lange termijn investeringen vergen en dus niet direct meetbaar zijn, je kunt je succes niet direct meten. Ja, precies ja. Dat is de grootste uitdaging!”

10) Wat is uw toekomstvisie ten aanzien van het milieubeleid op Universiteit Leiden; wat hoopt u nog in te kunnen voeren vóór, laten we zeggen, 2020? *“Dat Leiden echt excellent is in het op de agenda zetten en houden van duurzame ontwikkeling in zijn “University College”, het meegeven aan de mensen, in zo’n Master als “industrial ecology” en dat het ook vanuit die verschillende plekken waar het wel aanwezig is, dat men elkaar ook eens weet te vinden.”*

Zij sloot het interview af met het volgende: “Als interdisciplinariteit en het toekomst gericht denken, vanuit toch een wereldburgerschap ook – want we hebben met elkaar toch een verantwoordelijkheid in de wereld – nou eens meer als een soort gezamenlijk uitdaging werd gezien. Dat zou ik dan heel fijn vinden.”

Interview met A. Noort en C. Jetten-Limonard, namens Veiligheid, Gezondheid en Milieu (VGM)

Ik heb Adri Noort en Celita Jetten geïnterviewd in het LUMC. Adri Noort is de milieuviseur van oorsprong van Universiteit Leiden. Het VGM maakt beleid voor de universiteit en probeert alles centraal en efficiënt te laten verlopen, zoals het aanvragen van vergunningen – wat een verantwoordelijkheid is voor het College van Bestuur – zaken die met Vastgoed te maken hebben of faculteitsoverstijgend zijn.

Celita Jetten zit sinds 2003 bij het VGM. Eerst was zij medewerker bedrijfshulpverlening en sinds vorig jaar is zij medewerkster milieubeleid. Zij houdt zich bezig met afval, koelen, emissie en nog wat kleine dingen.

2) Ik heb het milieubeleid doorgespit en ik heb ook het Copernicus Charter gelezen, maar in het milieubeleid staat op pagina drie dat deze Nota is opgesteld door de afdeling VGM en vooral maatregelen invoert met betrekking tot de bedrijfsvoering. Ik heb hier twee vragen bij:

a) Op wat voor manier kunt u komen tot het maken van deze Nota en met wie werkt u samen? Adri Noort vertelde dat na meerdere milieunota’s gehad te hebben men in 2007 besloot het gestructureerder aan te pakken en zich af te vragen: *“...wat doen we nou allemaal en waar wil je nou eigenlijk als universiteit naar toe? Je probeert een beeld te scheppen van: hoe staat de universiteit in de wereld en wat is nou naar ons idee de belangrijkste milieubelasting die de universiteit veroorzaakt? Wij houden ons alleen bezig met bedrijfsvoering. Dat betekent: het hele verhaal met onderwijs, daar hebben wij niet zo veel*

mee te maken. Even verderop vertelde hij: “Eigenlijk is van milieubelasting naar schatting 70% energieverbruik en dan is er nog een beetje afval en het gebruik van gevaarlijke stoffen.”

Adri Noort vertelde even verderop welke mensen allemaal het concept van het milieubeleid hebben ingezien, alvorens het werd goedgekeurd. Dit waren achtereenvolgens voormalig vice-Rector Magnificus Rietje van Dam-Mieras, alle faculteitsdirecteuren, EC Vastgoed, de provincied medewerkers bij de faculteiten, de faculteitsbesturen en de overige mensen die iets met het milieu te maken hebben binnen de universiteit.

b) Er wordt op pagina drie ook gesproken over een bewustwording ten aanzien van duurzaamheid in de bedrijfsvoering. Wat bedoelt u daar precies mee? Adri Noort vertelde mij dat het vooral te maken heeft met inkoop. Standaard wordt er gekeken naar de prijs. Het VGM wil dat er op steeds meer plekken in de universiteit wordt gekeken naar de milieubelasting en de relatie tot duurzaamheid, zoals de aanschaf van 100% groene stroom. Op het gebied van onderwijs lukt hen dit nauwelijks, op het gebied van de bedrijfsvoering lukt hen dit wel.

3) Ik heb uit betrouwbare bron vernomen dat het CML gereorganiseerd is, dat er een deel is komen te vervallen en ik vroeg mij af: hoe kan het dan tot speerpunt worden gevormd in duurzaamheid in het primair proces? Adri Noort zei hierover dat aangezien het VGM zich bezighoudt met de bedrijfsvoering, zij geen inzicht hebben in de toepassing van duurzaamheid binnen het onderwijs – wat mede te danken is aan het stoeve contact met het CML sinds het vertrek van Udo de Haes – en hier ook geen invloed op uit kunnen oefenen.

4) Ik heb dus gezien dat de universiteit op 100% groene stroom werkt, dat zag ik al op de FSW en dat vind ik natuurlijk een heel goed teken, maar het kan natuurlijk altijd beter, het wordt ook beschreven in het milieubeleid. Daar heb ik twee vragen bij:

a) Waarom heeft u er niet voor gekozen om direct over te schakelen naar natuurstroom? Adri Noort vertelde mij dat de universiteit gebonden is aan een meerjarig contract met meerdere afnemers. Hij vertelde dat de universiteit vanwege deze reden meer is gaan kijken naar wat er precies geleverd wordt. Hij zei: *“De groene stroom die we nu hebben, die wordt opgewekt uit waterkracht, dus in feite is dat natuurstroom. Waar we wel op gelet hebben is dat er geen biomassa wordt bij gestookt, want dat is het grote verschil tussen groene stroom en natuurstroom, en windenergie was niet leverbaar op deze manier.”* Hij sloot de vraag af met het volgende: *“Ik ben op zich al heel erg blij dat we dat voor elkaar hebben gekregen. Ik hoop dat ze dit blijven doen, ik hoop niet dat ze over twee jaar zeggen van: we stappen weer terug, want het is toch goedkoper.”*

b) Investeert de universiteit eigenlijk in zonnepanelen? Adri Noort zei dat dat niet mogelijk is, omdat de kostprijs in verhouding tot de opbrengst het niet rendabel maakt om in zonnepanelen te investeren. Bij de nieuwe faculteit van W&N is wel al ruimte gereserveerd op het dak om ze te kunnen plaatsen in de toekomst. De universiteit denkt wel verder dan alleen zonnepanelen: *“We doen overigens niet aan opwekking van nieuwe energie, maar we gebruiken wel een Warmte-Koude Opslag (WKO). Is dat nou in alle gebouwen zo of in de gebouwen die nu gerenoveerd worden? Nee. Nou, je kunt niet overal een installatie bouwen, want het kost ook heel veel geld, dat ten eerste. Bovendien moet je oppassen dat je de burens niet dwarszit. Er staat nu een grote WKO installatie bij W&N en die gaat waarschijnlijk nog verdubbeld worden als de nieuwbouw er is, daar kun je echt heel veel energie mee besparen. Ja, dat is zeker een hele goede optie. Ja, er worden wel heel uitgebreid onderzoeken naar gedaan. Kijk, de binnenstad is bijna niet haalbaar, je hebt niet eens ruimte om het te maken, dus het kan niet overal.”*

5) In punt A3 op bladzijde 14 van het milieubeleid staat dat: “Studenten en medewerkers worden voorgelicht over de wijze waarop zij een bijdrage kunnen leveren aan een kleinere milieubelasting. Hiervoor worden, wanneer nodig, nieuwe voorlichtingscampagnes ontwikkeld.” Kunt u mij vertellen op welke manier dit is gebeurd, waar en of het het gewenste resultaat heeft gehad? Adri Noort vertelde mij dat via een werkgroep – met de belangrijkste spelers uit het veld – bedacht is *“om met ingang van dit najaar (2011) iedere maand aandacht te besteden aan iets wat met milieu en duurzaamheid te maken heeft.”* Ik vroeg mij ook af of het de bedoeling is studenten, docenten en medewerkers passief of actief bewust te maken of voor te lichten? Adri Noort vertelde mij dat het idee gegeven wordt dat de universiteit helemaal niets zou doen aan het milieu, terwijl dat niet waar is. Hij gaf als voorbeelden de WKO, de isolatie van gebouwen, het zorgen voor goede ventilatiesystemen en het bouwen van een nieuwe duurzame bèta faculteit. Verder zei hij: *“wij doen dat allemaal wel, maar wij zeggen het tegen niemand. Dus eigenlijk is het de bedoeling om de mensen te vertellen van: nou, dit doen we, de universiteit is wél bezig met milieu, we zijn met een heleboel dingen bezig en ja, je kunt een bijdrage leveren. Je kunt je eigen PC uitzetten als je een uurtje weggaat, het is alleen maar heel weinig op het totaal. Maar daar moeten we nog heel erg over gaan nadenken, hoe we dat brengen.”*

7) Wat ziet u als uw grootste uitdaging? Adri Noort: *“Grootste uitdaging is: duurzaamheid tussen de oren krijgen binnen de instellingen en dan niet alleen het bedrijfsmatige niveau, maar eigenlijk gewoon sowieso het bestuursniveau bij de faculteiten. Dat betekent dan wel in de bedrijfsvoering om te beginnen, maar als er daar eenmaal over wordt gesproken, dan komt het vanzelf wel bij het onderwijs terecht.”*

- 8) Zijn er bepaalde instanties binnen het universitair wezen die niet van harte meewerken of zelfs tegenwerken?** Adri Noort zei dat dat niet het geval was. Wat wel gebeurt is dat andere instanties eerst met argusogen naar het VGM kijkt, wanneer zij duurzaamheid onder de aandacht wil brengen. Vaak blijkt alles qua milieu en duurzaamheid al op orde te zijn; dat is in ieder geval het geval bij Vastgoed en bij Inkoop: *“Er is een website voor – Agentschap.nl – daar staan gewoon die criteria op en daar kijken ze gewoon naar, daar hoeven we ook niet meer over te beginnen, nou dat is geweldig.”*
- 9) In hoeverre vindt er een scheiding van afval plaats op de universiteit?** Mw. Celita Jetten-Limonard: *“Het wordt dus gescheiden, het afval, alleen het probleem was de afvoer er van. Het is niet altijd goed geregistreerd en vorig jaar hebben we een Europese aanbesteding gedaan en per één mei regelt Vliko alles voor de universiteit, het wordt allemaal afgehaald en gescheiden. Daar is bij de aanbesteding wel weer rekening mee gehouden, wie komt het halen, dat het wel een bedrijf is uit de buurt en waar brengen ze het heen? Dat het niet helemaal in het zuiden van het land of naar het buitenland vervoerd wordt. En in september wordt er een werkgroep gestart met preventiemedewerkers van het UFB, waarbij we het afval per stroom en per faculteit in kaart brengen en dat hopen we dan te kunnen verminderen. We hebben papier, karton, glas, lampen, batterijen, eigenlijk best wel veel afvalstromen. Maar je ziet het niet echt terug in de universitaire gebouwen, toch? Het is meer voor de grotere..., wat geleverd werd. Dus voor de kleinere... Dat maakt niet uit? Nou, dat moet nog in de inventarisatie tevoorschijn komen.”* Adri Noort: *“Toch zul je vooral bedrijfsafval, grijs en papier zien. Dat is het belangrijkste.”* Mw. Celita Jetten-Limonard: *“Dat is de grootste.”*

Over de gevolgen van het scheiden en recyclen van afvalstromen zei Adri Noort dat het scheiden van plastic niet nodig is, omdat het achteraf net zo makkelijk er uit te halen valt. Papierscheiding daarentegen is wel logisch, omdat dat heel moeilijk te scheiden valt. Overige dingen die ook gescheiden worden, maar dan apart binnen het LUMC, zijn naalden en medicijnen.

- 10) Waar bent u het meest trots op?** Adri Noort: *“Recent op de groen stroom. Ik denk dat we daar een grote belangrijke stap in hebben gezet naar duurzame actie en waar we ook wel trots op zijn, dat is niet alleen aan ons als dienst, dat is zeker ook voor Vastgoed, dat is de nieuwe bèta faculteit die echt met allerlei duurzaamheidscriteria wordt gebouwd waar we – als het klaar is en het Gorlaeus tegen de vlakte – echt een hele grote winst hebben op het gebied van energiebesparing. En we moeten ook wel, want alle universiteiten hebben een Meerjaren Afspraak Energie (MJA2) ondertekend, dus dat betekent dat ze allemaal twee procent per jaar*

energie moeten besparen – dat is bijna niet meer te doen met de maatregelen die we al hebben genomen en die we nog zouden kunnen nemen –, maar door W&N nieuw te bouwen, gaan we in één keer 20 tot 30 % energie besparen en dat is echt heel veel, zeker omdat dat ook de faculteit is die het meeste werkt.”

Interview met Gerard de Bruin, Senior Inkoper van de Universitaire Inkoop Leiden (UIL)

Het interview begon na mijn introductie met: “Ik moet de heren van Vastgoed ook nog interviewen, maar ik kon hun details niet vinden op de website. *Nou deze bevinden zich op het Rapenburg 70 – Oude UB – en nee de website is niet zo best, om het zachtjes uit te drukken.”*

Ik heb Gerard de Bruin geïnterviewd in het Willem Einthovengebouw. Hij is zowel Historicus als Neerlandicus van huis uit. Hij heeft eerst in de automatisering gewerkt en daarna 20 jaar als ambtenaar gewerkt bij de gemeente Haarlem, waarvan de laatste 10 jaar als Senior Inkoper en Hoofd Inkoop. Op gegeven moment was hij het beu en werd Senior Inkoper bij Universiteit Leiden. *Vanuit die rol, doen we weinig anders dan het begeleiden van Europese aanbestedingen, die initiëren wij niet zelf, dit zijn opdrachten in het beginsel van het CvB. Formeel zijn wij ook adviseur bij grote aankoopprojecten, maar in de praktijk gebeurt dat minder dan ik gewend was bij de gemeente. Vastgoed doet zijn eigen aanbestedingen, het LUMC valt überhaupt buiten dit hele bestek – wat ik erg jammer vind soms – en de grote faculteiten, zoals Wis- en Natuurwetenschappen, doet ook vrij veel zelf, maar daar is wel altijd overleg mee. De overige faculteiten die komen wij vooral tegen als afnemer van centraal ingekochte producten, waarbij je moet denken aan de basale dingen, zoals schoonmaak, afvalinzameling, maar ook dienstreizen, accountancy en dergelijke en wij doen in beginsel al de aanbestedingen. Ik ben van een situatie waar alles centraal vanuit een College van B&W werd geregeld en waar je ook als inkoper redelijk veel invloed had, kon sturen, in een situatie terecht gekomen waar dat niet zo is en vanuit een politiek gestuurde organisatie naar een, ook wel politiek, maar een andersoortig politiek gestuurde organisatie gekomen ben. De belangen liggen ook wat anders, ik bedoel onderwijs is primair en daaraan is vervolgens alles ondergeschikt. En dat betekent ook, dat is de andere kant van de medaille, wat wij besparen op inkoop, ten goede kan komen aan het onderwijs resp. niet afgehaald wordt van dat randje wat er is voor secundaire “feedingen”; en dat is best leuk, eigenlijk.”*

- 2) Ik heb natuurlijk ook het organogram bekeken van de universiteit, de Inkoop staat redelijk hoog. Wie draagt daar dan verantwoordelijkheid voor, zou je zeggen: nou de Directie en dan het CvB, deze is helemaal bovenaan? “Ja.” Of is dat meer een symbolische functie? “Nee, dat is op zichzelf als opdrachtgever, als sturend orgaan, wel degelijk het belangrijkste orgaan. Alleen die Directie, dat is een beetje een probleem, want**

mijn directie, mijn directeur, heeft natuurlijk wel een aantal zaken die onder haar zelf vallen, waarvoor zij eindverantwoordelijke is. Wie is dat? Dat is mevrouw Teuven. Waar zij eindverantwoordelijke voor is en dan moet je inderdaad denken aan materieelbeheer, schoonmaak, gebouwbeheer, de koffie- & theevoorziening, een hele “sale” aan dingen, maar dan nog zijn de Faculteiten degenen die betalen. Ja precies. En dan is zij wel “leading” als trekker in een project...”

3) In hoeverre bent u betrokken bij de besluitvorming van het opstellen van deze

Milieunota? *“Niet in het minst”, aldus de heer de Bruin. De Milieunota was er eerder dan de MJA2 en is daarna nog wat bijgesteld, waarin wordt beoogd: “dat wij op enige termijn aan de volkomen illustere 50% milieudoelstellingen zullen voldoen, waar wij al aan voldoen door het inkopen van groene stroom, basta, klaar! Maar goed (Meneer de Bruin is enigszins geagiteerd, omdat hij vindt dat de universiteit zich er maar makkelijk mee van af maakt). Ja, bij de gemeente was er ook 50% en de gemeente had toen zelf ingezet op 70% met een 100% groen per 2012 meen ik; kijk, dan ga je ergens voor! Ja. Dat prikkelt de organisatie aanzienlijk meer dan 50%. Ja, ik weet natuurlijk niet – dat staat niet in de Milieunota beschreven – wat het startpunt is, dat is waarschijnlijk ook niet nul. Nou ja, dat noem je uiteindelijk wel nul, ik bedoel er moet ergens een “benchmark” zijn en op een gegeven moment ga je van acquit en dan is dat moment nul. Dat moment is natuurlijk nooit echt nul, er zijn allerlei dingen al geregeld. Gerard de Bruin legde mij uit met betrekking tot de aanbesteding van het bedrijfsafval, dat niet alleen zij met een zwaar programma van eisen kwamen, maar dat er in de wet- en regelgeving voor zowel de leverancier als de afvalverwerker ook al een heleboel verplicht blijkt te zijn. Intern blijkt de zaak ook al goed geregeld te zijn universitair breed en dan met name bij de Wis- en Natuurwetenschappen. Hij vervolgde met: “Je weet, wij doen ook regelmatig mee aan de – of misschien weet je dat niet – milieumonitor van, nou ja het loopt nu via Agentschap.nl, maar dat is het ministerie natuurlijk. Niettemin, wij monitoren onze eigen inkoopprojecten voor zover wij dit kunnen zien, maar we hebben de indruk dat we daar redelijk in mee kunnen lopen.”*

Even verderop vervolgde hij met: *“Wij hebben een hele strikte scheiding van petten. Ik ben de procedure man, ik schrijf wel mee aan het bestek, maar de inhoudelijke verantwoordelijkheid bij het bestek ligt bij mijn opdrachtgever, die daar ook voor aangewezen is, dat geldt ook voor papier, maar dat geldt ook voor dienstreizen.”* Nog iets verder had hij het over duurzaam bouwen, hij zei: *“Het vervelende is natuurlijk dat de universiteit steeds minder geld heeft en ook bijvoorbeeld Vastgoed eerder zal sturen op, laten we zeggen, een betaalbaar gebouw, dan een duurzaam gebouw. Soms gaat dat samen overigens.”*

- 4) **U heeft nu genoemd dat u met het VGM samenwerkt. Zijn er nog andere organen met wie u direct samenwerkt?** *“Nee! Dat niet. Wel op andere terreinen. Kijk, we werken erg veel met bestuursbureau 's samen – dat is aan het Rapenburg 70, de Oude UB, die ook de automatisering en de bedrijfsvoering doen onder andere – voor het implementeren van projecten, maar dat zijn vaak administratieve bezigheden, iets moet in het systeem getild worden.”*
- 5) **In de Algemene Inkoopvoorwaarden van Universiteit Leiden, hoofdstuk 21, paragraaf zes wordt aangehaald: “Leveringen en hun verpakkingen dienen een constante kwaliteit te bezitten tot tenminste twee jaar na leverdatum.” En ik vroeg mij af, met het oog op de verduurzaming van de universiteit zelf, bent u dan niet van mening dat deze periode veel te kort is en dat er misschien een minimale periode van vijf of zelfs tien jaar zou moeten zijn?** *“Dat zou zomaar moeten kunnen, maar wij hebben het heel specifiek over verpakkingen, en weet je wat het probleem van Algemene Inkoopvoorwaarden in het algemeen een beetje is, ze proberen alle vormen van inkoop te dekken; diensten, werken, leveringen.”* Gerard de Bruin legde uit dat verpakkingen van papier slechts een week meegaan, waar chemicaliën in karton of plastic vijf tot tien jaar meegaan en in glazen flessen – mits niet gebroken – wel 100 jaar mee gaan. *“Ik weet eigenlijk niet precies waar deze normen vandaan komen, maar het is inderdaad de moeite waard om er eens naar te kijken. Misschien zou het dus gesplitst moeten worden. Misschien zou het secuurder moeten. Ik kan niet zeggen per product, maar misschien per productgroep. Ja. Dat je kunt kijken van: dit is kort houdbaar, maar dit is veel langer houdbaar, dat er mogelijkheden zijn. Ja. Het is ook natuurlijk voor een deel een beetje een theoretische kwestie. Je krijgt iets, dat wil je gaan gebruiken, je pakt het uit en het enige waar dit op ziet, is dat niet alles in waardeloos plastic en het rotste papier wordt gedaan. Nou, laten we eerlijk wezen, papier en karton, gaat vervolgens de recycling in – onze grote interne afnemer van verpakkingen scheidt het plastic, het piepschuim en de PVC-korrels ook al. Dat is... Wiskunde weer en Vliko doet het daarna. Die sorteert niks voor je, dat moet je zelf doen. Die zit wel aan de achterkant weer, met een uitgebreid palet aan zaken waardoor eigenlijk zelfs ons huishoudelijk afval – dat is gewoon ons bedrijfsafval – nog weer gescheiden wordt in allerlei fracties die op zichzelf weer geld opleveren. Ja. Niet aan ons, maar aan hen, vandaar dat het zo goedkoop is. Ja, precies ja. Hoe meer zij krijgen, hoe beter het voor hen is en daarvoor ook voor ons.”*
- 6) **Ik heb nog een stuk uit de Algemene Inkoopvoorwaarden van Universiteit Leiden, dat is ook weer hoofdstuk 21, maar dan paragraaf één: “Leverancier en zijn werknemers, evenals door hen ingeschakelde derden, zijn gehouden aan de wettelijke veiligheids-, gezondheids- en milieuvoorschriften in acht te nemen. De leverancier streeft ernaar de**

productie, verpakking, opslag, als mede de Leveringen zelf zo milieuvriendelijk te laten zijn, ook bedrijfsvoorschriften en reglementen op het gebied van veiligheid, gezondheid en milieu van LEI (dit staat voor Universiteit Leiden), zoals onder meer het “Veiligheidsreglement in opdracht van de afnemer, Universiteit Leiden” dienen te worden opgevolgd.” Bij de Algemene Leveringsvoorwaarden wordt niks vermeld met betrekking tot de milieuvriendelijkheid van de geleverde producten. “Dat hoeft ook niet. Dat wil zeggen, als wij een contract sluiten, hangt dit er aan. Dat is naast het contract. Er is een volgorde in contracten. 1) Je hebt het contract zelf, 2) de aanstellingsstukken, 3) dit. Dus, als het niet geschrapt is, dan is dit geldig.”

- 7) **Ik had een paar vragen over een paar specifieke producten. Ik heb gelezen dat Staples de leverancier blijft voor kantoorartikelen en “computersupplies” voor de komende vier jaar. Ik heb hun site bekeken en ik kan echt werkelijk niks terug vinden met betrekking tot milieuvriendelijkheid of duurzaamheid met producten.** *“Dat is op zichzelf niet zo heel moeilijk. We vragen dat aan de voorkant al uit; we vragen eigenlijk drie dingen aan zo’n bedrijf: kunt u alle vormen van potloden en pennen leveren – en dan heb je een zogenaamde runnerslijst, van dit hebben we de laatste jaren gekocht – als A-merk, kunt u ze allemaal leveren als eigen merk – wat niet altijd een B-merk is, maar dat lijkt wel zo – en bent u in nu staat van al die producten aan te geven wat hun milieubelasting is, respectievelijk of zij milieuvriendelijk zijn anders gezegd en soms zit die eis er ook keihard aan. Kartonnen hoesjes moeten van die en die kwaliteit zijn, met die en die inkt en die en die wijze van produceren; daar zit ‘t ‘m in het milieuverhaal. Overigens al die bedrijven, ook Staples, zijn in staat om jou zo’n complete milieulijst te leveren. Een ander stuk van het hele milieuverhaal zit ‘m natuurlijk niet in producten zelf, maar zit ‘m in hoe ze bij ons gebracht worden en zit ‘m in de verpakking die eraan zit, mogen we die teruggeven? Heeft u aan de achterkant – en dat hebben al die bedrijven – het goed geregeld? Dat het karton wordt hergebruikt of gerecycled, enzovoorts.”*
- 8) **Hier eigenlijk “gelinkt” aan papier. Papier is natuurlijk een product dat je HEEL VEEL gebruikt op de universiteit, neem bijvoorbeeld de readers alleen al. “Ja.” In hoeverre wordt er gebruik gemaakt van gerecycled papier eigenlijk?** *“Niet. En waarom niet? Dat zal ik je vertellen. Het is al beter dan het was. Papier is gemaakt van hout, houtpulp en andere zooi en heeft een zekere samenhang, die wordt bewerkstelligd door een vorm van lijmen, maar ook door de lengte van de vezel. Als je oud papier gebruikt, dan wordt dat weer verpulpt en worden het hele korte vezeltjes. Als je dat vervolgens in je copier doet, dan ontstaat er vervolgens een enorme hoop stof en daaruit ontstaan een hele hoop storingen. Dan gebeuren er twee dingen. De kopieleverancier – die toch al pissig is, omdat hij niet de*

opdracht voor het papier heeft gekregen – zal elke storing bij ons in rekening brengen, omdat dat veroorzaakt wordt door het papier. Dat kost dus én een hoop geld én het kost een hoop bedrijfstijd. Er wordt dus in principe gekozen voor nieuw papier met een zo laag mogelijke milieubelasting, die je terug kunt vinden in allerlei normen die wij van te voren hebben gesteld. Dat zijn overigens normen, waar je van te voren moet vaststellen dat ze niet discriminerend zijn en dat dus elke leverancier op die manier dat kan leveren, maar het niet kiezen van gerecycled papier heeft puur te maken met de kwaliteit van het gerecycled papier. Het is overigens al VELE malen beter, dan in de tijd dat deze argumenten ontstonden, want toen kreeg je zo 'n grijs velletje, dat volkomen verstofft. Er komt dus nog wat bij – ik noemde net die duurzaamheidsarchiefnorm – de bewaartijd van een gerecycled velletje is niet die 100, 200 jaar die die archiefwet eist en aangezien ik beloofd heb dat ik dat persoonlijk kom controleren dat dat over 100, 200 jaar goed is, wil ik ook echt dat dat goed is. Nee, maar daar zit 'm dus het probleem. Ja, natuurlijk.”

- 9) Meubels. Er is natuurlijk veel metaal. Is er ook veel hout, of is dit kunststof?** Gerard de Bruin zei dat het bestond uit geperst hout met een laagje kunststof erop. “Dus is het zo dat alle meubels die worden ingekocht, dat dat van nou FSC-gekeurd hout is, of gerecycled hout, ja ik weet het niet? *Dat bestaat allemaal niet. FSC wel, maar gerecycled nauwelijks. Ik bedoel, ja houtpulp, precies, ja, dat bedoel ik, dat pershout, dat kan overal van gemaakt worden. Ik denk dat de aanbesteding, die nu vier jaar oud is, dat die daar nog wat minder rekening mee hield. Waar we wel naar gekeken hebben is de recycling en dat is een dramatisch verhaal bij meubels, omdat de samenstelling van dit soort spul dermate complex is, dat je het niet gemakkelijk meer uit elkaar haalt. Ja. Maar massief hout is niet te betalen, nee, en wordt ook eigenlijk niet aangeboden, behalve in de TOP sector.”*

Gerard zei verder dat hij niet precies wist wat de normen zijn, maar dat met name het plaatmateriaal ingewikkeld in elkaar zit en dus moeilijk valt te recyclen. Houtvineer gaat makkelijk, plastic is nog niet goed geregeld, “*maar ik weet zeker dat de markt het nog niet goed geregeld heeft, want die kijkt aan tegen de kosten, dus er zijn twee opties als dit weg gaat – dit kan op zichzelf 20 á 30 jaar mee – dat gaat in de handel, dat is de ene kant, dan krijgt het een tweede leven, en de rest is slopen, waarbij het metalen deel wat minder problematisch zal zijn dan het houten deel, want het houten deel is helemaal niet van hout. Nee, precies nee.”*

- 10) Ik vroeg mij af, hoe zit het nu bijvoorbeeld met voedsel? Er gaat een hele hoop voedsel ook in omloop bij de universiteit. Je hebt een aantal mensa's, heel veel kantines, café's, volgens mij is dat extern (*Hij schudt nee met zijn hoofd*), oh intern, UFB dan misschien (*Hij schudt ja met zijn hoofd*)? Is er in ieder geval een mogelijkheid om biologisch voedsel te nuttigen (*Hij schudt nee met zijn hoofd*)? Helemaal niet?! Gerard de Bruijn legde uit dat**

dat ook weer niet het geval was. De universiteit catert zelf, via het UFB, waarbij de subsidie in evenwicht moet zijn met de opbrengst. Alles binnen de universiteit moet zijn eigen kosten terugverdienen, zo ook bij de Inkoop. De keus voor biologisch voedsel is niet logisch, omdat het duurder is en het afvalpercentage hoger ligt. Of er proef is gedraaid is de heer de Bruin onduidelijk, alhoewel er wel eens wat tussen zit. *“De enige uitzondering is de Faculty Club. Dat zit in het Academie en dat is chique. Daar lunch je voor 20 piek, dat is streek gebonden, seizoen gebonden en biologisch. Dus laten we zeggen: de hotemetoot in deze toko, die krijgen niks anders als ze daar gaan eten, want er is geen alternatief.”*

11) Wat is eigenlijk voor uzelf het grootste probleem binnen deze Milieunota, wat zijn de grootste uitdagingen? *“Mijn probleem is dat het niet gevoeld wordt als een algemeen voorschrift, respectievelijk richtinggevend voor de gehele universiteit. Er moet hier niet zo veel. Dat wij dat afval redelijk hebben dicht getimmerd, dat is A) de inbreng van Adri (Noort) en zijn mensen en het is B) het feit dat er bij Natuurkunde al een heleboel verrekte goed liep. Verder dat de wet- en regelgeving aan de kant van de afvalverwerker al zo zit dichtgetimmerd, dat we automatisch die baan van een zeer behoorlijk contract zijn opgetutterd, maar “no thanks to the boss” zal ik maar even zeggen, want er is hier erg veel vrijblijvendheid. Ook al die keus voor de 50% vind ik al een beetje een sneu soort van ambitieniveau. Dan ga je toch minstens voor 70% duurzaam. U denkt ook dat dat haalbaar was binnen 2009-2013? Ja, ik geloof dat dat haalbaar is, maar dan moet je wel ook gewoon een standpunt durven innemen en mevrouw van Dam vindt wel van alles, maar ik weet niet of ze dat nou er ook door krijgt naar de organisatie en daar heb je met mevrouw van Dam nog geschoten, omdat het natuurlijk haar vak is. Maar stel nou eens even dat er iemand zit die er helemaal geen affiniteit mee heeft, dan heb ik niet het gevoel dat het huidige College (van Bestuur) daar nou zo op stuurt. Nou, ik weet niet of onze Rector daar enige affiniteit mee heeft. Geen, maar hij heeft ook weinig affiniteit met Leiden, dus.. Nee, precies. Je mag je niet te kritisch uit laten, maar... Oh jawel hoor dat zijn wel de gedachten die ik heb. Nou ja, nee kijk, laten we eerlijk wezen, je hebt bestuurders van allerlei soorten en onze huidige Rector is iemand die erg is ingericht op de marketingkant van de universiteit; dit moet een internationale vooraanstaande universiteit zijn, liefst in de top tien van de wereld.”*

12) U bent best kritisch, dat vind ik heel fijn om gewoon die nuance te merken, maar waar bent u eigenlijk het meest trots op binnen dit milieubeleid? Wat Gerard de Bruin fijn vond is dat er meer voedingsbodem en beleving is – bij de mensen die een aanbesteding aansturen – dan je zou verwachten naar aanleiding van het algemene beleid op de universiteit. Verder vertelde hij mij dat hij met genoeg door het Gorlaeus of de FSW loopt, *“omdat daar die*

“spirit” er veel meer is” en de mensen wat socialer zijn in tegenstelling tot de mensen van Geesteswetenschappen, “ze tobben nergens over, behalve als iets er niet is.”

Interview met Helias A. Udo de Haes, Centrum voor Milieuwetenschappen Leiden

Ik heb Helias Udo de Haes geïnterviewd op zijn werkkamer in het Van Steenis gebouw. Hij heeft Biologie gestudeerd in Leiden en zijn promotieonderzoek gedaan in Beieren, in Duitsland. Via de TH in Delft kwam hij terug in Leiden bij Milieubiologie. Hij heeft het initiatief genomen tot het oprichten van Centrum voor Milieukunde – wat in 1978 gerealiseerd is – en is daar ook meteen de eerste directeur van geworden.

- 1) Op welke manier was u betrokken bij de besluitvorming van het milieubeleid?** Hij vertelde aan mij over de periode dat zowel hij – eerst als lid van de Werkgroep Milieubeheer, later bekend onder de naam Centrum voor Milieubeheer Leiden – als de universiteit in de jaren '60 en '70 acties voerde. Hij zei: *“Het werd niet alleen hier gedaan, ook bij andere universiteiten, maar hier in Leiden was het sterker dan op andere universiteiten, en bovendien ook meer gedragen door het wetenschappelijk personeel en bestuur.”*

Even verderop vertelde hij mij dat met het stichten van het CML, zij opgehouden zijn met actievoeren en zij zich zijn gaan richten op onderwijs en onderzoek. In 2005 heeft hij nog één keer actie gevoerd bij de ontwikkeling van de nieuwe Nota voor het universitaire milieubeleid, *“en toen ben ik echt uit de Dienst Milieu en Veiligheid (VGM) gevraagd, kan ik daar een bijdrage aan leveren? Er is toen een workshop geweest en ik heb toen wat ideeën geformuleerd en die werden in die workshop ingebracht en daar is toen een Nota uitgekomen, daar heb ik commentaar op geleverd en ja, dat was meer de formele weg, dat ik daar inbreng in had.* Ja, precies. Nou ik denk op zich wel dat de aanstelling van Rietje van Dam ook wel zo zijn voordelen heeft gehad.” Udo de Haes beaamde dit, omdat zij heel actief mee heeft gedaan met de workshop. *“Het is goed dat zij het heeft ingebracht, maar eigenlijk is het te laat, vind ik. Het is wel zo, het Gorleaus laboratorium is in de jaren '70 al begonnen met afval te scheiden. Dat was vrij uniek. Die hadden dus vier grote containers naast mekaar staan, één was voor de oplosmiddelen, één was voor de zware metalen of de toxi stoffen, één was voor de zouten... Iedereen moest zijn afval, ook vloeibaar afval, vast afval in die containers gooien en dat was best vooruitstrevend en niet gewoon alle oplosmiddelen door de gootsteen. Vanuit de medewerkers – vanaf de jaren '70 lag wel degelijk daar de basis zeg maar.”*

- 2) **Ik heb uit betrouwbare bron vernomen dat het CML gereorganiseerd is, maar in dit milieubeleid wordt het als speerpunt gevormd voor duurzaamheid in het primaire proces en ik vond het een beetje vreemd. Hoe kan het tot speerpunt gemaakt worden als er een deel weggesaneerd is bij het CML?** Udo de Haes gaf aan dat hun hoofdtaak ligt bij het milieuonderzoek en onderwijs. Op verzoek van het VGM heeft hij een inbreng kunnen geven bij de opstelling van de Milieunota – wat hij ook zeer plezierig vond, maar dit is geen deel van de formele taakstelling van het CML. Het gesprek vervolgde met: “Nee, wat u zegt, ik heb met Adri Noort nog gesproken, die zei dat hij een heel leuk gesprek met u had. *Ja, absoluut.* En hij zei van: “Nou we hadden wat ideeën en dat hebben we maar eens nagevraagd bij Udo de Haes en die zei precies hetzelfde.” *Ja, nee, precies. Zo ging het ook.* Ze waren er heel blij om. *Ja, dan ben ik ook blij dat te horen, maar het is niet zo, dat wij van ons uit zijn begonnen van: jongens, dit is onze taak, wij zullen jullie eens even zeggen hoe het moet.”*
- 3) **En u zegt dus, het CML focust zich heel erg op onderwijs en onderzoek, kunt u daar voorbeelden van geven, hoe die geïmplementeerd zijn hier op de universiteit?** “*...heel veel promotieonderzoek, we hebben nu weer zo ’n vijf promoties per jaar of zo – dit jaar zelfs meer – dus ons promotieonderzoek is ook heel belangrijk.*” En even verderop: “*...er zijn twee afdelingen die elk hun eigen programma’s hebben; er is één echt Master programma en dat is industriële ecologie. Het is in het Engels ook en heeft dus ook veel buitenlandse studenten en het is formeel ook geaccrediteerd nu.*” Hij legde uit dat het toegankelijk is voor alle studenten van alle faculteiten, maar dan moeten alfa’s wel harder werken dan bèta’s. In de praktijk zijn het voornamelijk biologen, scheikundigen en ingenieurs die deze Master doen. “*Ja, verder geef je dus gewoon in de Bachelor fase het Biologie programma, het Scheikunde programma en de SMST, “Sustainable Molecular Science and Technology”, en we hebben nu een Minor, die hadden we eerst niet....”*
- 4) **Het is interessant wat u zegt, want in het Copernicus Charter – dat is ondertekend in 1993 door Leiden –, wordt heel erg aangedrongen op het feit, dat onder alle studenten, onder alle docenten en medewerkers bekend wordt gemaakt van: hoe om te gaan op een milieuvriendelijke en duurzame manier met universitair terrein.** “*Ja, en zo hebben wij altijd de verantwoordelijkheid gevoeld om onderwijs te geven voor studenten van alle faculteiten, en het is eigenlijk ook altijd op de één of andere manier ook door gegaan, maar het Copernicus Charter, zou ik kunnen zeggen, dat heeft geen verdere inwerking gehad. Ik kan niet aanwijzen dat ergens het College van Bestuur met die ondertekening iets anders gedaan heeft dan ze anders eraan zouden doen. Ze hebben het wel vaak genoemd hoor. Ze hebben het ondertekend en nu moet dit en nu moet dat en weet ik wat, maar ik hoop dat dat gewoon een soort windoverdracht is. Ook dat noemen ze vaak in het huidige milieubeleid. Oh noemen ze*

dat? Ja, jazeker, anders had ik het ook niet doorgespit, maar eigenlijk vraag je je af, doen ze er werkelijk ook iets mee? Ja, nou als je met medewerkers zou moeten spreken, wat hebben ze er toen in die tijd echt mee gedaan? En mijn stem zou zijn: helemaal niks. Nu komen ze met een milieubeleid en het is ook nodig en het is veel meer belangrijk, anders krijg je geen student en het is natuurlijk prachtig als je het Copernicus Charter hebt, want als je zegt: kijk maar, we doen er wat aan, maar ik ben daar niet zo positief over. Ja, maar het is ook goed dat u die nuance aanduidt. Het is fijn om vanuit meerdere perspectieven te weten hoe de vork werkelijk in de steel zit.”

- 5) Wat was uw grootste uitdaging binnen uw werk als directeur van het CML?** Volgens Udo de Haes is dat enerzijds goed onderwijs geven en onderzoek doen – wat voor milieu- en natuurbeheer op maatschappelijk niveau een verbetering teweeg kan brengen – en anderzijds *“voldoen aan de universitaire maatstaven en criteria van goed publiceren en voldoende promoties halen. Dat spanningsveld, om daar beiden aan te voldoen, dat is mijn voornaamste drijfveer.”*
- 6) Waar bent u het meest trots op binnen wat het CML heeft bereikt?** Udo de Haes is trots op het feit dat – waar andere milieu-instituten opgehouden zijn te bestaan – zij nog steeds bestaan. De VU en Utrecht hebben zich dan wel meer wetenschappelijk geprofileerd, Leiden zit nog steeds in de sub-top. *“Ik ben ook nog steeds trots op de acties die wij hebben gevoerd in de jaren '70, omdat we die uiteindelijk op een enorm wetenschappelijk verantwoorde manier gedaan hebben. We hebben nooit iets gedaan of gezegd wat niet waar was, of overdreven. Altijd hebben we experts ingehuurd die dus werkelijk de beste stand van zaken gaven.”* Verder is hij trots op het hebben van de Master industriële ecologie en het doen van derde wereld werk. *“Als je nou zegt: waar ben je nou het meest trots op? Dan zou ik echt de tijd moeten nemen om één ding te kunnen bedenken, het is ook zo groot ja.”*
- 7) Wat is uw toekomstvisie ten aanzien van het milieubeleid hier op Universiteit Leiden? Heeft u daar een bepaald beeld bij?** *“Nou ja, het zal mee moeten gaan met de “mainstream”. Duurzaamheid speelt een grotere rol in het energiebeleid in het vervoersbeleid, wat je ook neemt. “Stakeholders” die moeten hun eigen verantwoordelijkheid steeds meer nemen, dus van de overheid schuift het naar de “stakeholders”, naar het bedrijfsleven. En dus ook naar een universiteit, dat is ook een “mainstream”. Je imago hangt er vanaf, dus er zijn steeds meer sporen waarlangs je je kousen op je kop krijgt, als je dus niet meegaat met die stroom en je niet meegaat met je eigen verantwoordelijkheid nemen. Dat dat hele sterke maatschappelijke tendensen zijn en dat dat zeker ook in het universitaire milieubeleid door zal spelen.”*

Interview met Prof. Dr. de Snoo, Directeur van het CML

Ik heb Geert de Snoo geïnterviewd in zijn werkkamer in het Van Steenis Gebouw. Hij heeft Biologie gestudeerd aan de VU in Amsterdam en is daarna bij het CML gaan werken als onderzoeker. Hij is in Leiden gepromoveerd en daarnaast ook werkzaam geweest voor Wageningen en het NWO. Tegenwoordig is hij de algemeen directeur van het CML.

- 2) **Op welke manier was u betrokken bij de besluitvorming van het milieubeleid van Universiteit Leiden en in welke mate heeft u invloed gehad op de inhoud?** *“Wij zijn eigenlijk een onderzoeks- en onderwijsinstituut en we zijn niet betrokken primair bij het milieubeleid van de universiteit, daar is de staf-afdeling voor. Dus daar staan wij best op grote afstand van, formeel ben ik daar niet bij betrokken. Ook niet geweest of voor gevraagd? Ik ben wel eens benaderd om met het hoofd of de directeur erover te praten en wat ideeën uit te wisselen, maar verder is er geen hechte relatie.”*
- 3) **In het milieubeleid van Universiteit Leiden staat dat het CML het speerpunt vormt voor duurzaamheid in het primaire proces, maar dan vraag ik mij af hoe dat dan kan? Want u zegt zelf, ik ben niet zo betrokken en daarnaast is er ook nog eens het feit dat het CML is gereorganiseerd, dat kan ook een meewegende factor zijn.** *“Ja, de reorganisatie staat er los van en reorganisaties vinden natuurlijk bij alle grote organisaties plaats; voor het CML was het de eerste, maar dat vind ik gewoon een onderdeel van een bedrijfsvoering. Kijk, als iemand opschrijft dat wij het – hoe noem je het? Het speerpunt of... Ja, dat heb ik letterlijk overgenomen uit het milieubeleid van Universiteit Leiden. Nou dan denk ik, dan is er veel mogelijk, wat nou niet ingevuld is. Ja, precies.”*
- 4) **Heeft u enig idee welke studierichtingen aandacht besteden aan milieu en duurzaamheid?** *“Ja, natuurlijk het onderwijs wat wijzelf verzorgen dat is op de universiteit breed een Minor “duurzame ontwikkeling”, daar mogen alleen studenten op Bachelor niveau aan meedoen, dat zie je ook. Dan hebben we binnen de opleiding Biologie een aantal vakken; we hebben milieubiologie of milieuwetenschappen, die zitten daar natuurlijk in, die geven wij vanuit het instituut. Op Master niveau hebben we eigenlijk een Master “industriële ecologie”, dat is een nieuwe Master opleiding sinds Februari. Het is formeel goedgekeurd, het is een Leids-Delftse opleiding, die wij verzorgen, waar natuurlijk duurzaamheid centraal staat. En binnen het Mastertraject “Evolution, Biodiversity and Conservation”, dat is een grote track in Biologie; je hebt zeg maar twee tracks daarin komen ook de duurzaamheidsaspecten aan bod. En daarnaast is dit jaar een Major Sustainability in Den Haag gestart, dus dat is ook voor Bachelor studenten in het Leiden University College, die wordt onder andere door ons ook*

verzorgd. Dat zijn in ieder geval dingen waarvan ik denk: nou daar zit duurzaamheid echt ook vanuit het CML gezien zwaar in en dan heb je natuurlijk ook nog binnen chemie een aantal duurzaamheidsaspecten die aan de orde komen. Het meeste van het onderwijs wordt door het CML verzorgd en dat vind ik heel goed, want het is natuurlijk ook een “core business” voor het instituut natuurlijk.”

- 5) **Universiteit Leiden heeft het Copernicus Charter ondertekend. Er staat op bladzijde 21 geschreven: “The teachers understanding of sustainable development is a key issue, which in many countries will decide how students perceive it. Teachers’ training is thus important. A variety of such courses, also short one day courses for students and teachers are needed to serve as primers.” Dan is mijn vraag, worden deze cursussen al gegeven en zo nee, komen deze er?** “Ja, nou voor de studenten denk ik dat het goed is afgedekt, even heel erg simpel en docentencursussen die zijn er niet echt. Ik zie vaak, in het instituut wordt daar vaak wat aan gedaan. Ook Rietje van Dam, bij het College, spant zich daar behoorlijk voor in vind ik, om natuurlijk wel dat duurzaam denken op allerlei manieren in de organisatie onder de aandacht te brengen, maar voor zover ik weet zijn er nooit plannen dat docenten een soort training één of meer dagen volgen op het gebied van duurzaamheidsdenken. Ik geloof niet dat daar initiatieven in die richting bestaan.”
- 6) **Wat is volgens u de grootste milieubelasting binnen Universiteit Leiden en hoe kan deze het beste worden teruggedrongen?** “Bij mijn weten heeft er geen – wat wij dan noemen integrale analyse – plaatsgevonden, van de totale activiteiten van de universiteit, waar zeg maar de meeste knelpunten zitten op het gebied van milieu of duurzaamheid.” Dit is wel eens geprobeerd vanuit het CML, maar met gezond verstand – aldus de heer De Snoo – is al gauw duidelijk dat energiegebruik een belangrijke factor zal zijn.

“Heeft u een idee hoe dat het beste tegengegaan kan worden?” De heer De Snoo antwoordde dat de universiteit overgeschakeld is op groene energie. Daarnaast is de universiteit een kennisinstelling, waarvan een zekere voorloperfunctie van verwacht mag worden “Je zou hier kunnen zeggen: ja, de universiteit zou energieneutraal kunnen zijn; dan zou het ook moeten besparen, maar kijk, je moet eerst willen. Laat ik het zo zeggen, je moet eerst de ambitie uitspreken om te kijken of het ook binnen bereik is. Jazeker. Kijk Rietje van Dam is natuurlijk een grote voorstander, maar zij vertrekt per september. Van onze Rector Magnificus weet ik eerlijk gezegd niet of hij er interesse in heeft om het even subtiel te zeggen. Je moet niet op personen zitten, je moet als organisatie natuurlijk zeggen van: nou, wij staan voor onderzoek en innovatie en we hebben ook een maatschappelijke functie, hele jonge mensen komen hier. Nou ja, je zou die discussie toch voortdurend moeten willen blijven voeren. Ja, maar ik doelde meer op het feit dat de

mensen in het CvB uiteindelijk het laatste woord hebben. *Ja, maar je bent er allemaal bij, zeg ik dan toch maar eventjes. Je kunt er ook als organisatie op inzetten en voor mijn part projecten lanceren en extern geld zoeken om het ook mogelijk te maken, en zeker ook in termen van nieuwbouw kun je het doen, maar ook in termen van je interne bedrijfsvoering kun je veel winst halen. Er is heel veel waar wij als universiteit nog een grote slag kunnen maken hoor. Ja, zeker.*”

7) Wat is uw grootste uitdaging binnen uw werk als directeur van het CML? *“Nou, ik denk voor het CML, dat is een instituut wat heel veel potentie heeft, want daar zitten zeer gemotiveerde mensen, dat is ons kapitaal. Dat betekent dat mensen het enerzijds in het instituut naar hun zin moeten hebben en anderzijds dat je toch op het gebied van onderwijs bijvoorbeeld kunt zeggen: nou je hebt jonge mensen, die komen naar de universiteit en die gaan ook met het idee: ik heb iets in mijn rugzak, waar ik later in de maatschappij ook echt goede dingen mee kan doen en bij onderzoek: ja, we dragen ook echt bij aan het realiseren van nieuwe inzichten op het gebied van milieuwetenschappen en duurzaamheid. Als ons dat goed lukt om dat neer te zetten en te realiseren, dan is dat wel echt het hoogste waar ik voor wil gaan.”*

8) Waar bent u het meest trots op van wat het CML heeft bereikt? De heer De Snoo is trots dat vanuit de aandacht voor milieuvriendelijke vraagstukken in de jaren '70 er nu een instituut staat met mensen *“die zich op het gebied van onderwijs en onderzoek op een hele professionele manier inzetten voor milieu- en duurzaamheidsvraagstukken.”* Dat het een instituut is binnen een universiteit, die zichtbaar is en een groot aantal domeinen afdekt, is heel erg waardevol voor hen.

9) Wat is uw toekomstvisie ten aanzien van het milieubeleid van Universiteit Leiden?

Professor De Snoo vond dat daar nog hele grote slagen in gemaakt kunnen worden. Op het gebied van energie en op dat van papiergebruik is nog heel veel mogelijk. Hij gaf een voorbeeld over printopdrachten. In Wageningen heb je een pasje nodig om de prints uit de printer te krijgen, in tegenstelling tot Leiden. Zo voorkom je onnodig gebruik van papier, wat in Leiden helaas vaak wel het geval is. Hij vervolgde met: *“Ik denk dat we daar veel slimmer in kunnen zijn en veel in kunnen leren van anderen. Daar ben ik wel van overtuigd, je bespaart natuurlijk direct. En even verderop zei hij nog het volgende: “...het zijn vaak kleine dingen waarvan we zeggen, het zit ons niet lekker. Papieren bekertjes en dat soort dingen, dat het heel goed is om mensen alert te maken, dat dit heel belangrijk is, om dat niet uit het oog te verliezen; maar met name hoe je de gebouwen inricht en de verwarming en het reizen of onze hele bedrijfsvoering, daar zijn zeg maar hele grote winsten in te voeren.”*

Interview met Birgid Zaaijer, van het Universitair Facilitair Bedrijf (UFB)

Alvorens het interview begon zei Birgid Zaaijer het volgende: *“De UFB behoort weliswaar tot de universiteit, maar opereert zelfstandig, maar dat maakt niet zo veel uit voor mijn werkomgeving. Zeg vooral “je” tegen mij”!*

Ik heb Birgid Zaaijer geïnterviewd op haar werkkamer in het Kamerlingh Onnes Gebouw. Zij heeft Rechten gestudeerd in Utrecht. Zij is begonnen als AIO en junior docent in Utrecht respectievelijk Leiden en is daarna meer in organisatorische functies terecht gekomen. Via het faculteitsbureau is zij in het gezichtsveld van het UFB gekomen. Aangezien de universiteit vanuit dit milieubeleid steeds meer behoefte heeft aan mensen die zich met ARBO en milieu bezig houden werd zij door het UFB gevraagd, om voor het KOG de taak van Els Vijfvinkel over te nemen, zodat Els naar een andere faculteit kon. Zo is zij nu projectcoördinator ICT & Facilitymanagement én ARBO- en Milieucoördinator voor de Rechtenfaculteit. En daar komt vanaf één september de Sterrenwachtlaan bij.

- 2) Op welke wijze is het UFB betrokken bij het opstellen dan wel uitvoeren van het milieubeleid van Universiteit Leiden?** Mevrouw Zaaijer zei dat dat in hele hoge mate het geval is, maar dat heel veel ervan op de website staat. Naast Milieu en ARBO vormen de catering en audiovisueel ook belangrijke componenten die zij uitvoert voor de Rechtenfaculteit. Daarnaast moet zij een Risicoinventarisatie voor de Sterrenwacht opstellen en die van het KOG bijhouden. Zij houdt de studentenmeldingen bij, doet werkplekbezoeken en maakt deel uit van het energieteam, een hele diverse job.

- 3) Met wie werken jullie precies samen op Universiteit Leiden?** *“Ja, met wie niet zou ik zeggen. Ja? Je hebt Vastgoed, daar werken we mee, het UFB. Is het contact zoals u het ook zou willen zien, of kan het ook beter?”* Mevrouw Zaaijer zei dat de hoge hoeveelheid reguliere overleggen gewoon geïnstitutionaliseerd zijn en de lijntjes dus ook kort zijn. Aangezien zij, Els en Petra al langer rondlopen op de universiteit, kennen ze de mensen en weten ze bij wie ze moeten zijn.

- 4) Ik heb vernomen van Gerard de Bruin – maar dat wist ik zelf ook al – dat het UFB zorgt voor catering. Is er al een pilot-project gedraaid om te kijken of het presenteren van biologisch voedsel bij studenten zal aanslaan?** *“Dat gebeurt hier in dit gebouw en ik heb Klaas net nog even gevraagd, we hebben zo’n 25% aan biologisch voedsel boven in het restaurant. Dat is iets meer geweest, want de vraag is niet zo groot als men gehoopt/verwacht had.”* Zij zei dat uit het pilot-project is gebleken dat men voor

goedkoop gaat. Het aanbod is teruggebracht tot 25%, omdat er te veel weggegooid moest worden; dit is in de plaats gekomen van een deel van het assortiment.

- 5) **In het Milieubeleid 2009-2013 Universiteit Leiden wordt op bladzijde zeven gezegd:** *“In de afgelopen vijf jaren is voor de meeste universitaire panden en installaties een energiebesparingsonderzoek uitgevoerd. Een groot deel van de in deze onderzoeken aanbevolen technische maatregelen en een deel van de organisatorische maatregelen is uitgevoerd.”* **Kun je mij vertellen welke dit zijn en of het ook het gewenste effect heeft gehad, of is dit echt EC Vastgoed aan wie ik dit zou moeten vragen?** Mevrouw Zaaijer kon mij alleen vertellen wat er in het KOG is gebeurd. De Rechtenfaculteit was een voorloper in het overstappen op groene stroom, halogeenlampen zijn vervangen door ledlampen, op de gangen en de toiletten zijn er detectoren voor licht, maar de toiletten hebben niet twee spoelmogelijkheden. Na sluitingstijd gaan alle PC's uit; in de collegezalen worden ze weer automatisch opgestart, in de kantoren moeten de werknemers ze zelf weer opstarten. Zij hebben ook biologisch afbreekbare handdoekjes, maar omdat er zo veel doorheen gaan op een dag wordt er onderzocht of “blowers” een goed alternatief vormen. Verder staan alle copiers op dubbelzijdig printen en hebben zij *“per afgelopen één januari I-Pads ingesteld voor het Faculteitsbestuur, dus die vergaderen papierloos. Het scheelt ons ongeveer 70.000 pagina's per jaar. Een druppel op een gloeiende plaat, maar goed, het is best aardig. Het is zeker niet onaardig. Maar we zien in navolging van ons dat steeds meer Faculteitsbesturen hier mee bezig gaan. Ik weet dat Letteren hier mee bezig is, Archeologie is er mee bezig.”* Om nog meer papier te besparen wordt steeds meer materiaal op BlackBoard gezet, wat papier en dus ook readers scheelt. “Maar de vraag is: mag het ook? *Korte overnames mag en daar wordt ook voor betaald natuurlijk en als het eigen materiaal is, dan is het geen enkel probleem.*” Daarnaast wordt er per één september een pilot gestart met het elektronisch aanbieden van onderwijsmateriaal voor eerstejaars Rechten en Criminologie. Dit “printing on demand” houdt in dat er alleen geprint wordt wat de student aanvraagt. *“Dus het is niet meer zo dat de student gewoon zijn hele pakket koopt, omdat ie het moet kopen; nee, hij kan zeggen: ik wil dat in papieren vorm, ik ga dat nu bestellen.”*
- 6) **Wat betreft de universitaire gebouwen – dit is een vraag die ik ook aan al mijn student-respondenten heb gesteld, alleen in een iets andere vorm -, maar welk gebouw is in jouw opinie het milieuvriendelijkst en duurzaamst en welke gebouwen zijn dit eigenlijk niet of te weinig?** Wat mevrouw Zaaijer mij kon vertellen was dat het KOG één van de meest milieuvriendelijke gebouwen is. Dit komt, omdat het pas 10 jaar in gebruik is en omdat *“de architect heel veel materialen gebruikt heeft die milieuvriendelijk*

zijn, weinig kostwaarde, dus weinig milieubelastende materialen zijn gebruikt in dit gebouw. Het Academiegebouw, dat is natuurlijk kort geleden gerestaureerd, daar is ook veel aandacht geweest. Wis- en Natuurkunde, daar gaat nieuwbouw plaats vinden, daar is heel veel aandacht gegeven voor het milieu; de andere gebouwen, daar kan ik weinig over zeggen.”

De producten zou zij het liefst zo veel mogelijk zo duurzaam mogelijk willen zien – met een sterke voorkeur voor “Cradle to Cradle” producten - , zo ook wat betreft het meubilair, maar zowel de architect als Vastgoed hebben hier een flinke stem in.

7) Wat zie je als jouw grootste uitdaging binnen dit Beleid? *“Whow! Ik denk als ik zo zit op de gang, dan zeg ik: de mensen meer bewust maken. Ja, dat staat wel heel hoog op mijn agenda”* Zij benadrukte het belang van bewust omgaan met licht. Als het zonnig is buiten, dan hoeft het licht niet ook nog eens aan. *“Je kunt het met hele kleine dingen bereiken, maar als we dat met zijn allen zouden doen, dan kom je er wel.”*

8) Waar ben je het meest trots op binnen dit milieubeleid? Deze vraag vond zij pas relevant voor over enkele jaren, omdat zij er pas net werkzaam was. Zij constateerde wel dat er op haar Faculteit beleidsmatig zeer bewust werd gehandeld ten aanzien van milieu en energiebesparing. *“Dus als ik iets moet noemen op trots op te zijn, dan zeg ik: nou, we zijn wel goed bezig! Ja, dat hoor ik ook wel een beetje door het interview heen. Ja, een goede score gehaald in de “audits” van het VGM. Het kan altijd meer, het kan altijd beter, maar we doen het zeker niet slecht.”*

Conclusie. De Vice-Rector Magnificus, VGM en het UFB zijn het eens met wat er geschreven staat in het milieubeleid en schetsen een erg positief beeld. Er wordt veel gedaan in de bedrijfsvoering – achter de schermen – en er zijn ontwikkelingen gaande in het onderwijs en onderzoek. Het direct betrekken van de studenten en medewerkers – het bewust maken van hen – vindt in dit milieubeleid niet of nauwelijks plaats. Men gaat nog onderzoeken hoe dit het beste gedaan kan worden. De communicatielijnen zijn kort, behalve tussen VGM en het CML. De beide heren van het CML zijn positief over de inhoudelijke kant van duurzaamheid in het onderzoek en onderwijs – te meer omdat het CML daar grotendeels voor verantwoordelijk is –, maar kritischer over de bedrijfsvoering, omdat er al eerder stappen ondernomen hadden kunnen worden met het oog op verduurzaming van de universiteit. Zij zien het CML niet direct als onderdeel van het milieubeleid, wat dus nog ruimte kan bieden voor de toekomst. Gerard de Bruin is het meest kritisch ten aanzien van het milieubeleid. Hij constateert dat er al veel dingen goed gaan, maar dat er ook nog veel zaken zijn die aanzienlijk beter kunnen en dan met name het ambitieniveau van de universiteit zelf. Alle beleidsmedewerkers zijn in ieder geval in meer of mindere mate positief over de aanbesteding van 100% groene stroom.

Hoofdstuk 5: De Studenten

In dit hoofdstuk zal ik beginnen met een speciaal onderdeel binnen mijn onderzoek, dit betreft een interview met enkele studenten van de organisatie “Students in Free Enterprise (SIFE)”. Zij vormen een speciaal onderdeel, omdat zij de verbindende schakel willen gaan zijn tussen de beleidsmedewerkers die ik in hoofdstuk 4 naar voren heb laten komen en de studenten die ik in dit hoofdstuk aan bod zal laten komen. Daarna vervolg ik met de interviews die ik heb uitgevoerd met een twintigtal studenten (voor het interview en de behandelde onderdelen, zie de bijlagen). Het betrof acht mannen en twaalf vrouwen, met een gemiddelde leeftijd van 22 jaar. Deze studenten studeren (of studeerden, want de interviews hebben plaatsgevonden in de herfst van 2010 en de lente van 2011) aan Universiteit Leiden en naast Nederlandse studenten heb ik ook buitenlandse studenten geïnterviewd. De studenten zijn afkomstig van alle faculteiten van Universiteit Leiden, om een zo breed mogelijk beeld weer te geven van wat er zich afspeelt op elke faculteit, wat er wordt aangeboden qua voorzieningen en onderwijs en de mogelijkheid van ”het mee mogen denken” met het milieubeleid dat gevoerd wordt op de faculteit.

Na het interview met de studenten van SIFE is dit hoofdstuk onderverdeeld in vijf delen, met dezelfde opbouw zoals dat in mijn interview heeft plaats gevonden. Wat er duidelijk bij vermeldt moet worden, is dat alle schuin gedrukte woorden en zinnen letterlijk zijn overgenomen zoals de respondenten deze hebben gezegd tijdens de interviews.

Interview met drie studenten namens Students in Free Enterprise (SIFE)

Het interview met de studenten van SIFE heeft plaats gevonden in de Hortus Botanicus. Jeroen is 22 jaar en zit sinds augustus – samen met Jasper, die er niet is – bij SIFE. Samen wilden zij een nieuw project opzetten en daar rolde het milieubeleid van Universiteit Leiden uit. *“Wij als studenten hebben hier al vier jaar in Leiden rondgelopen en er helemaal niks van meegekregen, dus toen dachten we: oké hier moeten we mee aan de slag.”*

Wies is 24 jaar, heeft een BA Antropologie gedaan en was begonnen met een schakeljaar Internationale Betrekkingen toen zij Jasper tegenkwam en geïnteresseerd raakte om mee te werken aan zo’n groot project, waarin duurzaamheid centraal staat. *“Je hebt er inderdaad nooit wat over gehoord van de universiteit, wat je met een project kunt.”*

Derk van Bijsterveldt studeert Bestuur- en Organisatie aan de VU, maar woont nog in Leiden. Hij is door Wies gevraagd om mee te doen en *“het leek mij wel mooi om wat anders te doen en dan helemaal met duurzaamheid en ook het idee van dat het ook weer geld bespaart, dat sprak erg aan. Zodoende ben ik bij dit project terecht gekomen.”*

2) Waarom zijn jullie gestart met dit project of heeft het een subjectieve beweegreden?

Jeroen vertelde mij dat het een proces is geweest, kijkend van: *“Wat kunnen we nou echt vastpakken en daar iets mee gaan doen?!”* Via gesprekken met de spelers van de universiteit kwamen zij tot de conclusie dat er al veel gedaan werd. Maar om niet in het promotie maken – lees: alleen flyers uitdelen – te verzanden en met het voorgenomen doel om echt een impact te kunnen maken op het beleid, werd gekozen voor het oprichten van een Fonds. *“Dat Fonds, dat was geïnspireerd wat op Harvard was gedaan en ook op andere universiteiten. Daar werd het veel groter gedaan, dus dat kunnen we in Leiden ook prima in het klein opzetten.”*

Wies zei dat na de gesprekken met de spelers in het veld, zij erachter kwamen dat de universiteit een schakel naar de studenten misten, *“naar hoe zij hun beleid – wat er al was – konden omzetten naar iets wat ook grijpbaar was voor studenten zelf. Door middel van het Fonds bied je zowel de mogelijkheid om duurzaamheid als een soort nieuw financieel alternatief te zien, waarmee je energie bespaart én wat ook geld oplevert, waardoor het aantrekkelijk wordt voor de universiteit. We bedachten dat het eigenlijk veel handiger zou zijn om een geïnstitutionaliseerd studentenplatform te worden, waardoor je echt een aanspreekpunt wordt voor zowel de universiteit en ook voor studenten zelf, van waaruit meerdere projecten opgezet kunnen worden, want het is wel onze bedoeling om iets op te zetten wat gewoon zelf ook duurzaam is.”*

3) Hoe kunnen jullie ervoor zorgen dat het platform duurzaam blijft en aangevuld blijft door mensen van SIFE? Als jullie klaar zijn met jullie studie, dan neem ik aan dat jullie uit SIFE stappen? “Hmhm.” Ja, hoe kun je dan zorgen dat het enthousiasme en het animo ook echt gegeneerd wordt binnen SIFE? Het is natuurlijk heel moeilijk, ik weet niet of je dat ook kunt vastzetten, van: er moeten altijd minstens drie mensen in dit project zitten. Wies: “Ten eerste is SIFE Leiden wel een grote SIFE. Er is een grote, nieuwe inloop van mensen en daarnaast proberen wij nu ook zelf aan onze zichtbaarheid te werken.”

Dit doen zij door middel van contact te maken met de universiteit en de Mare en in de elektronische nieuwsbrief te komen. Op deze manier hopen zij mensen gemotiveerd te krijgen om lid te worden van SIFE, die actief zullen gaan meedenken wat er beter kan op de universiteit. Verder beaamde Jeroen dat er al veel verenigingen bestaan in Leiden, maar omdat zij enerzijds een uniek verhaal hebben en de Leidse student over het algemeen wel actief is, hopen zij op de jongere studenten die enthousiast in een commissie stappen.

4) Wat willen jullie concreet bereiken en daaraan gekoppeld, is het realistisch en haalbaar?

Jeroen: *“...het uiteindelijke doel zijn de dingen die we net hebben genoemd, het bereiken van die studenten en dat dit op een gegeven moment een commissie wordt, zoals de EL CID*

commissie om zo maar te zeggen. En aan de andere kant willen we gewoon echt meevaren en resultaten boeken met het project wat we nu wel even kunnen toelichten.”

Derk: “Ja, we hebben gepraat met “Studenten voor Morgen” en zij vertelden ons over de UvA dat ze daar een “PC-Powermanagement systeem” hadden aangelegd en dat, wanneer je je computer niet gebruikt, deze in een soort slaapmodus gaat, wat veel meer energie bespaart dan dat ie nu doet en als je ‘m weer terug doet, dan is ie binnen vijf minuten weer opgestart met al je programma’s nog intact en dat is nu nog niet op de universiteit. Bij de UvA heeft dat heel veel energie bespaard en daarmee gaan we nu beginnen bij het Plexus.”

Wies lichtte toe dat PC-powermanagement heel eenvoudig en gratis is te downloaden via een oud programma. De directrice van het Plexus heeft haar volledige medewerking toegezegd, echter zij is wel gebonden aan de regels van de universiteit en zij zit aan zowel het centrale computersysteem als Vastgoed vast. “Maar ze is wel voor ons heel hard bezig ook om met energiecoördinatoren en met mensen van Vastgoed het te promoten en we hebben nu ook goed contact met die personen, dat zij ook erg enthousiast zijn over wat wij willen gaan doen. Er wil iemand van de ICT meewerken voor ons om het ons te leren, het meetsysteem hebben we gister besteld, dat is er over een paar dagen en dan kunnen we echt metingen gaan maken van: nou ja, de computers die het systeem niet hebben, die hebben dit verbruikt en de computers die het wel hebben, die hebben dat verbruikt en zo bij het College van Bestuur kunnen we echt laten zien: dit scheelt gewoon energie en op de UvA hebben ze er nu volgens mij 120.000 euro en 167.000 ton CO2 mee bespaard. Dus ja, het is gewoon zowel economisch als ecologisch heel erg voordelig.”

- 5) Hoe willen jullie dit bereiken? Hebben jullie genoeg invloed (een stem) bij de universiteit, ook als Rietje van Dam weg is? En denk je ook dat je concrete toezeggingen kunt krijgen, zwart op wit, zodat je dit ook echt kunt blijven voortzetten?** Alle drie de studenten wisselden elkaar af en vulden elkaar aan bij het beantwoorden van deze vragen. Zij zeiden, aangezien bijna iedereen met wie zij gesproken hebben ook enthousiast is over het idee, zij hopen een druk uit te kunnen oefenen met het oog op dat het realiseerbaar is en zij daarom goedkeuring verdienen om het uit te voeren. “*Er is wel de toezegging gedaan: “Jullie krijgen financiële steun, niet structureel, maar gewoon een éénmalige injectie voor het Fonds.” Hoeveel weten we niet, maar dat heeft Rietje van Dam wel toegezegd, dus daar willen wij nog op gaan kapitaliseren, door gewoon nu met het project en nog het hele verdere uitgedachte idee voor het Fonds te komen. Het Fonds gaat straks geregistreerd worden. Het moet echt technisch, organisatorisch vast komen, zodat daar uiteindelijk niet omheen gegaan kan worden.”*

6) Wie beheert het Fonds en hoe zorg je ervoor dat het geld op de juiste manier besteedt gaat worden? Hebben jullie iets van een Raad van Beheer? “Ja.” Of zijn het externen die dat doen? Jeroen zei dat er bij de registratie van het Fonds een bestuur moet zijn en dat zij in het begin hiervan de leden zullen vormen, *“maar dan moet ik zeggen dat Jasper daar redelijk autonoom mee bezig is.”*

Wies: *“Het is wel zo, dat het nu een beetje op de langere termijn is geschoven, dat Fonds. Onze eerste focus is nu vooral geworden: het installeren van een studentenplatform, het gebruik van de Plexus als een groene proeftuin en dat bekend te maken.”*

Jeroen lichtte verder toe dat er een aparte geldstroom moet komen die los staat van de begroting van de universiteit zelf, *“dus daar zullen we uiteindelijk ook harde afspraken over moeten gaan maken; dat het geld binnen het Fonds blijft. De gift van de universiteit is een teken van “goodwill”; zij zeggen: ga hiermee maar aan de slag. Maar in principe, al het geld wat hier aan terug verdiend wordt, moet echt apart niet terug vloeien naar de Universitaire begroting.”*

Derk: *“En ook het voordeel is, nu beginnen we met het “PC powermanagement”, daarmee kun je besparen, dus als je telkens meer van dat soort projecten hebt, dan wordt het steeds groter en dan kun je met het geld wat je bespaart, nieuwe investeringen en nieuwe energiebesparende dingen doen.”*

7) Je wilt een vertaalslag maken naar de studenten. Je wilt er studenten bij betrekken. Hoe denken jullie dit aantrekkelijk te kunnen maken voor studenten om deel te nemen hier aan? Dus studenten die niet bij SIFE zitten. Hoe kun je ervoor zorgen dat zij het gevoel hebben, dat zij er ook belang bij hebben? Derk dacht dat het bij studenten wel leeft, dat zij dingen zien die gewoon beter kunnen en daar graag hun mening over willen uiten. Aangezien deze mogelijkheid nog niet bestaat, wil SIFE die rol op zich nemen.

Wies: *“Maar het is gewoon, duurzaamheid, dat begint bij bewustzijn en op dit moment wordt er niet vanuit de universiteit gewerkt aan het bewustzijn kweken voor de studenten. Nee, precies. En zodra dat wel wordt gedaan, hebben wij het plan om het energieverbruik te laten zien, bij de schermen, als je binnenkomt bij de ingang van de Faculteiten of de UB, hoeveel energie er vandaag gebruikt wordt in vergelijking tot gisteren en als je dat op de website ze – dat je probeert er elke dag minder van te maken tot je bij een bepaald punt komt – dan werk je mee aan het bewustzijn creëren en je kunt dat koppelen aan onze organisatie, bijvoorbeeld door in de schermen onze naam erbij te zetten en ik denk wel dat je, als je meer zichtbaarheid krijgt, het vanzelf meer gaat leven.”*

Jeroen: *“Ik denk dat dat ook wel de grootste uitdaging is: mensen enthousiast krijgen. Als jullie dus hiermee aan de slag gaan, ja dan kun je dus wel actief bezig zijn. De echte uitdaging is om ook nieuwe projecten uit de student te trekken, want dat is het verhaal wat ze*

heel vaak vertellen: 17.000 studenten, daar moeten toch wel goede ideeën uit te krijgen zijn, maar doe dat maar eens en dat is lastig denk ik, het lastigste.”

- 8) Waar zijn jullie het meest trots op tot nu toe? Is er al iets om heel trots op te zijn? Of kan ik die vraag beter 23 juni aan jullie stellen?** Wies is er heel trots op dat zij zo ver zijn gekomen en op (bijna) alle niveaus de medewerking hebben gekregen en zij weer op hun beurt trots zijn op SIFE.

Jeroen antwoordde – met aanvullingen van Wies – dat hij het meest trots was dat in vergelijking tot het eerste gesprek met het College van Bestuur – waar veel scepsis te merken viel – zij bij het tweede gesprek een totaal aan enthousiasme ervoeren van het College van Bestuur, de éénmalige financiële toezegging kregen en zo een “groen licht” kregen. *“Ik denk dat het nog even wel duurt tot de echte meetresultaten er zijn, voordat we echt iets hebben wat tastbaar is, dat er sprake is van trots, hier moeten we nog even aan werken.”*

Deel 1: Open Vragen

- 1) Ben je je bewust dat Universiteit Leiden een milieubeleid voert?** Er waren slechts twee respondenten die dit wisten; bijna iedereen gaf als antwoord “nee”, waarvan sommigen weer op hun beurt *wel* verwachtten dat er een milieubeleid gevoerd wordt, omdat dat tegenwoordig als gangbaar wordt gezien bij bedrijven in de samenleving. Hoe dit zo kwam, daar liepen de antwoorden zeer uiteen. Zo zijn er faculteiten die er weinig aandacht aan besteden of juist zulk niet duurzaam beleid vertonen, dat het betwijfeld wordt *of* er wel een overkoepelend milieubeleid gevoerd wordt. Men heeft er niks over gelezen, men wordt niet voorgelicht, op het internet valt er niks over te vinden of men vindt het gewoonweg niet interessant om op te letten of er aandacht aan te besteden.
- 2) Als je rondloopt op de universiteit, wat valt er volgens jou dan onder het milieubeleid?** Velen vonden dit een lastige vraag – waarbij een enkeling zelfs geen antwoord wist te formuleren op de vraag – en de antwoorden varieerden enorm: de manier waarop het afval gescheiden en verwerkt wordt (waarbij het laatste zeker betrekking heeft op studiegebieden als scheikunde of natuurkunde; tevens een positief oordeel); het aanbieden van gezond voedsel en Fair Trade koffie in de koffieautomaten; dat het erg schoon is; het lang aanlaten van licht en computers (een negatief oordeel), maar daar tegenover gesteld het gebruik van lichtsensoren op de toiletten (een positief oordeel); het watergebruik en sensoren op de toiletten; alle spullen die worden ingekocht, zoals apparaten, meubels, tapijten; het gebruik van dubbelglas; de verwarming; maar ook dat het misschien niet direct zichtbaar is, bijvoorbeeld dat er energie bespaard wordt zonder dat de student er vanaf weet; dat er zuinig met papier omgegaan wordt

en het gebruik van milieuvriendelijke materialen en ecologische toepassingen in het ontwerp of de renovatie van universitaire gebouwen. Er waren ook vragen van respondenten of de dingen die aangeboden worden ook recyclebaar zijn en of er gebruik wordt gemaakt van zonnepanelen. Ook kwam de opmerking voorbij dat alles ecologisch beter kan en dat het beter is om broodjes op vraag te smeren dan voor te smeren, anders wordt er onnodig voedsel weggegooid.

- 3) Vind je het belangrijk dat de universiteit als rolmodel gaat dienen voor de rest van de samenleving, wanneer het op duurzaamheid aankomt?** Antwoorden werden gegeven zoals: *”Ik weet niet of rolmodel echt een goed woord is, maar ik vind het wel goed dat ze die rol op zich nemen, dat ze dan proberen om inderdaad duurzaam te zijn en dat ze toch wel een signaal geven van: we weten wat er in de wereld speelt en daar doen we aan mee”* (Archeologie student, 24 jaar), maar ook dat er meer aandacht aan besteed kan worden, omdat het een belangrijke tijd is in een mensenleven, waarin je jezelf leert ontplooien naar een bepaalde richting toe, welke later van maatschappelijk belang kan dienen. Een respondent (Bio-Farmacaceutische Wetenschappen, 25 jaar) zei dat ze in het begin “als een spons” was, leergierig en geïnteresseerd; *dat* is de tijd wanneer studenten bewust gemaakt kunnen worden door de universiteit, omdat ze er dan nog het meest voor open staan. Een rolmodel zijn is goed, zo zei een andere respondent (Talen en Culturen van Latijns-Amerika, 23 jaar), mits ze het goede voorbeeld geven en opener zijn in hun beleid. Een andere respondent (Molecular Science & Technology, 22 jaar) antwoordde het volgende: *”Ja, maar dan vooral op het gebied van onderzoek. Kijk, om duurzaamheid mogelijk te maken, kan nieuwe technologie en kennis van hele grote betekenis zijn en ik denk dat vooral op dat gebied de universiteit een hele belangrijke rol kan spelen. Ik denk ook dat je op het moment dat je als student naar een universiteit gaat, dan volg je bepaalde vakken, maar je maakt ook een maatschappelijke ontwikkeling door en je gaat bewuster met de wereld om; ik denk dat in die context, de universiteit ook een functie kan hebben als rolmodel en studenten kan meegeven: hé, let daar op. En aangezien academici over het algemeen de hogere posities bekleden, kunnen die dat gedachtegoed, wat ze vanuit de universiteit hebben meegekregen later in hun leven gaan uitdragen. Dus in dat opzicht is de universiteit een belangrijke plek om duurzaamheid de samenleving in te sturen.”*

Ook werd er geantwoord, dat het een gedeelde verantwoordelijkheid is, dat zowel bedrijven – zoals het Openbaar Vervoer, omdat daarmee een groot deel van de bevolking bereikt wordt – als de overheid hier aan deel moeten nemen, maar net zo goed ook ouders en lagere en middelbare scholen; en ook dat de universiteit niet een gehele afspiegeling vormt van de samenleving, maar op zijn minst het bewustzijn kan scheppen voor diegenen die op de universiteit rondlopen.

- 4) **Voel je je betrokken door de universiteit om bij te dragen aan een schoner en duurzaam milieu?** De eerste antwoorden die ik over het algemeen heb gekregen waren negatief, omdat verscheidene respondenten niet wisten dat de universiteit een milieubeleid voert (o.a. doordat het niet uitgedragen wordt door de universiteit) of omdat de respondenten het gevoel krijgen dat alles van bovenaf geregeld wordt en dat de verbinding met de student alleen gemaakt wordt vanuit de faculteit (zoals bij Sustainable Molecular Science & Technology en bij Biologie), maar niet rechtstreeks tussen de universiteit en de student en dat de bemoediging van de universiteit hierbij ook ontbreekt. Na verder door te vragen, zei men dat men vooral indirect gestimuleerd werd, middels de faciliteiten die aangeboden werden (zoals prullenbakken, biologische producten in de kantine). Er blijkt ook een zekere mate van welwillendheid te zijn. De respondenten uitten dat zij wel degelijk willen bijdragen aan een schoner en duurzaam milieu op de universiteit; sommigen doen dit al uit eigen beweging, omdat het een vanzelfsprekendheid is, of omdat men het zo heeft meegekregen vanuit eigen opvoeding.

De vragen vijf, zes en zeven hangen met elkaar samen en leggen de verbinding tussen het milieubeleid en de incorporatie ervan in het onderwijs, zoals in het Copernicus Charter geschreven staat.

- 5) **Wordt er aandacht besteed in jouw lesprogramma, hoe om te gaan met het milieu op een vriendelijke en duurzame manier?** De antwoorden waren erg uiteenlopend. “Nee” zegt een respondent, maar dat is ook niet nodig, want het past niet in het curriculum (van Archeologie). Een andere respondent (Geschiedenis, 22 jaar) vroeg ik of hij het in het lesprogramma wil hebben, waarop hij het volgende antwoord gaf: *“Nou niet in het lesprogramma. Nee, ik denk dat het in het lesprogramma niet nuttig is; ik zou dat toch als betuttelend ervaren. Alhoewel het ook een opvatting is, dat je bepaalde morele aspecten kunt verenigen in een studie, ben ik toch meer van de, houd het maar heel strak en heel erg gericht op intellectuele vorming op puur vakgebied.”*

Het “nee” antwoord op bovenstaande vraag kreeg ik ook van respondenten Talen & Culturen van Latijns-Amerika, Perzische Taal en Cultuur, Studies van het Midden-Oosten, Geneeskunde, Rechten, Vergelijkende Indo-Europese Talen, Geschiedenis en Biologie. Een respondent (BFW, 25 jaar) wees mij erop dat er ongelooflijke hoeveelheden materiaal wordt verspild (voornamelijk plastic, glas en rubber) – omdat je alles kunt pakken en gebruiken wat je wilt, aldus de respondent – wat tot een hoge mate aan onnodig afval leidt. In dat opzicht – het gebruik of misbruik van hoeveelheden materiaal – zou er dus meer aandacht aan besteed kunnen worden in het lesprogramma van BFW.

Als er één studie is waar wel degelijk aandacht besteed wordt aan het milieu en/of duurzaamheid in het lesprogramma, dan is het wel MST. Een respondent (22 jaar) die deze

studie volgt gaf als antwoord: *”Ja. Er zijn vakken die specifiek gaan over duurzaamheid en hoe de scheikunde daar een bijdrage aan kan leveren, en er zijn vakken over ondernemerschap en als je later als onderzoeker bij een bedrijf aan de slag gaat komen, hoe je dan in zo’n bedrijf maatschappelijk verantwoordelijk aan de slag kunt gaan, en verder is in de vakken die niet specifiek op duurzaamheid zijn gericht, ook nog weer aandacht voor duurzaamheid. In de practica, omdat je op een veilige en milieuvriendelijke manier met de chemicaliën om moet gaan, en in de theoretische vakken, omdat veel professoren onderzoek doen dat aan duurzaamheid gerelateerd is. Bijvoorbeeld de brandstofcel, waarmee het mogelijk moet worden om auto’s op waterstof te laten rijden, dat is iets waar veel aandacht aan besteed wordt. Dus in dat opzicht kom ik heel veel in aanraking met duurzaamheid.”*

Bij Culturele Antropologie & Ontwikkelingssociologie komt het ook aan bod, zo gaf een respondent (CAOS, 23 jaar) antwoord met: *“Ja, ontwikkelingsociologie. Dat is wel een vak wat er het meest op in is gegaan. Documentaires over sojaproducten in Brazilië, palmolie, boomgaarden in Indonesië, het bewust worden van hoe in de wereld men bezig is voor massaproductie en hoe hele regenwouden, die al honderden jaren bestaan, daarvoor verwoest worden. Het is op een vrij linkse manier er naar kijken en op die manier vast wel een flinke “bias” erover heen, maar dat heeft mijn ogen toen wel doen openen, daar had ik nooit zo bij stil gestaan. Als in: hoeveel kilo soja je voor één kilo vlees nodig hebt.”*

Ook al vonden velen het niet in hun curriculum passen, toch werden er veel suggesties gedaan om het bekend te laten worden onder alle studenten in de vorm van een verplicht college, een bijeenkomst of Open Dagen of iets dergelijks. In ieder geval een bepaald middel aanreiken om het bewustzijn te vergroten en de kennis te verbreden, op voorwaarde dat het niet schade toebrengt aan het opleiden van een student tot wetenschapper.

6) Denk je dat het nuttig is, dat er aandacht aan besteedt wordt binnen jouw

lesprogramma? Een respondent (Archeologie, 24 jaar) vond dat het niet binnen zijn curriculum nuttig zou zijn, maar hem leek het wel handig voor de studies van de sociale wetenschappen. Een respondent van de sociale wetenschappen (Pedagogiek, 21 jaar) was het hier echter niet mee eens. Ook hij vond het niet bij zijn curriculum passen en dacht dat het effectiever is om flyers uit te delen of gewoon informatie te geven over het milieu. Een andere respondent (Perzische Taal en Cultuur, 24 jaar) gaf een antwoord wat hier weer haaks op staat, namelijk: *“I think it would be useful. Because? Because, if the teachers would mention it, then we would maybe consider it more seriously. And if we only see posters somewhere hanging, you think: oh that’s fine, that’s nice, but then you forget, you do your own things. I mean it wouldn’t take that much time if a teacher would only mention it, then it’s just a bit more active way to encouragement.”* Weer een andere respondent (Natuurkunde, 19 jaar) gaf een wat evenwichtiger antwoord, hij zei: *“Ik denk dat het voor iedereen goed is als hij/zij meer leert*

over het milieu en/of duurzaamheid, maar ik zie niet in hoe dat specifiek gecorreleerd kan worden naar het vakgebied.” Waar een respondent (TCLA, 23 jaar) de vorige vraag nog met een “nee” beantwoordde, antwoordde zij op deze vraag: *”Het kan zeker nuttig zijn, ik heb mijn scriptie ook geschreven over ecotoerisme en over duurzaamheid.”* Ook de respondenten MST en CAOS vonden het zeer nuttig dat er aandacht aan besteed wordt in het lesprogramma.

De antwoorden waren heel gevarieerd en soms enigszins gematigd. Er heerste niet een eenduidige mening over het feit of het nuttig zou zijn voor het vakgebied. Voor sommige studies wel, voor andere niet. De welwillendheid om erover voorgelicht te worden was duidelijk aanwezig – dus het nut er van in zijn algemeenheid – maar wat de beste manier zou zijn en hoe dit moet gaan gebeuren is nog zeer onduidelijk.

7) Denk je dat het jou zal helpen op de arbeidsmarkt (als er aandacht aan milieu en/of duurzaamheid geschonken wordt binnen het lesprogramma)? Ongeveer de helft van de respondenten gaf hierop het antwoord “nee”, een kwart had geen mening en weer een kwart vond het wel nuttig. Nu is het natuurlijk zo dat voor sommige studies, zoals Geneeskunde, het meer dan logisch is dat aandacht voor milieu en/of duurzaamheid binnen het lesprogramma studenten niet verder zal helpen op de arbeidsmarkt. Respondenten van andere studies wisten bijna allemaal al, waar ze later in terecht zouden komen of konden komen. Van een respondent Rechten (20 jaar) die op de vorige twee vragen een negatief antwoord gaf kreeg ik het volgende antwoord op deze vraag: *“Ik denk het wel. Ik denk, hoe meer dingen je weet, hoe breder je kennis is, dat heeft altijd zijn voordelen. En ik denk ook dat, zoals je al merkt, de wereld zich steeds bewuster wordt van het milieu en dat we beter met het milieu om moeten gaan. Dus ik denk dat het een grote rol zal spelen later in de wereld, zeker, het speelt nu al een grote rol.”* Van een respondent CAOS (23 jaar), kreeg ik juist een tegenovergesteld antwoord. Waar zij op vraag vijf en zes een positief antwoord gaf, daar gaf zij op deze vraag een negatief antwoord, maar dat had meer te maken met het feit dat zij niks in deze richting deed en dus ook niet de bijpassende vakken hiervoor had gekozen. Van de respondent MST (22 jaar), kreeg ik een zeer genuanceerd antwoord, hij antwoordde: *“Aanvankelijk dacht ik van niet, omdat er in het bedrijfsleven weinig interesse is in duurzaamheid; gewoon puur kapitalistisch, het levert geen geld op. Ik zie dat er steeds meer markt ontstaat voor duurzaamheid, de consument begint dat ook belangrijk te vinden, en ik denk dat dat nou juist weer zo’n gebied is waar de universiteit, maar ook de overheid een rol in kan spelen, namelijk: bewust maken van het milieu door onderzoek en doordat de universiteit kennis uitdraagt, en dus op dat moment dat de consument dat belangrijker gaat vinden, dan zullen bedrijven daar ook op in gaan spelen, en zich duurzamer gaan profileren en dan heeft het zin. Dat het onderzoek betrokken wordt binnen het bedrijfsleven? Ja, dan zullen bedrijven dus zeggen: goh, wij zijn wel geïnteresseerd in die zonnecellen bijvoorbeeld. Maar of dat mij op*

de arbeidsmarkt gaat helpen, ik denk het eigenlijk niet. Ik denk niet dat het doorslaggevend zal zijn.”

- 8) Wordt er de mogelijkheid geboden binnen jouw studie, om deel te nemen aan conferenties of uitwisselingen op (inter)nationaal niveau, welke zich bezighouden met het milieu en/of duurzaamheid?** Jazeker, zo zei een internationale respondent (Studies van het Midden-Oosten, 25 jaar): *“There are definitely possibilities and courses and, for example, last year I went to the Bright Conference 2010 in Munich and the topic of the conference was: “How to improve education at the Universities of Europe?” and that was a great experience, but I know that two years before, the same conference was dedicated to the question of the protection of the environment. That is why I say: yes, we do have opportunities and Leiden offers opportunities for students who are interested enough to go abroad and I am pretty much sure you have enough other conferences within the country on the local level which broaden your horizon of interest and your experiences and help you to be more aware of some things.”* Vanuit MST, Rechten en CAOS kreeg ik ook van mijn respondenten te horen dat er wel degelijk dit soort conferenties en/of uitwisselingen waren en aangeboden werden.

Een groot deel van de respondenten wist wel dat er uitwisselingen en conferenties gehouden werden via hun studie, maar men wist niet zeker of het betrekking had op dit onderwerp. Andere respondenten wisten mij dan weer wel te vertellen dat er uitwisselingen en conferenties gehouden werden over dit onderwerp, maar konden niet met een concreet voorbeeld komen. Een kwart van de respondenten gaf een negatief antwoord op de gestelde vraag.

- 9) Ben jijzelf enigszins actief (individueel of binnen een organisatie), zowel binnen als buiten het universitair terrein, m.b.t. duurzaamheid en/of het milieu?** Van de BFW respondent (25 jaar) kreeg ik het volgende antwoord: *“Ja, zeker weten. Ik denk, het is een theorie, je hebt drie soorten mensen: je hebt mensen die komen en die laten het slechter achter dan dat ze kwamen, je hebt mensen die laten het precies hetzelfde achter en je hebt mensen die laten het beter achter. En een beetje mijn motto in het leven is om, dat als ik straks weer weg ben, dat de wereld er een stukje beter uit ziet. Dus ik denk, dit is er ook een deel van. En aan de andere kant ben ik Bahá’í en ik denk dat het Bahá’í Geloof juist duurzaamheid uitdraagt, zowel op spiritueel vlak als materieel vlak. Dus milieu is daar ook zeker een onderdeel van, en dus ook zeker een aandachtspunt.”* Een andere respondent (Archeologie, 26 jaar) gaf mij het volgende antwoord: *“Ja. Ja, ik ben lid van Greenpeace. Dat klinkt weer zo sh*t actief. Nee, maar dat dus. Verder probeer ik toch milieubewust te leven. Ik let erop dat ik dingen toch liever koop in papier dan in plastic, niet zo maar mijn meuk op straat gooi, maar ik scheid mijn afval. Ik probeer eraan te denken niet onnodig mijn verwarming aan te zetten, niet onnodig mijn licht aan te laten, geen adapters in het stopcontact te laten steken. Ik zou heel graag een zonnepaneel willen of een windmolen, maar ik zie het nog niet helemaal gebeuren*

met de SLS, dat ik 'm hier op het dak mag zetten en dan met een lijntje zo langs de gevel naar mijn kamer ik mijn accu's oplaad en die stroom gebruik. Daarnaast betaal je hier een vaste prijs en wordt het toch anders. Ik heb in het verleden in een huis gewoond met geen spaarknoppen op de w.c.'s en ik vond het zo zonde van het water, dat ik daar op een gegeven moment een zak heb gevuld met zand en oude melkflessen met water, die in de stortbak heb gezet, zodat elke stortbak in plaats van acht liter nog maar vier liter bevatte, omdat je met vier liter ook prima gewoon de w.c. kan doorspoelen, maar dan ook vier liter minder drinkwater gebruikt. Dat soort dingen. Daar hadden we ook een container buiten staan en deden het af en toe met water. Ja, een kraakpand, alle mensen met idealen waren daar vrijuit om gewoon zelf te regelen, te doen en laten en daar kon het allemaal. Hier is het allemaal voor je geregeld, maar eigenlijk zijn dat soort dingen minder vrij." Een genuanceerder antwoord kreeg ik van mijn MST respondent (22 jaar), hij zei: "Nee. Nee, eigenlijk niet. Heb je er ook een bepaalde reden voor? Het grappige is, jij zegt namelijk: wij scheikundigen en duurzaamheid. Alsof het twee handen op één buik zijn. Ja, dat is ook zo. Maar hoe zit dat bij jou, heb je er geen persoonlijke interesse in? Nee, ik heb er eigenlijk behoorlijk sceptisch tegenover gestaan, vooral omdat op het moment dat er in mijn studie duurzaamheid voorbij komt, dan ging dat al gauw gepaard met heel veel idealisme en een gebrek aan pragmatisme, en dat heeft mij gestoord en daardoor heb ik in mijn hoofd van mensen die met duurzaamheid bezig zijn een stereotiep gemaakt van idealisten die geen oog hebben voor de realiteit en alleen maar een utopie voor zich zien en dat willen bewerkstelligen, maar niet beseffen van: ja, het moet ook wel economisch enigszins interessant zijn, anders kan je daar in deze wereld niet aan beginnen. Maar er zijn gelukkig ook duurzaamheidslui die daar wel mee bezig zijn, bijvoorbeeld William McDonough en Michael Braungart, auteurs van "Cradle to Cradle." Michael Braungart is een scheikundige en dat koppel is heel vooraanstaand op het gebied van duurzaamheid en wordt ook door bedrijven heel aantrekkelijk gevonden, omdat hun ideeën op de lange termijn economisch voordeel bieden. Ik denk dat die invalshoek in duurzaamheid, die vind ik nog wel aantrekkelijk, maar over het algemeen, als ik daarmee in contact kom, zijn het plannen waarvan ik denk: ja jongens, we moeten wel een beetje reëel blijven. We moeten niet alleen kijken naar wat we willen, maar ook naar wat er kan."

Het overgrote merendeel van de respondenten is in zijn of haar persoonlijke leven wel actief, waarbij men let op het scheiden van afval, apparaten niet op stand-by laten staan, minder of geen vlees eten en het gebruik van spaarlampen bijvoorbeeld, maar binnen een organisatie is het gauw al te veel werk en kost het te veel tijd. Sommigen zijn nog wel donateur van Oxfam Novib, het WNF of Milieudefensie, maar zijn daarbinnen niet actief. Ongeveer een kwart van de respondenten antwoordde negatief op de gestelde vraag, puur en alleen, omdat zij het niet belangrijk genoeg achtten om er aandacht aan te besteden in hun leven.

Deel 2: Stellingen

Ik heb 10 stellingen voorgelegd aan mijn respondenten, waarvan de meesten nog relevant zijn. In het begin liet ik mijn respondenten alleen de stellingen invullen aan de hand van ++, +, +-, - en --, maar na enkele interviews kwam ik erachter dat het beter was als ik hen ook vroeg naar een onderbouwing van hun keuze, dus over het totaal gezien kan ik wel de statistiek laten zien, maar qua inhoud putten uit 75% tot 80% van de geïnterviewden.

De eerste vijf stellingen zijn als volgt:

Stelling één: *“De universiteit biedt voldoende mogelijkheden om biologisch geproduceerd voedsel te nuttigen.”*

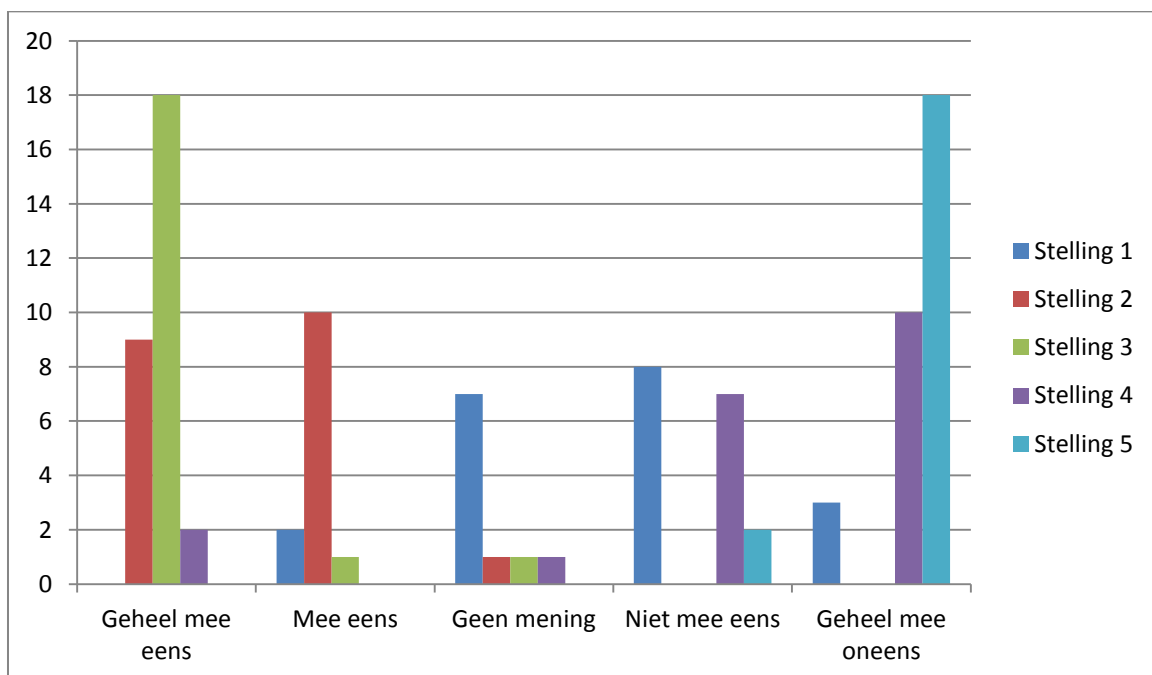
Stelling twee: *“Ik vind het belangrijk dat de universiteit besloten heeft zich te verplichten tot een 50% duurzame inkoop in 2012.”*

Stelling drie: *“Mits mij de mogelijkheid geboden wordt, gooi ik mijn afval altijd in de juiste prullenbak.”*

Stelling vier: *“Ik ben bekend met de standpunten van de politieke studentenpartijen t.a.v. het milieu.”*

Stelling vijf: *“Ik heb wel eens op de milieuwebsite gekeken van Universiteit Leiden.”*

Uit de eerste vijf stellingen kwam het volgende staafdiagram.

Staafdiagram 1: stelling één tot en met vijf.

In eerste instantie valt er uit het staafdiagram een aantal duidelijke resultaten te lezen. Bij stelling één zijn de antwoorden enigszins negatief; bij stelling twee zijn de antwoorden positief; bij stelling drie zijn de antwoorden zeer positief; bij stelling vier zijn de antwoorden voornamelijk negatief, maar er zijn ook twee antwoorden zeer positief en bij stelling vijf zijn de antwoorden zeer negatief.

Stelling één: van de respondenten waarvan ik een uitleg heb gekregen, waren er zes die het niet wisten, vier die er enigszins iets over konden zeggen en zes die duidelijk wisten waar zij het over hadden. Een greep uit de antwoorden: een respondent (Natuurkunde, 19 jaar) gaf een antwoord, wat vele respondenten gaven op deze vraag. Hij antwoordde: *“Ik heb werkelijk geen idee of ze dat doen. Ik denk het niet, maar ik weet het niet.”* Een tweede respondent (Geneeskunde, 22 jaar) antwoordde: *“Daar zet ik één min. Het enige wat zij aanbieden is biologische melk en misschien yoghurt of kaas, dus daarom vind ik niet dat het een min-min verdient, omdat ze nog wel iets aan keuze aanbieden, maar voor de rest is dat er niet.”* Dit antwoord kwam ook enkele keren voor, soms met het noemen van exact dezelfde producten. Een derde respondent (Archeologie, 26 jaar) antwoordde dat hij het niet wist. Daarna vervolgde hij met: *“Oh, maar ik moet zeggen voldoende mogelijkheden. Ja, maar ik weet het dus niet. Ik vind van niet en ook helemaal niet. En dan eigenlijk vooral, omdat het gewoon ACHTERLIJK duur is. Ik ben student en dan is een broodje kaas: 2,80 euro en dan kun je er nog voor kiezen om biologische kaas te nemen – als de keuze er al is – en dat weet ik al helemaal niet of dat zo is, maar dan wordt het Nederland kennende twee keer zo duur. Dus nee, ik vind eigenlijk niet dat er echt mogelijkheden zijn om biologisch geproduceerd voedsel te nuttigen.”* Een vierde respondent (Biologie, 19 jaar) vond dat wel meevallen. Zij gaf het één min, want in haar kantine was niks biologisch te verkrijgen.

Stelling twee: van de respondenten waarvan ik een uitleg heb gekregen, was iedereen erg positief gestemd – zie staafdiagram 1 –, maar concreet was het moeilijk om er iets over te zeggen, omdat men niet de geschiedenis achter deze doelstelling kent. Een greep uit de antwoorden: een respondent (Pedagogiek, 21 jaar) antwoordde: *“Ja, dat is hartstikke goed, toch? Het enige waar je kritiek op kunt hebben, is dat het niet meer is. En wat wordt er dan verstaan onder duurzame inkoop?”* Een andere respondent (MST, 22 jaar) antwoordde: *“Ik vind dat moeilijk te zeggen zonder dat er meer context is. Ik geef het een plus, omdat het een heel erg goed idee is, maar je neemt jezelf ook bestedingsvrijheid af en dat kan dan ten koste gaan van andere zaken. Ik bedoel, als die duurzame producten duurder zijn, ik denk dan: om dat te kunnen betalen, moeten we bezuinigen op onderzoek en onderwijs?”* Een derde respondent (CAOS, 23 jaar) antwoordde: *“Ja, dat vind ik heel erg belangrijk. Ik ben benieuwd of ze dat reddend. Omdat? Nou, 50% duurzame inkoop, bedoelen ze dan van alles, van meubilair, van kleding? Ja, van alles. Nou, ik vraag mij af in hoeverre er al zoveel wordt aangeboden op het gebied van duurzaamheid. En of dat in verhouding tot niet-duurzame producten, of de prijs-kwaliteit hetzelfde is, en dat denk ik niet. En ik weet dat de universiteit geen geld over heeft, dus die*

zou daar niet veel meer in willen uitgeven, dus ik denk niet dat ze dat gaan redden.” Een vierde respondent (Vergelijkende Indo-Europese Taalwetenschap, 19 jaar) zei: *“Ik wist niet dat ze het besloten hadden, maar ik vind het wel een goed initiatief. Maar dat zouden ze dus iets beter naar buiten kunnen brengen, tenminste om studenten te stimuleren om ook duurzaam in te gaan kopen, want dat gebeurt nu niet echt. Maar ik vind het wel heel belangrijk, daarom doe ik een plus-plus.”*

Stelling drie: bijna alle respondenten hebben aangegeven dit altijd te zullen doen, zij het op voorwaarde dat de *juiste* prullenbakken dan ook aanwezig zijn.

Stelling vier: zoals uit het staafdiagram is gebleken, wisten erg weinig respondenten iets van het bestaan af van de politieke studentenpartijen, laat staan hun standpunten t.a.v. het milieu. Een respondent (VIET, 19 jaar) antwoordde: *“Ik wist niet eens echt persé dat er politieke studentenpartijen waren (gelach). Ik ben dus helemaal niet bekend met de politieke studentenpartijen.”* Een tweede respondent (Geneeskunde, 22 jaar) antwoordde: *“Nou nee. Ik weet de namen van de studentenpartijen die er in Leiden zijn, maar ik heb mij – eerlijk gezegd – nooit heel erg in hun standpunten verdiept. Ik vind dat ze allemaal ongeveer hetzelfde zeggen; dat gaat meer over studie, resultaten, BSA’s, geen hertentamens tijdens de EL CID week, in plaats van dat ik ze over het milieu heb gehoord, dus doe maar twee minnetjes.”* Andere respondenten wisten wel van het bestaan af van de politieke studentenpartijen, maar interesseren zich er niet zo voor. Een derde respondent (Geschiedenis, 22 jaar) antwoordde: *“Nee, maar dat komt doordat ik mij daar niet echt in interesseer voor de studentenpolitiek, omdat ik daar niet zo in geloof. Misschien onterecht, maar ik vind het altijd een beetje een zoethoudertje voor het volk, die studentenpartijen. Het universiteitsbestuur beslist natuurlijk, dus nee, helemaal niet.”* Een vierde respondent (Geschiedenis, 19 jaar) antwoordde: *“Nee, eigenlijk niet. Ik ken sowieso die politieke studentenpartijen niet zo. Het is wel een beetje jammer eigenlijk, ik bedoel: die mensen hebben denk ik best wel invloed, want ik heb het idee dat de universiteit luistert naar wat de student te zeggen heeft. Er worden ook allerlei vacatures rondgestuurd van: we willen iemand die lid is van een vereniging, iemand die thuis woont, iemand die in Leiden woont, echt heel divers. Dus ik heb wel het idee dat de universiteit haar best doet om te luisteren naar de studenten, maar ik ben niet echt bekend met die standpunten, dus...”*

Stelling vijf: Alle respondenten wisten hier niets over te kunnen zeggen, omdat zij niet van het bestaan ervan op de hoogte zijn. Een greep uit de antwoorden: de respondent VIET van 19 jaar antwoordde: *“Nee, want ik wist niet dat ze die hadden. Maar dat is dus weer hetzelfde, dat ze die iets meer zouden kunnen propageren. Er goed mee bezig zijn, want dat wist ik dus helemaal niet.”* Een tweede respondent (Rechten, 19 jaar) antwoordde: *“Nou, ik wist eerlijk gezegd niet dat ie bestond. Ik zou er wel eens op willen kijken, maar dan zou ik eerst moeten weten waar ie is.”*

De volgende vijf stellingen zijn als volgt:

Stelling zes: “De universiteit biedt mij de mogelijkheid om gebruik te maken van gerecycled papier.”

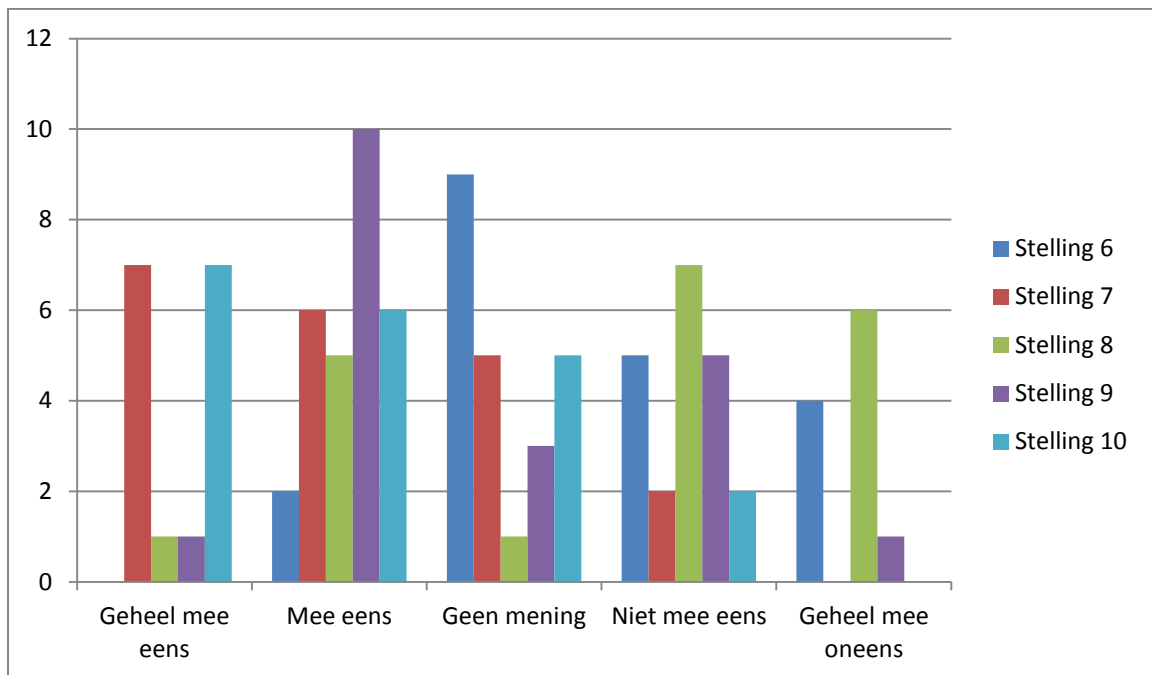
Stelling zeven: “Ik vind het belangrijk om voorgelicht te worden door de universiteit t.a.v. het milieu en duurzaamheid.”

Stelling acht: “De universiteit biedt mij de mogelijkheid om afval te scheiden.”

Stelling negen: “De lampen, computers en het airco systeem op de universiteit verbruiken té veel stroom.”

Stelling tien: “Bepaalde studenten dragen meer bij aan de milieuproblematiek dan anderen.”

Uit de laatste vijf stellingen kwam het volgende staafdiagram.

Staafdiagram 2: stelling zes tot en met tien.

In eerste instantie valt er het volgende aan af te lezen: bij stelling zes heeft bijna de helft geen idee of geen mening, en bijna de helft is het er niet mee eens; bij stelling zeven zijn de meningen nogal verdeeld, maar helt het naar de positieve zijde toe; stelling acht is ook zeer verdeeld, maar hier helt het naar de negatieve zijde toe; stelling negen bevindt zich voornamelijk in het middendeel en toont dus een wat meer gematigdere opstelling onder de respondenten en voor stelling tien geldt hetzelfde als bij stelling zeven.

Stelling zes: de antwoorden die mij werden gegeven varieerden enorm, van het in eerste instantie verkeerd beantwoorden van de vraag – menig respondent haalde "het gebruik maken van gerecycled papier" in de war met de mogelijkheid tot "het scheiden van papier" – of het simpelweg gewoon niet weten (10 respondenten en om verschillende redenen), tot het totaal niet eens zijn met de stelling (vijf respondenten). Een respondent (MST, 22 jaar) antwoordde: *"Zou ik niet weten eigenlijk, is dat zo? Biedt de universiteit die mogelijkheid? Dat weet ik niet. Ik weet het ook niet. Als ik het niet weet, dan is dat al slecht, zelfs als het er al is, dus dan moet dat op zijn minst een minnetje worden, want als je het niet weet, dan is de mogelijkheid er ook niet."* Een andere respondent (Archeologie, 26 jaar) begreep de stelling in eerste instantie alsof hij zelf het papier moest recyclen door het papier wat naast de printer ligt in de papierlades van de printer te stoppen, want dat de universiteit heel mooi gerecycled wit gebleekt papier gebruikt, geloofde hij niet. Sommige respondenten waren wat positiever gestemd. Er was er één (Geneeskunde, 21 jaar) die antwoordde: *"Ik geloof dat het wel gerecycled is, maar dat weet ik eigenlijk helemaal niet, dus daar zet ik dan een plus-min. En ik gebruik ook eigenlijk nooit papier van de universiteit, ja met examens."* Een respondent (Biologie, 19 jaar) antwoordde: *"Volgens mij gebruiken wij dat wel, maar die weet ik niet zeker, dus dan doe ik gewoon de middelste. Waarom denk je dat je dat gebruikt? Omdat wij al van dat heel raar papier hebben, wat van dat grijzige karton is. Het is niet gebleekt in ieder geval? Ja, het ziet er een beetje van dat gerecyclede papier uit, maar ik kan niet bewust kiezen, er ligt niet een stapeltje met het goede en slechte papier."*

Stelling zeven: ook hier waren weer veel nuances aanwezig in het beantwoorden van de stelling. Zes respondenten hadden een hele sterke mening hierover, zes respondenten konden er enigszins wat over zeggen en drie respondenten niet. Een greep uit de antwoorden: een respondent (CAOS, 23 jaar) antwoordde: *"Ja. Gewoon, de reden daarvoor is bewustwording van: hoe zou je in het dagelijks leven – je leven op een universiteit – hoe zou je dat duurzamer kunnen maken? Dus ja, belangrijk."* Een respondent (VIET, 19 jaar) antwoordde: *"Helemaal mee eens en het gebeurt te weinig, omdat het belangrijk is om het milieu niet te verprutsen. En het gaat tamelijk hard bergafwaarts, denk ik nu.* Hij zei dit, omdat hij het gevoel had dat er meer waarde gehecht wordt aan economische belangen en winst dan aan het milieu en als men, volgens hem, eerst aandacht geeft aan het milieu, dan komt het met de economische belangen en winst ook vanzelf goed. *"Ik vind het heel belangrijk om voorgelicht te worden."* Een respondent (MST, 22 jaar) antwoordde: *"Ja, maar ik zou eigenlijk liever niet willen zeggen "voorgelicht", maar "aan het denken gezet", want bij studenten moet je niet zeggen: zo zit het, luister hier naar, want het zijn slimme mensen."* Een vierde respondent (Geschiedenis, 22 jaar) antwoordde: *"Ja, daar sta ik redelijk neutraal tegen. Het hangt er ook vanaf op welke manier het wordt gedaan. Als het een beetje nuchter, "en passant" wordt gedaan, dan vind ik dat op zich wel oké, maar als het echt zo'n heel erg betuttelende maandmail wordt, waarin ik vooral heel erg gewezen wordt op mijn eigen tekortkomingen, dan word ik er wat minder blij om."* Een vijfde

respondent (Rechten, 22 jaar) antwoordde: *“Nou nee, want ik vind dat meer je eigen taak om je daar op te oriënteren, en er zijn ook mensen die niet studeren – best veel – en hoe moeten die er dan achter komen?! Het is wel goed dat er allerlei aandacht aan besteedt wordt door allerlei organisaties, maar de verantwoordelijkheid kan niet alleen bij de universiteit liggen.”*

Stelling acht: van de respondenten waarvan ik een uitleg heb gekregen konden er vier wel duidelijk iets over zeggen, negen enigszins en twee niet. Een greep uit de antwoorden: een respondent (Geneeskunde, 22 jaar) antwoordde: *“Nee. Papier her en der. Verder niet. En in Plexus wordt alleen papier gescheiden als jij daar een bestuurskamer hebt. Wanneer je daar aan het studeren bent, aan het sporten bent, nou dan gaat alles in dezelfde prullenbak. Dus ik denk nee. Één min.”* Een respondent (Archeologie, 26 jaar) antwoordde: *“Nee. Even nadenken..., nee. Nee! Of ik heb het nooit gezien, maar ik loop hier al drie jaar rond en ik kan me niet voorstellen dat ik in die drie jaar er langs ben gelopen.”* Ook al waren de meeste geluiden niet veelzeggend, eenzijdig – men spreekt alleen over papierscheiding – of negatief ten aanzien van het scheiden van afval, er waren ook positieve geluiden, een respondent (Biologie, 19 jaar) antwoordde: *“Ja, dat doen ze wel. Ze doen aan papierscheiding in ieder geval bij ons. En aan organisch afval en gewoon afval.”*

Stelling negen: van de respondenten waarvan ik een uitleg heb gekregen konden er vijf wel enige uitleg verschaffen, acht enigszins, en twee niet. Een greep uit de antwoorden: een respondent (Biologie, 19 jaar) vond het in het Van Steenis erg primitief. Je moet zelf de verwarming aan- en uitzetten en deze staan nota bene bij de ramen, waardoor de warmte erg makkelijk ontsnapt. Verder zei zij: *“Het is slecht geïsoleerd en er is geen airco, er is geen luchtcirculatie, en de luchtkwaliteit is daar ook echt verschrikkelijk voor de mensen die daar werken. Het ruikt er alleen maar naar karton en naar stof. Oké dus ik denk wel dat er te veel aan stroom verbruikt wordt.”* Een tweede respondent (CAOS, 23 jaar) antwoordde: *“Ja, wat ik al eerder zei. De hele universiteit, daar staan altijd alle lichten aan. Ik denk dat als ze meer bewegingssensoren zouden gebruiken, dan zou dat al de helft schelen, dus doe maar een gewone plus.”* Een derde respondent (Rechten, 22 jaar) zei dat zij het niet wist. Ze constateerde dat de computers altijd en de hele dag aanstaan en zij wist niet hoe zuinig het aircosysteem is. Ondanks het feit dat de meeste lampen TL zijn en dus zuinig volgens haar, was zij van mening dat het gehele systeem stukken zuiniger zou moeten kunnen. *“Ik streep maar “eens” aan.”* Een andere respondent (Rechten, 20 jaar) antwoordde: *“Nee, dat valt wel mee. Volgens mij valt dat wel mee.”* Een laatste respondent (Geneeskunde, 21 jaar) antwoordde: *“Nee, dat vind ik niet. Want, dat zei ik net, die lampen gaan echt aan, als je er zelf inkomt. Computers, heel vaak staan die gewoon uit en als je dan een computerlokaal ingaat, dan moet je die weer opnieuw aanzetten, dus dat is ook wel... Ja, en airco. De verwarming gebruikt in ieder geval niet te veel stroom, die staat nooit aan en dat is te merken, maar of dan de airco aan staat, ik geloof het niet. Dus daar zijn ze best wel netjes op. Dus ik zet ‘m even hierbij.”*

Stelling tien: van de respondenten waarvan ik een uitleg heb gekregen konden er vijf een uitgebreide toelichting verschaffen en 11 enigszins. Een greep uit de antwoorden: een respondent (Geneeskunde, 22 jaar) zei dat ze het niet zo goed wist, maar wel: *“Ik denk dat er een bepaald slag, een bepaald type mensen zijn en dat dat ook weerspiegelt in studenten, ja, hoe verschillende studenten zijn. Je hebt de Corpspikken en de Catenianen om het zo maar te zeggen en in die zin zullen misschien de meer asociale persoonlijkheid of de meer asociale student meer bijdragen aan milieuproblematiek, wanneer hij zichzelf te goed vindt om zijn rotzooi achter zijn kont op te ruimen. Om zo maar alles op straat te gooien met zijn dronken hoofd. Zoals de sociëteit op de Breestraat na een nachtje goed doorhalen, die ligt dan ook vol met plastic bekertjes, die de gemeentelijke schoonmaakdienst dan mag weghalen. Ja, dat vind ik gewoon niet nodig. Als je het zo bekijkt wel, dat is niet persé omdat het studenten zijn, denk ik. Ik denk dat het gewoon meer is, omdat zij zichzelf nou eenmaal anders voelen of anderen eerst nakijken. Of dat het inherent aan hun persoonlijkheid ligt? Ja, en niet zozeer aan het wel of niet dat zij studeren. Snap je? Ja. Ik denk dat ik dan vooral in het midden zit.”* Een tweede respondent (Perzische Taal en Cultuur, 24 jaar) antwoordde: *“I think that is true, because students are also people. I think certain people add more to environmental problems than other, but we only talk about students, as people who study? So if we talk about students as certain people that add more to environmental problems than others, that’s true; but if you only talk about students as in – because they study – maybe if they study law, they use more paper. So I guess, yes.”* Een derde respondent (Geneeskunde, 21 jaar) antwoordde: *“Nou, ik denk dat het ook wel een beetje te maken heeft met wat je studeert. Want ik denk dat mensen die Biologie doen of zo en elke dag met milieu in aanraking komen, dat die misschien eerder er aan zullen denken, dan mensen die – weet ik veel – informatica doen, die zijn juist de hele dag met computers bezig en die denken van: nou, ik laat ‘m aan, want ik heb ‘m zo meteen toch weer nodig, dus ik denk dat dat wel misschien van invloed kan zijn.”* Een respondent (Geschiedenis, 19 jaar) antwoordde: *“Ik denk het niet eigenlijk. Ik denk dat een docent of personeel hier aan de universiteit net zo goed zijn of haar afval niet scheidt als studenten, dus... En dan zie je dus ook alle studenten als – gemiddeld gesproken – hetzelfde in gedrag? Nee, er zijn vast wel mensen die bewuster zijn, maar op de universiteit heb je denk ik ook niet de mogelijkheid om heel milieubewust bezig te zijn. Omdat? Nou, omdat je hier niet echt de mogelijkheid hebt om afval te scheiden, dat is ongeveer het enige; ja, je gaat als student niet over het licht, dus je kunt het licht niet uitdoen. Ik denk eigenlijk niet dat het uitmaakt, dus niet mee eens.”* Een andere respondent (MST, 22 jaar) antwoordde: *“Ik denk dat uiteindelijk milieuproblematiek niet veroorzaakt wordt door het gedrag van individuen die de reikwijdte van invloed hebben zoals studenten, het gaat erom dat we in de maatschappij een ander gedachtegoed gaan krijgen en dat er op een hoger niveau andere beslissingen genomen moeten worden en wat een losse student doet, dat doet er uiteindelijk ook wel toe, want natuurlijk moeten we met ons allen ons gedrag veranderen, laat ik dit op plus-min houden .”*

Deel 3: Foto's

Ik heb aan mijn respondenten zes foto's laten zien (zie Bijlagen). Alle foto's zijn genomen op Universitair terrein en kunnen zowel positieve als negatieve aspecten laten zien van het milieubeleid dat direct of indirect betrekking heeft op de afbeeldingen. Ik heb dan ook aan mijn respondenten gevraagd wat ze zien en waarom ze denken dat wat ze zien belangrijk is ten aanzien van het milieubeleid dat Universiteit Leiden voert.

Foto 1: Deze foto is genomen aan de achterzijde van de UB – op de hoek van de Maliebaan en de Groenhovenstraat.

Een respondent (Archeologie, 24 jaar) antwoordde: *“Is dit bij de UB? Ja. Het is gewoon zwerfafval. Op zich mag men het daar wel eens opruimen of het onkruid wieden, maar op zich is het meer natuurbeleid dan milieubeleid. Gewoon dat mensen daar hun afval hebben neergegooid.”* Een tweede respondent (BFW, 25 jaar) constateerde dat er afval op de grond ligt en dat het er niet netjes uitziet. Zij vond dit onnodig, omdat er genoeg prullenbakken zijn. Als er geen afval zou liggen, dan had ze de foto positief gevonden, omdat het een groen parkje is. Een derde respondent (MST, 22 jaar) antwoordde: *“Nou, dit is afval en dat is niet goed voor het milieu. Dan kun je denken van: moet de universiteit dit opruimen? Maar ik denk dat het belangrijk is, dat de universiteit studenten en de rest van de samenleving aan het denken zet over het milieu, in de hoop dat mensen het afval niet meer op straat gooien. Ik kan mij bijvoorbeeld voorstellen dat dit niet door studenten is gedaan, maar door hangjongeren en dan kan de universiteit onderzoeken, waarom doen hangjongeren dat? Ik denk dat dat – gezien de functionaliteit en taken van de universiteit – een slimmere investering is, dan het inhuren van schoonmakers.”*

Foto 2: Deze foto is genomen in de kantine van het FSW.

Een respondent (TCLA, 23 jaar) antwoordde: *“Ik zie de kantine van het FSW met heel veel lampen, en het ziet er natuurlijk grafisch en geweldig uit. Mooi design, niet heel erg duurzaam, hahaha, maar ik zie wel dat het spaarlampen zijn en dat is dan weer heel goed. Zo doet Universiteit Leiden toch haar best – ongemerkt – achter de schermen.”* Een tweede respondent (MST, 22 jaar) constateerde een grote hoeveelheid lampen, die wel spaarlampen blijken te zijn. Voor hem is het milieuverspilling, gezien het feit dat de ramen veel natuurlijk licht binnen laten, maar er moet ook ruimte zijn voor kunst. *“Ja, dat is altijd een afweging, ik vind het lastig. Ik denk dat je dan moet nagaan van: hoeveel maakt het nou in stroom uit, als je het vergelijkt met geen lampen of TL-balken? Dat zou je dan kunnen vergelijken met stroom besparen op andere gebieden, bijvoorbeeld waar we het eerder over hadden, die computers. En ik denk dan niet dat dit bij de prioriteiten zou moeten behoren. Wat wel natuurlijk opvalt, dit springt in het oog. Bedoel je dit positief of negatief? Negatief, hiervan kunnen mensen makkelijk zeggen van: ja, de universiteit is helemaal niet milieubewust en er zijn misschien andere projecten, die veel meer van invloed zijn, maar minder goed zichtbaar zijn. Dus als de universiteit de afweging zou maken om te zeggen van: nou, dit is geen goed idee, dan denk ik dat dat vooral over imago gaat. Een echte bijdrage van deze lampen aan milieuschade lijkt mij gering. Nee, van mij mag het. Ja, kunst is ook belangrijk.”*

Foto 3: Deze foto is genomen in de kelderruimte van het FSW en laat de computers zien.

Een respondent (Pedagogiek, 21 jaar) antwoordde dat het enerzijds goed is om de computer af te sluiten wanneer je ermee klaar bent, en anderzijds zou een ruststand ook zijn voordelen kunnen hebben, omdat het telkens aan en uit doen van de computer nog meer energie kost. Uiteindelijk is het ook een stukje service wat aangeboden wordt en dat kost gewoon stroom. *“Ik denk dat het belangrijker is waar de stroom vandaan komt, dan waar ze het voor gebruiken. Gebruikt de universiteit groene stroom? Ja.”* Een tweede respondent (MST, 22 jaar) antwoordde: *“Ja, hier kan echt veel verbeterd worden, want hier staan allemaal losse computerkasten en wat ook mogelijk is, is dat je een serverruimte hebt, die om te beginnen al veel efficiënter is dan die losse apparaten en de afzonderlijke beeldschermen zijn via het netwerk aangesloten op die server en die desktop omgeving is dus een virtuele desktop, die wordt op die server gehost en dan kan dat gewoon uitstaan op het moment dat daar niemand werkt. Mijn vader is werkzaam in systeembeheer, dus via hem weet ik van dit soort projecten en daar kan echt veel mee bespaard worden. Ook qua kosten, want het is ook goedkoper dan deze apparaten daar neerzetten. Dus, hier vind ik wel van, dat de universiteit echt iets verbeteren kan en dit is ook iets wat goed zichtbaar is, dus waar studenten en andere bezoekers van kunnen zeggen: kijk, het is duidelijk dat de universiteit iets aan het milieu doet. Je bedoelt dus niet met deze foto? Precies.”* Een derde respondent (Rechten, 19 jaar) antwoordde dat hij dit al vaker heeft gezien. Op het Plexus staan de schermen de hele dag aan, op het KOG gaan ze tenminste op stand-by, aldus de respondent. *“Ja het is natuurlijk echt onnodig. Als jij zo zegt dat de universiteit een bepaald duurzaamheidsbeleid voert, dan past dit niet helemaal binnen het plaatje, dat is mijn mening.”* Een vierde respondent (Geneeskunde, 21 jaar) antwoordde: *“Oh ja, nou dat zijn dus de computers die altijd aan blijven staan. Je ziet vaak in openbare ruimtes dat er dan als eerste optie staat “dit studentnummer afmelden”, maar bij het LUMC staat als eerste optie “deze computer helemaal uit.”* Oké, dat is wel een heel verschil. *Ja, ik denk het wel, want mensen drukken heel vaak automatisch op “oké”, zonder te kijken wat er verder staat. Ja, oké. Nee, want dat heb ik tot nu toe nog nooit gezien, in alle ruimtes waar ik een computer heb gebruikt. Dat dat de eerste optie is. De eerste optie is altijd “afmelden” en niet “afsluiten.” Ja, volgens mij is dat bij het LUMC wel zo.”*

Foto 4: Deze foto is genomen op de begane grond van het FSW.

Een respondent (Geneeskunde, 22 jaar) antwoordde: *“Nou, twintig prullenbakken, vijf stuks. Ik zeg: Helemaal goed. Zij vond het wel belangrijk dat het mogelijk zou zijn afval te scheiden. “Maar het feit dat men wordt aangemoedigd het in de prullenbak te gooien, dat vind ik al heel erg goed. Zeker dat er dus veel prullenbakken zijn, dat je dus nooit kunt zeggen dat je te ver moet lopen.”* Een tweede respondent (CAOS, 23 jaar) antwoordde: *“Ik zie vijf prullenbakken op een rij. Er zijn heel veel mensen die daar koffie drinken, maar ik zou zeggen, ik weet dat er op de eerste, of tweede verdieping naast zo’n koffieautomaat, zo’n plastic beker scheid afvalbak is, dan denk ik: ja, waarom staat ie hier niet tussen? En grote TL-lampen.”* Een derde respondent (Pedagogiek, 21 jaar) antwoordde: *“... uiteindelijk moet het niet liggen aan hoeveel prullenbakken er zijn, maar aan het bewustzijn van de mens zelf. Dit is wel een coole foto.”*

Foto 5: Deze foto laat een display zien van een printer/kopieermachine in de UB.

Een respondent (MST, 22 jaar) antwoordde: *“Er zijn wel mogelijkheden voor automatisch tweezijdig te laten drukken en volgens mij is hier de standaardinstelling, dat dat niet het geval is, als ik het goed zie. Het bespaart papier, dat kan hier anders en het is een kleine moeite. Dat kan beter, maar ook hier denk ik dat het belangrijk is: wat is nou de impact van het papier en is dit de efficiëntste manier om met het milieu om te gaan? Want ik kan me voorstellen dat mensen die het milieu willen helpen, allerlei ideeën hebben over: dit kan beter, dat kan beter, maar beseffen ze ook hoe groot de invloed daarvan is? En dat is wel heel belangrijk om in het oog te houden, anders krijg je dus het probleem dat je idealistisch wordt en niet meer pragmatisch. Nou zo vraag ik mij dus ook af: hoeveel zin heeft het om de printer op dubbelzijdig in te stellen? Is dat nou waar de universiteit prioriteit aan moet geven? Juist omdat wij onderzoek doen, moeten wij die mensen zijn die daar naar kijken.”* Een tweede respondent (Geneeskunde, 22 jaar) dacht dat er bij standaardinstellingen van een printer vrij veel inkt wordt gebruikt en hier zou dat dus minder kunnen zijn. Zij print zelf ook altijd op de inktzuinige stand. *“Wat je wel kunt doen, is het inzamelen van die inktpatronen, die cartridges en weer vullen. Je kunt ze ook inleveren, ik weet niet of de universiteit dat ook doet, of die weet dat dat kan. Bij sommige winkels, dan gaat er nog een euro naar een goed doel of zo, maar de universiteit die vult deze bij of koopt nieuwe.”* Een derde respondent (Archeologie, 26 jaar) antwoordde: *“Ik zie de lay-out van de printer en de keuze of je tweezijdig wil kopiëren of niet.”* Hij dacht dat bij de Faculteit van Archeologie met een apart betaalsysteem gewerkt werd, waar het altijd tweezijdig gekopieerd wordt. Om ervoor te zorgen dat dit overal wordt toegepast, zou je de printers standaard op tweezijdig moeten zetten en slechts enkele punten aanstellen – verspreidt over de universiteit – waar men eenzijdig kan printen voor papers en dergelijke. Gerecycled papier zou volgens hem ook standaard in de printers moeten zitten.

Foto 6: Deze foto is van de kantine van de UB.

Een respondent (Archeologie, 24 jaar) antwoordde: *“Deze doe ik op proef erbij (deze foto was in het begin nog geen vast onderdeel van het aantal foto’s, maar werd dat later wel, door de reacties erop). Volgens mij kan het geen kwaad om deze erbij te steken, omdat het zeker voor studenten wel de*

eerste plaats is op de universiteit waar zij het meest bij komen, het milieubeleid is wel gewoon het afval en ik vind het ook gewoon fatsoenlijk om gewoon even je afval weg te gooien. Het is niet alleen goed voor het milieu, maar ook van: wees eens fatsoenlijke mensen, ruim even op, zodat andere mensen er geen last van hebben. Maar ik ben helemaal voor het initiatief op deze foto, sommige mensen hebben het blijkbaar nog nodig.” Een tweede respondent (Studies van het Midden-Oosten, 25 jaar) antwoordde: “Okay. I like it very much and I am glad that you took this picture actually, because this is something that I talked about with my mother. Because I had to, last when I saw this kind of things – I think it was made in our canteen here at the library – because actually before having these boards on our tables, students left all their garbage on the tables, which was really like weird, because for us, it’s natural to take your garbage, your leftovers and to throw them away in the... bin, in the garbage bin exactly. I am sorry, you were saying for us? Yeah, for my culture and we don’t have to have special boards, at least at the university. So I don’t think we need to have special boards to remind us, right? How to behave and what to do. After this reminder was put on the table, everything became clear and neat and nice organised, lets say. So you see, such kind of preventions do work. So they influence people’s minds and intelligence, I think.” Een derde respondent (Perzische Taal & Cultuur, 24 jaar) antwoordde: “Good! I think it’s good that they did it in a very informal manner, and it rhymes a bit. Why do you think it’s better to do it in an informal way? Because it appeals to you more. If it says like very officially: please, you are required not to leave your rubbish here, then it doesn’t appeal to me and if it’s informal, then it doesn’t cost a lot of effort to just throw it away.” Een vierde respondent (Geschiedenis, 19 jaar) antwoordde: “Oh ja, dat is stom. Ze zetten dus wel overal van die bordjes neer, en het is mij wel opgevallen, maar ik dacht dat de universiteit helemaal niet... Ik zei toch dat ze meer posters en dingen op konden hangen, ja, maar dat doen ze dus eigenlijk wel degelijk hier in de UB natuurlijk. Misschien moet ik maar even terugnemen, dat ze dat niet doen. Ja, dit is natuurlijk goed dat ze dat doen. Alleen zouden ze moeten zeggen dat je het moet scheiden, papier en... Oké. Dus het is wel een eerste stap in de goede richting, ja, maar nog niet een volledige stap. Nee.”

Deel 4: Het maken van een lijst

Het volgende onderdeel van het interview bestond uit het maken van een lijst. Ik heb aan mijn respondenten het volgende gevraagd: “Maak een lijst van verschillende milieu-gerelateerde producten (bijvoorbeeld toepassingen), welke een bijdrage zouden kunnen leveren aan de verduurzaming van Universiteit Leiden. Graag hoor ik van jou waarom je voor deze producten hebt gekozen.” Ik heb van mijn respondenten erg veel verschillende antwoorden gekregen en daarom heb ik besloten om per categorie een selectie te noteren en de anderen slechts te noemen, anders zou dit deel te groot worden binnen het gehele hoofdstuk. De categorieën zijn onderverdeeld in de stijl van het milieubeleid van de universiteit, plus nog een extra categorie, die zich bezig houdt met promotie, bewustmaking en voorlichting.

Energie en Water

Handen drogen op het toilet: een respondent (Rechten, 19 jaar) antwoordde: *“Papieren doekjes vervangen door van die rollen; duurder maar wel duurzamer, gewoon van die trekhanddoeken en die worden weer gewoon gerecycled. Ja, dat papier, dat is ook gewoon gerecycled papier, in principe, maar toch, die handdoeken zijn waarschijnlijk wel wat duurzamer. Je zegt duurder, maar wel duurzamer? Ja, het is wel wat duurder, maar als jij dat karakter eruit wilt halen en ook echt naleven, dan moet je dat er voor over hebben.”* Een andere respondent (Archeologie & CAOS, 25 jaar) antwoordde bij haar antwoord “Geen papieren doekjes, maar blazers (als het duurzamer is)”, dat zij niet zeker wist of het duurzamer zou zijn, maar het aantal gebruikte papieren doekjes ligt nogal hoog. Er is ook nog een mogelijkheid tot het aanschaffen van handdoeken die door een apparaat gaan, maar of dat duurzamer is, was haar niet duidelijk.

Spaarlampen/TL-lampen/LED-lampen: een respondent (TCLA, 23 jaar) antwoordde: *“Inderdaad spaarlampen, dat vond ik een goede actie. Oh ja, ik zag die foto en toen dacht ik: ja, dat is wel een goed initiatief, zijn ze wel goed mee bezig. Spaarlampen gaan natuurlijk veel langer mee. En dat zie je ook op jouw faculteit? Weet ik niet, ik let daar niet op.”* Een tweede respondent (Archeologie & CAOS, 25 jaar) antwoordde bij haar antwoord “Led verlichting op sensor en bij genoeg licht uit” : *“Ja... Nou, vertel. Nou, Led verlichting is sowieso al minder stroomzuipend dan andere verlichting. Het gaat ook lang mee. En een sensor, als er dan genoeg natuurlijk licht binnenkomt, dat het dan niet aan hoeft te staan, gewoon lekker uit kan zijn met gezonde zonlichtjes. Vitamine D. Vitamine D. Precies. Heel belangrijk.”* Een derde respondent (Pedagogiek, 21 jaar) antwoordde bij zijn antwoord “TL-lampen (met zo veel mogelijk sfeer)”: *“Ik dacht, de meest duurzame lampen ophangen. Alleen meestal – althans hoe het altijd bij mij overkomt – is dat hoe duurzamer de lamp, hoe feller, vlakker en verschrikkelijker het licht wat er uitkomt en je wilt wel een soort van fijne sfeer creëren waarbij iedereen op zijn gemak kan leren en daarom zeg ik met sfeer.”*

Groene Energie: een respondent (Natuurkunde, 19 jaar) antwoordde bij zijn gegeven antwoord "Energie verzamelen d.m.v. bijvoorbeeld windmolens (onhaalbaar vanwege lelijkheid en bestemmingsplan, maar misschien kleine en zonnecollectoren): *"We hebben genoeg gebouwen waar ze bijvoorbeeld zonnepanelen op zouden kunnen zetten. Het is natuurlijk een duurzame investering en het is wel een kostbare investering eer ze het er uit hebben ben je weer 20, 25 jaar verder, maar het maakt iets wel duurzamer. Denk je dat windmolens ook haalbaar zijn voor Leiden? Ik weet het niet precies. Kijk er zijn ook natuurlijk enorme windturbines, maar als je ze op kleinere schaal doet, bijvoorbeeld op het dak of je kunt ze kleiner maken, dat brengt natuurlijk wat minder op. Maar als je dat zo constant laat draaien op al die gebouwen, dat zijn toch aardig wat gebouwen, dan levert het ook weer aardig wat op."* Een tweede respondent (Archeologie, 26 jaar) zei met betrekking tot zijn antwoord "zonnepanelen": *"Grote gebouwen, zonnepanelen zijn een interessante energie opwekker, vooral omdat ze nog steeds worden doorontwikkeld in tegenstelling tot de windmolens. Het zijn makkelijk hanteerbare objecten waarmee je hele gebouwen onder kunt plakken en ik weet dat de subsidies volgens mij verstreken zijn daarvoor, maar je weet nooit wat de universiteit kan regelen als grote NAAM. Het is denk ik een vrij makkelijke en efficiënte manier om toch een boel energie op te wekken en een relatief goedkope oplossing."*

Computers op energiezuinige stand of uit: een respondent (Rechten, 20 jaar) zei over haar antwoord "Computers na vijf minuten automatisch laten uitgaan" dat als niemand de computer gebruikt deze beter uit kan staan. Zij was van mening dat het telkens aan en uit doen van de computer minder energie kost, dan deze de hele dag aan te laten staan. Een tweede respondent (CAOS, 23 jaar) antwoordde dat de computers altijd aan staan en dat dat erg veel stroom vreet, te meer nu de beeldschermen groter zijn geworden. Als de computer een half uur niet gebruikt wordt, dan zou deze op slaapstand moeten gaan, zo was zij van mening.

De overige toepassingen die genoemd zijn, waren: apparaten uit 's nachts; niet onnodig de airco aanzetten en ook niet in de winter; waterbesparing bij de W.C.'s (twee spoelmogelijkheden); sensoren op het toilet voor zowel het handen wassen als voor het licht; de energie die vrijkomt tijdens het sporten opslaan in een dynamo en vervolgens deze energie gebruiken; energie beter hergebruiken door middel van innovatie en de automatische regeling van licht en temperatuur in gebouwen, zodat men het niet kan vergeten uit te schakelen.

Producten, afval en emissies

Milieuvriendelijk papier in de printers (chloorvrij), dus niet gebleekt en van gerecycled materiaal; en milieuvriendelijke inkt: een respondent (Natuurkunde, 19 jaar) antwoordde: *"Het bespaart papier en papier daar heb je bomen voor om te hakken, dus het bespaart bomen en bomen zijn goed voor het milieu. Je hebt dus nu nog geen recyclebaar papier op jouw faculteit? Ik weet het*

niet, want het kost weer geld. Je hebt het ook nooit gevraagd? Nou, de pakken waarin wij papier hebben, zijn gewoon normale pakken die je bij de HEMA koopt, dus ik denk het niet.” Een tweede respondent (MST, 22 jaar) antwoordde: *“Ik denk dat de universiteit heel erg veel papier gebruikt, dus op dat gebied kun je erg veel besparen. Leg de milieuvriendelijke inkt eens uit? Nou, ik weet daar het fijne niet van, maar dat papier bedruk je met inkt en daar zitten giftige stoffen in, en het is ook mogelijk om inkt te gebruiken, waar die giftige stoffen niet in zitten, maar die inkt is dan duurder. En omdat de universiteit met zo’n grote oplage werkt, heeft het best wel zin om het anders te doen.”* Een derde respondent (Archeologie, 26 jaar) antwoordde bij zijn gegeven antwoord “Gerecycled wc- / print-papier (of tenminste FSC-keur): *“Ja, wat we al zeiden. Print-papier dat gerecycled is.”* Qua WC-papier dacht hij dat het meeste gebleekt wit papier was. Gerecycled WC-Papier hoeft niet meer schuurderig te zijn volgens hem, *“want ik koop mijn w.c. papier bij de Sligro en dat is zachter dan menig gebleekt wit w.c. papier, maar het is wel gewoon 100% gerecycled. Als het recyclen niet lukt, neem het dan met een keurmerk, dat je niet met het amazonewoud je billen afveegt, dat is toch wel... Zonde. Ja.”*

I-Pad’s & Internet in plaats van boeken/readers: een respondent (Pedagogiek, 21 jaar) had laatst gelezen in de Computer Totaal dat binnen 10 jaar alles op een I-Pad of gerelateerd product komt. Alles kan erop geladen worden of is op het internet verkrijgbaar. Het bespaart heel veel papier en boekdrukken. *“Dus zeker met studeren op de universiteit denk ik echt dat dat één van de allergrootste stappen zal zijn die de universiteit besluit te doen.”* De student kan dan, volgens hem, zo’n ding kopen of leasen van de universiteit – wanneer zij ze massaal mocht inkopen – en dan via BlackBoard al het studiemateriaal erop laden. De boeken zou je apart kunnen kopen via Selexyz bijvoorbeeld of samen met de I-Pad kunnen kopen in een pakket, waardoor studenten altijd een keuze hebben. *“Als alle leraren of docenten ook allemaal zo’n ding zouden krijgen, denk ik echt dat dat een dikke vooruitgang wordt, want dan gaan alle boeken gewoon weg.”*

Gescheiden afval inzameling (12 mensen hadden hier wat over te zeggen): een respondent (Archeologie, 24 jaar) zei hierover dat je binnen de universiteit niet één grote bak moet hebben waar je alles ingooit, maar aparte bakken voor papier, plastic, glas, GFT en restafval. Niet te veel, maar wel overzichtelijk, zoals op Schiphol wordt gedaan bijvoorbeeld. Een tweede respondent (Geneeskunde, 21 jaar) antwoordde dat het voor haar veel zou schelen als bij de restaurants het GFT en het restafval gescheiden wordt van elkaar. Een derde respondent (Archeologie, 26 jaar) antwoordde dat naast het feit dat er aparte afvalbakken moeten zijn, men ervoor zou kunnen kiezen om naar voorbeeld van de NS een spleetje te maken in de afvalbakken, zodat er geen eten in gegooid kan worden. *“En de bakken ook nog een aparte kleur geven, die bakken zijn blauw daar? Ja, precies. Dus zoiets. Ik denk dat een heleboel mensen namelijk wel willen – mits je het ze aanreikt –, maar er niet te veel moeite voor willen doen.”*

Meer aanbod van biologisch voedsel in kantines (10 mensen hadden hier iets op te zeggen): een respondent (BFW, 25 jaar) antwoordde dat er niet veel aanbod was op haar faculteit. Als de keuze zou worden aangeboden, dan zouden meer mensen het kopen. Een tweede respondent (TCLA, 23 jaar) antwoordde: *“Dan maak je mensen bewuster, dus gewoon marketing, want volgens mij weet niemand het.”* Een derde respondent (Natuurkunde, 19 jaar) antwoordde: *“Ja. Omdat? Nou ja, ik bedoel als er biologische producten zijn, dan is dat gemaakt met zorg voor het milieu. En je hebt het gevoel dat dat nu nog niet zo het geval is? Ik weet niet of het zo is, ik denk het niet, want het motto van de universiteit mag dan zo zijn dat ze goed voor het milieu wil zijn, maar een nog veel belangrijker motto is dat ze op willen komen met al dat geld dat ze hebben. Dus, en aangezien biologische producten waarschijnlijk een heel stuk duurder zijn, denk ik echt niet dat ze dat doen.”* Een vierde respondent (Geschiedenis, 19 jaar) was positief over het aanbieden van biologisch voedsel, maar vond het eten nu al erg prijzig. Eerst zouden de producten in prijs verlaagd moeten worden en daarna zou zij het niet erg vinden om iets meer te betalen voor het biologische aanbod. Als biologisch voedsel voor (ongeveer) dezelfde prijs zou worden aangeboden dan het niet-biologische voedsel, dan zou zij voor biologisch gaan. Een vijfde respondent (Archeologie & CAOS, 25 jaar) legde uit naar aanleiding van haar antwoord *“Broodjesbar in plaats van voorgemaakte broodjes → alleen biologische producten gebruiken”*: *“Ja, want je kan natuurlijk wel half/half doen, maar ik vind dat de universiteit daar best wel een keuze in mag maken en een statement mag maken, van: wij staan voor duurzaamheid en biologisch voedsel, dus daarom verkopen wij alleen dat.”* Zij was zich ervan bewust dat het veel geld gaat kosten, dus men moet er een goede investering van maken, wil men winst draaien. *“En wat ik daarnet al zei, als broodjes voorgemaakt worden, dan wordt er altijd zo veel weggegooid, terwijl als je gewoon een broodjesbar hebt en iemand zegt: nou ik wil graag een broodje kip-kerrie, maar zonder salade, nou dan kan iemand dat toch gewoon maken en dan hoeft je niks weg te gooien. Ja, fantastisch. Een goed concept.”*

Makkelijk afbreekbaar meubilair en gebruik van FSC hout: een respondent (MST, 22 jaar) legde uit: *“Ja, dat is een idee uit “Cradle to Cradle”, namelijk, kijk bijvoorbeeld die stoelen waar wij nu op zitten, die hebben een stuk van metaal en een stuk van hout. En op het moment dat het afval wordt, dan is het gunstig als je dat metaal en dat hout makkelijk kunt scheiden, want die ga je op een andere manier verwerken. Dat metaal, dat kun je misschien omsmelten en er weer iets nieuws van maken en dat hout niet, dat ga je verbranden. En in het ontwerp van het meubilair wordt daar vaak – zeg maar het scheiden van de grondstoffen bij de afvalverwerking – weinig rekening mee gehouden, terwijl dat dus wel heel belangrijk is voor de invloed op het milieu en de universiteit kan dus bij de inkoop van meubilair, er op letten dat dat dus producten zijn waarbij bij het ontwerp wel expliciet is gelet op afvalverwerking. Ik geloof dat dat bij deze dingen al redelijk goed gaat, maar William McDonough en Michael Braungart, die helpen dus bedrijven om specifieke producten te ontwerpen, waarvan afval goed te scheiden is.”* Een andere respondent (Archeologie, 26 jaar) maakte zich zorgen

of de universiteit wel hout gebruikt wat FSC-gekeurd is. Hij begreep dat het nadeel van FSC-gekeurd meubilair was, dat het minder makkelijk uitdraagt naar buiten toe, maar hij vond het wel erg belangrijk.

De overige toepassingen die genoemd werden, zijn: onder de mailtjes automatisch zetten dat deze niet geprint hoeven te worden, omdat het namelijk goed is voor het milieu; genoeg afvalbakken en op strategische plekken; meer spullen uit Nederland halen ten opzichte van het buitenland; niet-chemische schoonmaakmiddelen gebruiken; milieuvriendelijke verf gebruiken; minder printen; alle printers programmeren op het automatisch tweezijdig laten printen; apparaten aanschaffen die misschien duurder zijn, maar langer mee gaan; het gebruik van biologisch afbreekbaar plastic; bekertjes van gerecycled karton en het hergebruik van eigen bekers bij de koffieautomaat.

Duurzaam Bouwen

Dubbelglas, isolatie: een respondent (Geneeskunde, 22 jaar) constateerde dat de ramen – zeker in de oudere gebouwen van de universiteit – heel erg tochten. *“Als je er dubbelglas of zo ’n tochtstrip aan lijmt, scheelt dat ook weer in temperatuur in de ruimte waar je naar toe gaat. Dan hoef je de verwarming minder hoog te zetten.”* Een andere respondent (Biologie, 19 jaar) vermoedde dat er veel gebouwen niet goed geïsoleerd zijn en dat dat makkelijk verholpen zou kunnen worden, door het inbrengen van isolatiematten. *“Ik weet dat het enkel glas in het Van Steenis volgens mij niet zo ’n goed idee is.”*

Meer groen in het gebouw (planten etc. reinigen de lucht): de respondent (Pedagogiek, 21 jaar) die dit opperde, zei hierover dat planten de lucht zuiveren en zuurstof geven. Het gevolg daarvan, is dat de omgeving beter gaat ruiken. Hij stelde voor om in het midden van het FSW een soort tuintje aan te leggen of in elke hoek een varen, een plant of zelfs een paar bomen buiten voor het gebouw te hebben. Daarnaast hebben planten ook een rustgevende werking. *“Dus ik denk als je telkens met de natuur bent, dan ga je dit ook waarderen.”*

Huisvesting: dit punt werd ook geopperd door de respondent (MST, 22 jaar). Hij zei: *“Er zijn natuurlijk een heleboel studenten die met de trein op en neer gaan. Op het moment dat die hier in Leiden een kamer zouden hebben, hoeven zij minder gebruik te maken van transport, dat spaart dan dus CO2 uit, die gebruikt wordt voor de transport. Dus indirect kan de universiteit het milieu helpen door de huisvesting van studenten te verbeteren.”*

De overige toepassingen welke genoemd werden zijn: W.C.’s doorspoelen met regenwater, het gebruik van milieuvriendelijke vloermaterialen en het bouwen van nieuwe, duurzame gebouwen.

Vervoer van Goederen en Personen

Universiteitsfietsen voor personeel: de respondent (Archeologie, 24 jaar) zei, omdat de gebouwen niet al te ver van elkaar liggen, fietsen een ideaal vervoermiddel zijn, zeker voor het personeel van het UFB. Dit is ook vriendelijk voor het milieu.

Universiteitsbusjes: de respondent (Rechten, 22 jaar) zei hierover dat het een goede investering van de universiteit zou zijn om (personeels)busjes aan te schaffen met een zuinige motor.

De Universiteit

Studenten bewust(er) maken: een respondent (TCLA, 23 jaar) zei met betrekking tot haar antwoord “Congressen/Lezingen organiseren over thema”: *“Mensen bewust maken. En dan wat, in je Bachelor-fase of in je Master-fase? Gewoon überhaupt voor iedereen, open.”* En verderop zei zij over haar antwoord “EL CID én opening academisch jaar zijn prima manier om de thema’s duurzaamheid en milieu aan te boren en te verwerken in hun speech, maar ook op een leuke manier (EL CID) om zo het bewustzijn van de studenten te vergroten” dat je mensen stiekem kunt beïnvloeden door overal onder te zetten dat het duurzaam is. Een ludieke actie zou ook een goed idee zijn, want op een standje in de EL CID halen mensen alleen de gadgets weg en zal de impact erg laag zijn. Een tweede respondent (Pedagogiek, 21 jaar) zei hierover dat het allerbelangrijkste met alles is, dat het altijd bij jezelf begint. Met de juiste kennis en het juiste bewustzijn kunnen wij de gevolgen van onze acties overzien. Een derde respondent (Rechten, 20 jaar) zei met betrekking tot haar antwoord “Leerlingen bewust maken van het belang van het milieu en hoe het er nu naar uitziet (in schoolkrant zetten)”, dat het goed zou zijn om een vaste rubriek te maken in de Mare met weetjes over het milieu en de mogelijke gevolgen van onze acties, zowel positief als negatief, om een grotere bewustwording te creëren onder de studenten. Een vierde respondent (VIET, 19 jaar) zei met betrekking tot zijn antwoord “Conferenties organiseren en studenten uitnodigen”: *“Ja, ik dacht om ze nog iets meer bewust te laten worden. Ik weet niet of het nu al gebeurt, maar ik heb er nooit iets van meegekregen, dus dan hebben ze het niet op de goede manier aangepakt.”* Hij zei dat het goed zou zijn als de universiteit dit organiseert – per faculteit of voor alle studenten, – waar zowel gastsprekers als studenten de gelegenheid krijgen om iets te vertellen over het milieu. Het maakt tevens de afstand tot de student ook kleiner.

Beter uitdragen dat Universiteit Leiden duurzaam probeert te zijn/milieubewust: een respondent (TCLA, 23 jaar) zei hierover: *“Het is heel belangrijk dat je het thema promoot, want als mensen niet weten dat je je hier mee bezighoudt, dan kun je dat moeilijk uitdragen en je studenten beïnvloeden. Ja, maar je weet niet of het wel of geen zin heeft, want ze doen het ondertussen wel natuurlijk. Ze doen het wel, maar kijk als zij ook maar even een modelrol trachten te zijn, dan is het ook belangrijk dat ze dat uitdragen.”* Een tweede respondent (VIET, 19 jaar) zei hierover: *“De*

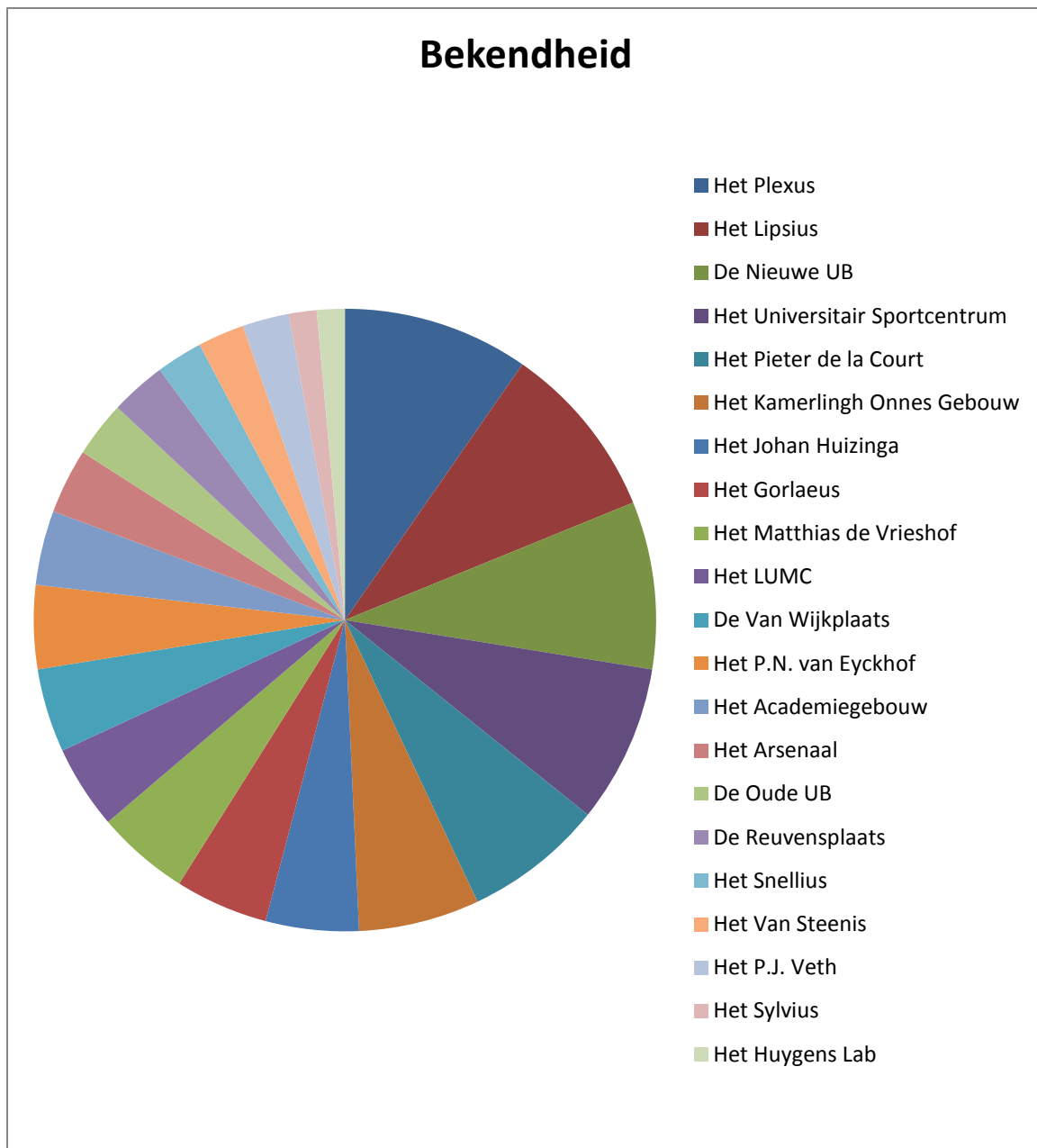
universiteit zou veel meer kunnen zeggen van: kijk, wij zijn goed met het milieu bezig en dan kan de student denken van: oh ja, ik kan ook wel iets doen, ik ga ook bijvoorbeeld gerecyclede schriften kopen, want nu denken ze daar waarschijnlijk helemaal niet aan en dan gaan ze naar – weet ik veel Selexyz – en dan kopen ze schriften en dan klaar.” Een derde respondent (Rechten, 19 jaar) zei hierover: “Ja, wat ik al eerder zei, is dat ik er nog nooit van had gehoord dat zij zoiets..., en ik weet zeker dat al mijn..., nou niet al mijn 30, maar wel minstens 75% van mijn huisgenoten dat ook niet weten. Mijn hele jaarclub weet dat niet, mijn dispuut weet dat niet en Augustinus weet dat niet. Dus je bedoelt, je ziet het ook niet op de Vereniging terug komen? Nee.”

Het voorlichten van docenten/werknemers: de respondent (TCLA, 23 jaar) die dit opperde zei hierover: *“Alles begint natuurlijk ook met docenten/werknemers. Ook zij moeten beter ingelicht worden, opdat ze het beleid van Universiteit Leiden omtrent duurzaamheid en milieu correct kunnen uitdragen.”* Zij zei dat het per docent sterk afhankelijk is. De ene docent print alles bij voorbaat al uit, terwijl de andere docent onder de mail nog zet: *“Denk aan het milieu, voor je deze mail uitprint.”*

De overige toepassingen die werden aangedragen, zijn: producten uit de universiteitswinkel (ook briefpapier/huisstijl); milieu gerelateerde projecten aanbieden voor studenten; beter aantonen waar men wel mag roken en waar niet; stimuleren dat studentenverenigingen duurzamer te werk gaan en bedrijfskleding van biologisch katoen.

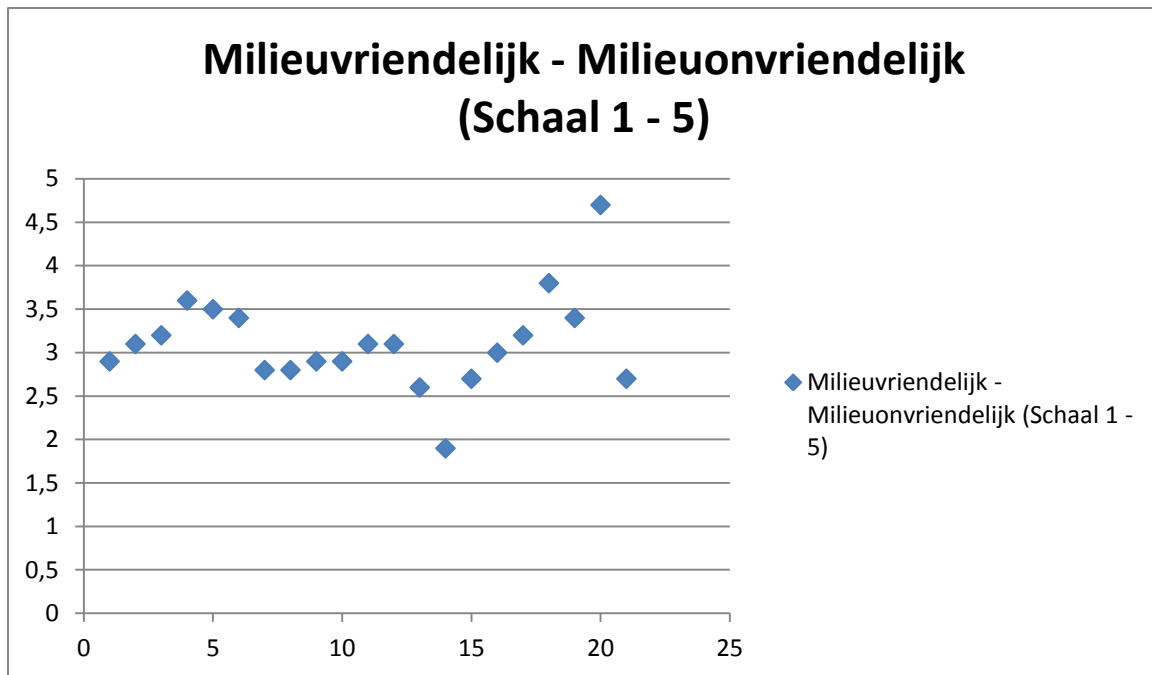
Deel 5:

In het laatste onderdeel heb ik de respondenten gevraagd om hun mening te uiten over de gebouwen van de universiteit. Ik heb 21 universiteitsgebouwen de revue laten passeren en de respondent alleen wat laten zeggen over de gebouwen die voor hem/haar bekend waren en waar dus ook iets nuttigs over gezegd kon worden. De opdracht bestond uit het rangschikken van de Universitaire gebouwen van milieuvriendelijk tot milieuonvriendelijk met een korte uitleg over het waarom er van. De respondenten mochten de gebouwen ook naast elkaar zetten, als zij deze op dezelfde waarden schatten. Het kan dus zo zijn, dat er bij sommige antwoorden over meer gebouwen dan alleen het betreffende gebouw is geantwoord. Dit zal aangegeven worden.

Statistiek: aantal keer genoemd met mogelijkheid om er iets over te kunnen vertellen, wat een bijdrage levert aan dit onderzoek.

Betreft de milieuvriendelijkheid van 21 universitaire gebouwen.

Bovenstaande grafieken geven verschillende dingen aan. De eerste grafiek geeft aan met welke gebouwen de respondenten bekend zijn; en dan niet alleen van naam of weten waar het ligt, maar er ook werkelijk gebruik van hebben gemaakt en dus waar de respondenten iets zinnigs over hebben kunnen zeggen. De tweede grafiek bouwt hierop voort (elke respondent heeft zijn/haar eigen lijst gemaakt van milieuvriendelijk tot milieuonvriendelijk. Bij sommigen was de lijst van waarden langer dan vijf categorieën en heb ik de lijst van waarden omgerekend naar een onderverdeling in vijven; bijvoorbeeld bij zeven categorieën, krijg je de berekening $5/7 = 0,71$. Dit is dus ook de oorzaak dat er gemiddeldes staan met getallen achter de komma). Hoe bekender het gebouw is uit de eerste grafiek, des te accurater is de tweede grafiek. Op statistische wijze wordt er antwoord gegeven op de vraag van het vijfde onderdeel. De meeste gebouwen – zo valt af te lezen uit de tweede grafiek – worden gewaardeerd tussen de twee-en-een-half en de vier en worden dus niet bijzonder milieuvriendelijk geacht. Het totaal gemiddelde van deze gebouwen bedraagt 3,11.

Nu is het ook nog zaak om enige argumentatie van de verschillende respondenten te geven bij de tweede grafiek, want de statistiek alleen beantwoordt niet het “waarom” achter de keuze of het een milieuvriendelijk of een milieuonvriendelijk gebouw is. Het lijkt mij het beste om de gegeven antwoorden van mijn respondenten bij de gebouwen op volgorde van milieuvriendelijk tot milieuonvriendelijk te noteren, zoals het ook in de opdracht is gevraagd.

Het gebouw wat het milieuvriendelijkst werd geacht is **het Arsenaal**. Er waren zeven respondenten die dit gebouw kenden en er een uitleg bij hebben gegeven. Van de zeven respondenten zal ik er enkele aanhalen. De genen die ik niet aanhaal overlappen met hun antwoorden met die van de

genen die ik wel heb aangehaald. Alleen als een respondent een antwoord heeft gegeven welke iets nieuws aandraagt, ten opzichte van de tot dan toe gegeven antwoorden, zal ik deze noteren. Dit systeem zal ik ook toepassen bij de andere gebouwen. Een respondent (Studies van het Midden-Oosten, 25 jaar) antwoordde: *“I just think they make more effort there to make it more environmental friendly and as far as I remember, they do have a lot of plants there.”* Een tweede respondent (MST, 22 jaar) antwoordde kort maar krachtig, hij zei: *“Volgens mij is dat een oud gebouw, dus dat betekent dat het hele dikke muren heeft en dat is ook goed voor de warmte isolatie.”* Een derde respondent (VIET, 19 jaar) zei met betrekking tot het Johan Huizinga en het Arsenaal dat deze best wel goed gebruik maken van het daglicht – bijvoorbeeld door het glazen dak van het Arsenaal – en dat dat de reden was waarom hij deze gebouwen bovenaan heeft gezet.

Het volgende gebouw wat over het algemeen ook als zeer milieuvriendelijk werd aangestipt – doch er zijn uitzonderingen, zie onder – is **het Academiegebouw**. Er waren acht respondenten die het gebouw kenden en er een uitleg over hebben gegeven. Een respondent (Geneeskunde, 22 jaar) antwoordde met betrekking tot de Oude UB en het Academiegebouw: *“Ik denk dat – omdat er geen kip komt – zij ook weinig hebben om vuil te maken, om energie mee te verspillen en de rector zit er, dus daar zullen ze het vast wel goed voor doen.”* Een tweede respondent (Rechten, 20 jaar) zei (na een uitleg gegeven te hebben over de Nieuwe UB en het Universitair Sportcentrum) dat het Academiegebouw een veel bezocht gebouw is, doch vooral bestemd voor hoogleraren en chique aangelegenheden. Zij was in de veronderstelling, dat men zich daar niet bepaald bezig houdt met het milieu of recycling, maar dat de nadruk ligt op het nieuwe en het mooie en daarom heeft zij deze een lage waardering gegeven. Een derde respondent (Rechten, 22 jaar) antwoordde: *“Het Academiegebouw is natuurlijk ook weer een wat ouder gebouw, dus ik neem aan dat het niet heel geweldig is qua verwarming bijvoorbeeld, qua energie wat wegtrekt. Waarschijnlijk dat het tocht of zo? Ja, dat soort dingen inderdaad, ja dat het zo wegvliegt inderdaad.”*

De volgende twee gebouwen die dezelfde waarden hebben in bovenstaande grafiek zijn de Reuvenplaats en het Sylvius. Van het eerste gebouw waren er zes mensen die het gebouw kenden en onderbouwd hebben met commentaar en van het tweede gebouw waren er slechts drie mensen die het gebouw kenden en voorzien hebben van commentaar.

De Reuvenplaats: een respondent (BFW, 25 jaar) antwoordde: *“Ja, mooi vond ik dat tuintje, het maakt je bewust dat je natuur om je heen hebt. Het is een fijnere sfeer dan andere faculteiten. Daarbinnen is het gewoon, ik weet niet, een beetje hetzelfde als andere gebouwen, een beetje saai. Maar saai kan ook milieuvriendelijk zijn, toch? Ja, dat kan wel ja, maar ik heb niet echt iets eruit zien springen of zo.”* Een tweede respondent (TCLA, 23 jaar) antwoordde met betrekking tot de Reuvenplaats en het Johan Huizinga: *“Omdat het eigenlijk hetzelfde type gebouw is. Ze worden ook weer veel bezet, dat wel en met name de Reuvenplaats heeft zeker wel een computerruimte die*

misschien niet helemaal milieuvriendelijk is; ik weet niet helemaal of die computers daar fulltime branden, maar ik denk het wel. En natuurlijk een laboratorium, misschien ook niet allemaal zo milieuvriendelijk.” Een derde respondent (Archeologie, 26 jaar) antwoordde: “... wat ik heel goed vind bij de Reuvensplaats, is dat het een heel licht gebouw is. Er zijn – zeker ook bij de bovenste etage – veel ramen, waardoor je overdag dus geen licht nodig hebt. Sowieso is het licht wat daar hangt minimaal, volgens mij wat wandlampjes..., nee er zullen ook wel TL-lampen zijn.”

Het Sylvius: een respondent (Biologie, 19 jaar) zei dat het onlangs gerenoveerd is en dat zij daarbij het idee heeft dat dit professioneel is uitgevoerd. Het is er schoon, er wordt goed omgegaan met licht en verwarming, de luchtkwaliteit is goed en in de laboratoria is er goede apparatuur aanwezig en wordt er netjes gewerkt met de stoffen.

Als volgende zijn aan de beurt het Matthias de Vrieshof en het Gorlaeus. 10 Respondenten kenden het Matthias de Vrieshof en eveneens 10 respondenten kenden het Gorlaeus goed genoeg om er enig commentaar bij te kunnen leveren.

Het Matthias de Vrieshof: een respondent (Perzische Taal & Cultuur, 24 jaar) antwoordde: *“I guess, because I know it the best and I know that they have those containers for paper and I know that when the classes are empty, that the lights are out. So these are the two environmental issues I was thinking about. So paper, electricity and for the rest I can't think of anything else, but I know that they have it.”* Een tweede respondent (VIET, 19 jaar) die het Matthias de Vrieshof, het P.N. van Eyckhof en de Van Wijkplaats samen nam in zijn antwoord, zei dat alle drie gebouwen identiek zijn. Hij was negatief over het gebruik van licht, er waren minder ramen dan mogelijk en in elk lokaal brandde de maximale capaciteit aan kunstlicht. *“Een goed pluspuntje is wel dat ze genoeg prullenbakken hebben aan de binnenkant van die gebouwen, waar je iets weg kunt gooien.”* Een derde respondent (Archeologie & CAOS, 25 jaar) antwoordde met betrekking tot het Johan Huizinga, het Matthias de Vrieshof, de Van Wijkplaats en het P.N. van Eyckhof: *“Oud en lelijk zei je net? Ja. Bruin, stoffig, vol met..., niet die spaarlampen, maar die andere lichten, gewoon die peertjes, gloeilampen?, gloeilampen ja. Zo zie ik het voor me, daar is in geen jaren meer iets aan gedaan. Dus alles is nog zoals het in de jaren '70 was, als het maar veel verbruikt, dan is het goed. Dus je wilt eigenlijk zeggen, de Faculteit van Geesteswetenschappen, die..., ja, is heel erg verouderd en mag oprotten. Nee, maar toch.”*

Het Gorlaeus: een respondent (Natuurkunde, 19 jaar) antwoordde kort maar krachtig: *“Het Gorlaeus, mijn ervaring zegt dat het een redelijk zuinig gebouw is.”* Een tweede respondent (MST, 22 jaar) antwoordde: *“Daar hebben ze dus overduidelijk dubbelglas, en ze hebben een soort grote vijver buiten en die wordt in de zomer door het zonlicht opgewarmd en dat water gebruiken ze dan voor de verwarming en andersom. Ze hebben een slim systeem met het verwarmingswater waardoor ze daar zuinig mee om kunnen gaan. Ja, dus in de winter zou het moeten verwarmen en in de zomer zou het*

moeten koelen eigenlijk? *Ja, ik weet dat het zoiets is. En gezien de mensen die er rond lopen, zullen ze er vast wel goed over nagedacht hebben.*” Een derde respondent (Biologie, 19 jaar) antwoordde: *“Ook altijd vrij schoon – minder schoon dan het Sylvius – ook wel redelijk modern gebouw. In de oudere delen – zo zei zij – is het echter nog wat minder goed qua energieverbruik.*

De volgende drie gebouwen zijn het Plexus, het LUMC en het Johan Huizinga. Bij het eerste gebouw wisten alle respondenten er wat over te zeggen, bij het tweede gebouw negen respondenten en bij het derde gebouw 10 respondenten.

Het Plexus: een respondent (MST, 22 jaar) constateerde dat de zijdeur van het Plexus altijd open staat. *“Dat is echt zonde, want dan sta je te stoken voor de mussen. Dat is een uitdrukking die mijn moeder gebruikt en dat is gewoon letterlijk, want mussen zijn inmiddels een bedreigde vogelsoort, maar dat terzijde. Deze deur moet volgens hem een automatische schuifdeur worden, zoals bij het KOG. “Dat soort dingen gebeuren gewoon doordat je er niet over nadent en daarom is die bewustwording belangrijk.”* Een tweede respondent (Archeologie, 26 jaar) antwoordde: *“Nou, ik zat erover na te denken, maar stiekem hoop ik dat zij het milieuvriendelijkst zijn, omdat zij denk ik het meest uitdragen naar de studenten toe. Hij zei dat er veel nationale en internationale studenten komen, maar ook faculteitsraadsleden en vervolgde: “dus eigenlijk, als ze het niet zijn, dan zouden ze het moeten worden, want zij zijn het meeste representatief voor heel studerend Leiden. Voor de rest is het een vrij nieuw gebouw en het ziet er mooi en ruim uit.”* Een derde respondent (TCLA, 23 jaar) antwoordde met betrekking tot het KOG, het Lipsius en het Plexus dat deze niet milieuvriendelijk zijn, ondanks het feit dat ze goed bezocht worden. In de drie gebouwen branden de computers fulltime tot ‘s avonds laat, ook als er weinig studenten aanwezig zijn. Zij vermoedde dat deze gebouwen door hun computergebruik *“enorm veel stroom vreten.”*

Het LUMC: een respondent (BFW, 25 jaar) antwoordde dat zij altijd heel erg bewust is van haar gedrag bij binnenkomst, omdat zij het gevoel heeft dat daar ook heel bewust wordt omgegaan met voeding, hygiëne en milieuvriendelijk handelen, omdat ze bezig zijn met mensenlevens. Een tweede respondent (Pedagogiek, 21 jaar) antwoordde: *“Nou, een ziekenhuis is altijd goed voor je. Ik denk gewoon hoe nieuwer het gebouw, hoe duurzamer en het LUMC wordt continue gerenoveerd.”* Een derde respondent (Geneeskunde, 21 jaar) antwoordde dat de computers vaker aanstaan dan nodig. Verder is zij tevreden over de lichten, het aantal aanwezige prullenbakken en de netheid van de ruimtes. *“Ja het LUMC is verder natuurlijk wel lastig, want daar wordt verder gewoon super veel stroom gebruikt, omdat het een ziekenhuis is, maar ja, in hoeverre je dat nou niet duurzaam zou kunnen krijgen... Het zou misschien best wel beter kunnen, maar er moet sowieso wel veel stroom worden gebruikt, want je kan niet zeggen van: joh, ik zet het infuus even uit, want ik wil stroom besparen, dus... Een beeld schetsen met betrekking tot de onderwijsdelen en kantines vond zij*

makkelijker dan van het ziekenhuis zelf, maar over het algemeen vond zij dat ze het niet heel slecht doen.

Het Johan Huizinga: een respondent (Geneeskunde, 22 jaar) antwoordde met betrekking tot het Johan Huizinga, het P.N. van Eyckhof, het Matthias de Vrieshof en de Van Wijkplaats dat ze allen hetzelfde uitdragen. Zij heeft deze gebouwen redelijk onderaan gezet, omdat de gebouwen wat ouder zijn, met als gevolg slechte isolatie en hoge energierekeningen. Verder zijn er onderbezette kantines waar het licht de hele dag aan staat en is het er niet echt schoon. *Wat daar wel een positief punt van is, is dat er gewoon duidelijk een papierbak is, in ieder geval in het Van Wijk, dus daar is wel een mogelijkheid om papier te scheiden, maar verder niet echt.* Een tweede respondent (Geschiedenis, 19 jaar) antwoordde: *“Ja, daar zitten eigenlijk docenten, die hebben daar hun eigen kamertje en voor de rest heb je daar werkcolleges in kleine zalen dus, en weinig computers, dus ik denk dat dat wel een redelijk duurzaam gebouw is. Kleine zalen zijn ook warm? Jawel. En genoeg natuurlijk licht? Nou, niet echt veel, het zit dicht, dus niet echt veel ramen. Het is troebel van buiten, misschien is het juist de bedoeling dat je niet door die dingen heen mag kijken. Het is een beetje afscherming natuurlijk. Ja voor de rest, je hebt daar een klein binnenhofje, een klein tuintje, ik denk niet echt dat dat een energievretend gebouw is of zo.”*

Voor antwoorden van andere respondenten, zie de respondent VIET bij zijn antwoord met betrekking tot het Arsenaal en het Johan Huizinga, de respondent Archeologie & CAOS met betrekking tot haar antwoord van het Matthias de Vrieshof, Johan Huizinga, de Van Wijkplaats, het P.N. van Eyckhof en de Reuvenplaats en de respondent TCLA bij haar antwoord met betrekking tot de Reuvenplaats en het Johan Huizinga.

Het volgende gebouw betreft **de Oude UB**. Zes respondenten kenden dit gebouw. Een respondent (Rechten, 22 jaar) antwoordde: *“Met de oude UB is het net zo (de respondent refereert naar haar vorige antwoord met betrekking tot het Academiegebouw, zie Academiegebouw). Volgens mij is het niet een heel nieuw gebouw, maar ik kom er ook niet heel vaak moet ik zeggen.*

Voor meer antwoorden met betrekking tot de oude UB, zie de respondenten (Geneeskunde, 22 jaar) en (CAOS, 23 jaar) voor hun beider antwoorden met betrekking tot het Academiegebouw en de oude UB.

De volgende drie gebouwen liggen op het gemiddelde, dit zijn het Lipsius, de Van Wijkplaats en het P.N. van Eyckhof. 19 Respondenten kenden het eerste gebouw. Negen respondenten kenden niet alleen het tweede en het derde gebouw, maar gaven het ook exact dezelfde waardering.

Het Lipsius: een respondent (Archeologie, 24 jaar) antwoordde met betrekking tot de nieuwe UB, het Kamerlingh Onnes Gebouw, het Pieter de la Court en het Lipsius: *“Dan krijg je toch wel de wat meer milieuvriendelijke gebouwen, de grotere gebouwen, die gewoon veel gebruikt worden.”*

Hij zei dat omdat er veel gebeurt, het energievretende gebouwen zijn qua verwarming, licht, computers en andere apparaten. *“Dus daarom is het toch wel niet echt duurzaam.”* Een tweede respondent (Geneeskunde, 22 jaar) antwoordde met betrekking tot het Lipsius en het Arsenaal: *“Ik denk dat dat de dingen zijn die het zuinigst met hun energieverpilling omgaan.”* Zij zei dat de energie niet onnodig aan staat, de temperatuur is op orde en er vindt een poging plaats tot afvalscheiding; alleen de college-banken en –tafeltjes zijn toe aan vernieuwing en de airco mag wat vaker uit. Ook al is het er wat donker, het oogt gezellig. Een derde respondent (CAOS, 23 jaar) antwoordde: *“Wat ik bedenken, als ik naar het Lipsius ga, is dat die schuifpui altijd open staat en dat er natuurlijk een hele front kou naar binnen gaat. Hoge gangen, dus om het daar warm te krijgen, moet je hard stoken. Veel ramen, dus ik denk niet dat dat heel energiezuinig is.”*

Het P.N. van Eyckhof en de Van Wijkplaats: een respondent (Archeologie, 24 jaar) antwoordde met betrekking tot de oude UB, de Reuvenplaats, het Arsenaal, het Matthias de Vrieshof, de Van Wijkplaats en het P.N. van Eyckhof dat dit hem wel milieuvriendelijke gebouwen lijken, omdat ze én niet groot zijn, én niet non-stop gebruikt worden. Een tweede respondent (Natuurkunde, 19 jaar) antwoordde met betrekking tot het P.N. van Eyckhof, de Van Wijkplaats dat het identieke gebouwen zijn en dat ze daarom even duurzaam zullen zijn. Het leken hem redelijk inefficiënte gebouwen, omdat er verhoudingsgewijs weinig mensen in zitten (met de beschikbare ruimte), te meer omdat de ruimte boven alleen wordt gebruikt voor docenten. *“Voor het Huizinga geldt in principe hetzelfde. Dat is ook heel weinig zaaltjes en meer mensen. Dus wat ik vooral merk bij jou is: stel je hebt in het ene gebouw 25 mensen en in het andere 500, dan is dit het duurzame gebouw (het laatste)? Ja. Dat is toch een logische redenering? Dat is een hele logische redenering, maar ik vind het ook interessant dat jij die gebouwen op zo’n manier bekijkt.”* Een derde respondent (Perzische Taal en Cultuur, 24 jaar) antwoordde: *“In these two places I have seen empty classes where the lights were still on and stuff like that. But, what is positive about these two for you? Because I am sure I have seen those garbage... Paper. Paper. Nothing else? No.”*

Voor meer antwoorden met betrekking tot het P.N. van Eyckhof en de Van Wijkplaats, zie de respondent Geneeskunde bij haar antwoord over het Johan Huizinga, het P.N. van Eyckhof, het Matthias de Vrieshof en de Van Wijkplaats en de respondent VIET bij zijn antwoord bij het Matthias de Vrieshof, het P.N. van Eyckhof en de Van Wijkplaats.

De volgende twee gebouwen zijn het Snellius en de nieuwe UB, ook wel de UB genaamd. Het eerste gebouw was bekend bij vijf respondenten en het tweede gebouw bij 18 respondenten.

Het Snellius: een respondent (Natuurkunde, 19 jaar) antwoordde met betrekking tot het Gorlaeus en het Snellius: *“Ik heb hier dus de bèta gebouwen als eerste gelegd, behalve het Huygens LAB, want daar woont Natuurkunde, dat zijn speelzieke mensen (luid schatergelach). Oké, dat hoor ik zo meteen wel. Het Gorlaeus, mijn ervaring zegt dat het een redelijk zuinig gebouw is. Het Snellius*

ook? *Ja, het Snellius ook. Het Snellius, daar wonen wiskundigen en die zijn raar, die gebruiken niet echt apparaten, die schrijven de hele dag op hun blocnootjes, dus heel erg milieuvriendelijk.*” Een tweede respondent (Geneeskunde, 22 jaar) antwoordde met betrekking tot het Gorlaeus en het Snellius dat degenen die het duurzaamst zouden moeten zijn – Natuur- en Wiskundigen –, dat juist niet zijn. *“Allemaal van die oude gebouwtjes, die vallen van ellende uit elkaar. Daar moet je haast wel de kachel hartstikke hoog hebben staan om het enigszins behaaglijk te maken.”*

De (nieuwe) UB: een respondent (BFW, 25 jaar) constateerde dat aangezien er een aparte ruimte is om te eten, er ook minder vuil aanwezig zal zijn en het er netjes uitziet. Het gebruikt niet meer energie dan andere gebouwen en de computers staan aan, *“maar ze staan altijd aan en dat is in elke faculteit.”* Een tweede respondent (Natuurkunde, 19 jaar) dacht dat het niet heel duurzaam was. Het verbruik staat volgens hem namelijk niet gelijk aan het gebruik ervan en daarom staat er meer aan dan nodig. Een derde respondent (MST, 22 jaar) antwoordde dat hij er neutraal tegenover stond, omdat er geen voor- of nadelen aan de UB zitten. *“Ik zie daar een groot glazen dak, dat lijkt mij niet zo efficiënt. Maar, wat ik eerder zei, er moet een beetje ruimte zijn voor kunst. Waarom is dat niet zo efficiënt volgens jou? Omdat, warmte raak je dus aan glas gemakkelijker kwijt, dan aan een muur, dus je moet gewoon meer stoken. En dit is ook een vrij grote hal, je wilt het hier wel 19°C houden, nou dan heb je vaak veel verwarming nodig. En warme lucht stijgt. Precies, en je hebt een heel hoog dak, dus je bent een heel groot deel van die ruimte aan het verwarmen, terwijl niemand daar komt. En in de zomer is het andersom en dan werkt het als een kas, want dan heb je hier meer airco nodig..., het staat wel weer leuk. En er zullen mensen zijn die zeggen: ja, het scheelt verlichting, maar dat is onzin, want verlichting kost aanzienlijk minder energie dan warmte. Je kunt altijd beter op warmte, dan op verlichting besparen. Daarom is TL-verlichting ook beter, dan een ruimte met veel ramen, omdat je niet echt betaalt als TL-balken aanstaan.”* Een vierde respondent (Rechten, 20 jaar) antwoordde met betrekking tot de nieuwe UB dat het daar vooral in de toiletten erg vies is en stinkt. Ook de lichten staan de hele dag aan tot 12 uur 's nachts, dus het energieverbruik is erg hoog.

De volgende twee gebouwen zijn het Kamerlingh Onnes Gebouw en het P.J. Veth. Van het eerste gebouw waren er 13 respondenten die er iets over te melden hadden en van het tweede gebouw vijf respondenten.

Het Kamerlingh Onnes Gebouw: een respondent (MST, 22 jaar) antwoordde dat het KOG een hele grote computerzaal heeft, met als gevolg heel veel stookkosten. Je kunt beter een lagere ruimte hebben, dan hoeft je minder te verwarmen, maar dan gaat het weer ten koste van de esthetiek. Een tweede respondent (Rechten, 20 jaar) antwoordde dat het Lipsius en het KOG erg schoon zijn, er genoeg prullenbakken zijn en er mogelijkheden bestaan tot afvalscheiding. Wat minder goed gevonden werd met betrekking tot het KOG, is dat er veel energie verbruikt wordt en er geen biologisch voedsel aangeboden wordt.

Voor nog een antwoord, zie de respondent TCLA bij haar antwoord over het Lipsius, het KOG en het Plexus.

Het P.J. Veth: een respondent (Archeologie, 24 jaar) antwoordde: *“P.J. Veth gewoon vooral, omdat ik zoiets heb, het is best wel oud, de isolatie is daar niet overal even goed, daardoor zit het niet in een andere categorie (dus neutraal).”* Een tweede respondent (MST, 22 jaar) antwoordde dat het heel fijn is dat er zulke grote ramen zijn, want dan heb je veel natuurlijk licht. Het nadeel is wel dat er flink gestookt moet worden en dat, terwijl de ruimtes niet intensief gebruikt worden. *“Maar een oplossing zou zijn dubbelglas, of is dat nog niet voldoende? Dubbelglas helpt ook, maar het is dus ook beter om één ruimte heel efficiënt te gebruiken, dan verschillende ruimtes niet zo intensief, dan hoeft je namelijk maar één ruimte te verwarmen.”*

Het Pieter de la Court, ook wel de Faculteit van Sociale Wetenschappen (FSW) genoemd was bekend bij 15 respondenten. Een respondent (BFW, 25 jaar) antwoordde: *“Ik vind het FSW er nogal saai uitzien, er wordt niet heel veel aandacht aan besteedt binnen. Kunnen ze niet mooie dingen neerzetten die milieuvriendelijk zijn? Gewoon mooie plantjes of een mooie boom.”* Een tweede respondent (MST, 22 jaar) antwoordde: *“Hier heb je een kelder en daar zitten collegezalen met TL-verlichting en kleine raampjes en dit hoeft je heel weinig te stoken, want de ramen daar, daar raak je de warmte aan kwijt en omdat het laag onder de grond zit, heb je een hele goede isolatie en de TL-verlichting is zuinig, dus in de kelder college geven is heel milieuvriendelijk.”* Een derde respondent (Geneeskunde, 22 jaar) antwoordde dat ze het onnodig vond om allemaal verschillende stoelen of lampen te hebben, *“koop gewoon één set die je overal neer kan zetten”*. Een vierde respondent (CAOS, 23 jaar) zei – aangezien er veel computers zijn, veel lampen en veel stookkosten – dat het niet als energiezuinig gezien kan worden.

Het volgende gebouw is **het Universitair Sportcentrum (USC)**. 17 Respondenten wisten hier iets over te zeggen. Een respondent (TCLA, 23 jaar) antwoordde: *“Ja goed, die hebben altijd overal hun lichten aan staan, apparaten aan, muziek aan; zeg maar alles wat aan kan staan, staat daar aan, fulltime. Volgens mij is dit gewoon echt niet milieuvriendelijk...”* Een tweede respondent (Natuurkunde, 19 jaar) antwoordde dat aangezien +- 5.000 mensen een sportkaart hebben en je er vanuit gaat dat iedereen gemiddeld één keer in de week komt, het gebouw energietechnisch helemaal niet zo veel kost. Er zijn weinig computers, de tennisbanen vergen weinig onderhoud en het licht staat alleen aan op plekken die gebruikt worden. Een derde respondent (Archeologie, 26 jaar) antwoordde: *“Ja, een oud en vervallen zootje, dat is het daar, dus het zal wel sh*t zijn.”* Hij vond dat het sanitair oud is. Er zijn waarschijnlijk wel sensoren op de urinoirs, maar de douches kunnen nog veel duurzamer zijn.

Het één-na-laatste gebouw uit dit rijtje is **het Van Steenis**, wat door vijf respondenten besproken is. Een respondent (Archeologie, 26 jaar) antwoordde: *“Ook weer een oud, raar gebouw,*

waar alles aan elkaar gebouwd is en het dan, ja ik weet niet. Maar waar het dan wel goed geïsoleerd is, of niet? Nou dat is dus maar de vraag, ik weet het niet. Het klonk allemaal een beetje los, alsof het allemaal aan elkaar getimmerd was met hardboard. Het leek een beetje op zo'n gebouw van: eigenlijk was het het niet meer waard, maar wel handig om erbij te hebben, een beetje zoiets, zo'n gevoel had ik bij het gebouw." Een tweede respondent (Biologie, 19 jaar) antwoordde dat ze het Van Steenis helemaal niks vond. De verwarming is niet goed, de ramen kunnen niet open en er is geen luchtcirculatie. *"Het is gemaakt van plastic en beton, dat lijkt me ook niet zo heel duurzaam."* In de grote collegezaal is het altijd stervenskoud en in de uitloopruimte die er naast zit is het altijd verschrikkelijk heet. *"De stoelen in de collegezaal, als je daar lang zit, dan krijg je te veel rugpijn. Het lab is ook wel toe aan vervanging. Maar wat dan, je bedoelt de apparatuur of zo? Ja apparatuur en afzuiging en zuurkasten zeg maar."*

Het Huygens Lab werd als slechtste gewaardeerd, maar er moet bij gezegd worden, dat er slechts drie respondenten waren die dit gebouw goed genoeg kenden om er iets zinvol over te vermelden. Een respondent (Natuurkunde, 19 jaar) antwoordde dat Natuurkundigen meer waarde hechten aan leuke dingen ontdekken, dan zich bezighouden met wereldse dingen, zoals duurzaamheid *"en daar zit het grote verschil met wiskundigen of andere bèta-mensen. Die hebben niet dat soort proeffjes, die kosten sowieso ook al heel veel geld, als je al die kabels ziet, daar word je gek van, maar ik denk ook dat het meer een mentaliteit is. De mentaliteit is wel ongeveer hetzelfde, en de natuurkundigen hebben een stuk meer mogelijkheid om alles te verzieken, dus daarom zet ik die als allerlaatste. Dus je zet jezelf ook onderaan eigenlijk? Ehh, ik zet mijn gemeenschap onderaan."*

Conclusie

Concluderend kan allereerst gezegd worden dat studenten weinig afweten van het milieubeleid van Universiteit Leiden, maar de wil om bij te dragen is er zeker, mits het niet ten koste gaat van het onderwijs en onderzoek. Als studenten meer bewust zouden worden gemaakt en meer betrokken zouden worden – door bijvoorbeeld een strakke en informatieve milieuwebsite, door betere voorlichting in de gebouwen, door het aanbieden van symposia over milieu en duurzaamheid en een krachtigere stimulering van docenten en werknemers – dan zou er een sterkere wisselwerking kunnen ontstaan tussen enerzijds het beleidsvlak en anderzijds de afnemers van dit beleid. Wat ook duidelijk moge zijn, is dat de diversiteit aan studenten zorgt voor een enorme creatieve en rijke input aan ideeën, zienswijzen en oplossingen voor zaken die in dit milieubeleid nog niet of pas deels aan de orde zijn gekomen. De nuance die aangeduid moet worden is dat de bijdrage die studenten kunnen leveren aan dit milieubeleid op het totaalvlak weinig effect heeft (volgens de beleidsmedewerkers uit H4), maar de symboolwaarde is voor de student heel hoog.

Hoofdstuk 6: Vergelijkingen en Conclusies

Dit hoofdstuk zal bestaan uit vijf onderdelen. Allereerst ga ik in op de drie onderdelen uit hoofdstuk 2. Vervolgens ga ik het geschreven woord met het gesproken woord vergelijken, oftewel een vergelijking maken tussen de hoofdstukken 3 en 4: wat staat er geschreven in de Milieunota en komt dit overeen met de uitvoering van het takenpakket van de beleidsmedewerkers. Daarna vergelijk ik hoofdstuk 4 met 5: komt hetgeen de respondenten hebben gezegd overeen met de input van de beleidsmedewerkers? Waar zijn er overeenkomsten, waar zijn er verschillen en kunnen de aangedragen toepassingen ook werkelijk geïmplementeerd worden of is dat in deze tijd nog puur fictie? Ik splits het derde deel op in de volgende thema's: energie, producten en afval, papier, bewustwording, duurzame inkoop en duurzaam bouwen. Als vierde zal ik een conclusie schrijven aan de hand van mijn deelvragen en daarna beantwoord ik mijn hoofdvraag. Als laatste zal ik een Lijst van Aanbevelingen meegeven aan de afdeling Veiligheid, Gezondheid en Milieu en het College van Bestuur, aangezien het opstellen en het goedkeuren van de Milieunota onder hun verantwoordelijkheid valt. In de Lijst van Aanbevelingen noteer ik wat men zou kunnen verbeteren en/of implementeren in de volgende Milieunota.

Bij het schrijven van dit hoofdstuk is het belangrijk om de hoofdvraag en de deelvragen in het achterhoofd te houden. De hoofdvraag luidde: wat zijn de visies en de praktijken van de beleidsmedewerkers van Universiteit Leiden ten aanzien van haar milieubeleid, hoe verhouden deze zich tot de visies en praktijken van studenten en in hoeverre vindt er verschil en/of overlap plaats tussen deze visies en praktijken?

De deelvragen zijn als volgt:

1. Wat zijn de visies van de beleidsmedewerkers ten aanzien van milieu?
2. Hoe hangen deze professionele visies samen met praktijken op het gebied van milieu?
3. Wat zijn de visies ten aanzien van milieu van studenten van Universiteit Leiden?
4. Hoe hangen deze visies samen met praktijken op het gebied van milieu?

Beleidsmotivaties in hun context

In hoofdstuk 2 heb ik een beschrijving gegeven van wat de 'progressieve contextualisatie' en de 'event ecology' inhouden. Om te beginnen met de 'progressieve contextualisatie', kijkend naar welke acties of interacties kenmerkend zijn binnen het Milieubeleid van Universiteit Leiden is het van belang om te weten wat de betreffende context is. De voornaamste context van dit onderzoek, maar ook van het beleid van Universiteit Leiden betreft de universiteit zelf en de omgeving waarin het zich situeert.

Zoals Vayda dit aanhaalt in zijn artikel met betrekking tot ‘progressieve contextualisatie’, wordt de ruimte geboden voor de onderzoeker in kwestie om de context niet verder te hoeven laten gaan dan de lokale schaal waarin deze zich bevindt (Vayda 1983: 268). Vervolgens is het belangrijk om te kijken naar kaders van oorzaken en gevolgen om de acties of interacties begrijpelijk te maken. Aangezien Universiteit Leiden gebonden is aan enkele externe invloeden om haar beleid kracht bij te zetten, zoals de MJA-2 die namens de VSNU is getekend en de Deelnameverklaring Duurzaam Inkopen die door hetzelfde orgaan is geadviseerd te tekenen, het ‘Copernicus Charter’ en de Nederlandse milieuwetgeving is het belangrijk om aan het veld van deze oorzaken gevolgen te verbinden. De acties of interacties die hieruit voortvloeien of al voortgevloeid zijn, zijn onder andere het overstappen naar 100% groene stroom, het invoeren van een Minor, een Major en een Master die op duurzaamheidsdenken gericht zijn, het verder uitbreiden van de WKO-installaties en het bouwen van een geheel nieuwe bètafaculteit die van de laatste technologische snufjes voorzien zal zijn die milieuvriendelijkheid en duurzaamheid hoog in het vaandel heeft staan.

In het onderdeel ‘verrassing’ bij de ‘progressieve contextualisatie’ mag er gezegd worden dat ik als onderzoeker verwacht had dat er minder gedaan wordt binnen het Milieubeleid, dan dat er geschreven staat, maar in werkelijkheid valt dat reuze mee. Feit is alleen dat het merendeel van wat uitgevoerd wordt, niet of nauwelijks zichtbaar is. Wat Vayda ook aanhaalt in zijn artikel met betrekking tot ‘progressieve contextualisatie’ is het vertalen van onderzoeksresultaten naar beleidsplannen. In mijn onderzoek is dit niet gebeurd vanuit een oorspronkelijke intentie, maar er mag wel degelijk geconstateerd worden dat het geheel van onderzoeksresultaten en verschillende invalshoeken ten aanzien van het universitaire beleid heeft geleid tot concrete voorstellen – zie de Lijst van Aanbevelingen – die overwogen en mogelijk geïmplementeerd kunnen worden in volgende beleidsplannen.

Ook al is de ‘event ecology’ gelieerd aan de ‘progressieve contextualisatie’, toch vind ik dat deze niet van toepassing is binnen dit onderzoek, voornamelijk omdat het zich focust op zichtbare en waarneembare veranderingen in het milieu, terwijl dit onderzoek zich focust op veranderingen die wel meetbaar zijn, maar niet direct zichtbaar. De vraagstelling is *wel* deels open, maar toch ook weer van te voren vastgesteld en afgebakend door mijzelf, als onderzoeker in kwestie. De benaderingswijze is zeer interessant, door de causale geschiedenis te achterhalen voor de totstandkoming van een bepaalde gebeurtenis op een bepaalde plaats en in een bepaalde tijd in het verleden. De mogelijke antwoorden hierop zijn hierboven te vinden bij de oorzaken en gevolgen binnen de ‘progressieve contextualisatie’. De uitvoering van beleid echter is iets statisch, terwijl de ‘event ecology’ gericht is op dynamische processen. Als men kijkt naar de totstandkoming van de processen van bewustwording bij studenten ten aanzien van dit universitaire beleid, dan zou men al dichter bij de ‘event ecology’ komen, alleen daarbij moet gezegd worden dat wat de student ook mag denken of willen, hij of zij niet direct van invloed kan zijn in het veranderen van het milieu binnen dit Milieubeleid. Als men zou kijken naar de

invloed van het betrekken van studenten in de opstelling dan wel uitvoering van dit Milieubeleid, dan zou men een onderzoek hebben wat geheel volgens de richtlijnen van de ‘event ecology’ bestudeert kan worden, maar dat is mijns inziens een vervolgonderzoek op het huidig uitgevoerde onderzoek, dus een stap verder dan nu.

Aangaande het tweede onderdeel – de interne en externe motivaties – zijn de interne motivaties nauwelijks genoemd door de beleidsmedewerkers, behalve dan misschien dat meniggeen gezegd heeft dat het beleid intern soms niet gevoeld wordt, terwijl de beleidsmedewerker in kwestie dat wel graag zou willen zien en natuurlijk dat door meer internationale aandacht voor het milieu en duurzaamheid Universiteit Leiden probeert meer Europese aanbestedingen te doen. Over de externe motivaties wordt meer gezegd. Er wordt wel geschreven dat het Copernicus Charter van groot belang is, alleen wordt dit dan weer tegengesproken door Udo de Haes. De afspraken omtrent de MJA2 worden genoemd door Adri Noort en Gerard de Bruin, het inkopen van groene stroom is door meerdere beleidsmedewerkers aangehaald, maar daar tegenover staat dat zij mij niks hebben verteld over de te onderzoeken mogelijkheid om de aanschaf van gas te vergroenen. Afvalscheiding vindt netjes plaats, aldus Adri Noort en Celita Jetten-Limonard, duurzaam bouwen wordt zo goed mogelijk geïmplementeerd met als paradepaardje de nieuwe bèta-faculteit en het 50% duurzaam inkopen van goederen wordt meermalen genoemd, zij het dat de één er positiever over is dan de ander.

Bij het laatste onderdeel – het Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen – wordt dit niet letterlijk als zodanig genoemd, zoals het is aangehaald in de Milieunota, maar komt het wel degelijk aan de orde. Zo spreken zowel Rietje van Dam-Mieras als Udo de Haes over het belang nu en in de toekomst van “Stakeholders” en dat dit tevens te maken heeft met het imago of de reputatie van de universiteit. Andere punten van het MVO zijn mijns inziens niet erg sterk naar voren gekomen.

Beleid in Visie en Praktijk

Universiteit Leiden schrijft op bladzijde vier van haar Milieunota dat het Centrum voor Milieuwetenschappen Leiden (CML) het speerpunt vormt voor duurzaamheid in het primaire proces.

Ik heb dit voorgelegd aan zowel de voormalige als de huidige directeur van het CML. Udo de Haes zei dat haar hoofdtaak ligt bij het milieuonderzoek en onderwijs. De inbreng in de Milieunota hoort echter niet bij de formele taakstelling van het CML en is dus ook niet vanuit hen geïnitieerd. De Snoo formuleerde het nog scherper, hij zei dat het CML noch formeel, noch primair betrokken zijn bij het Milieubeleid van de universiteit. Hij zei zelfs dat ze daar op best grote afstand van staan en dat er geen hechte communicatie plaatsvindt. Dat ze als speerpunt zijn genoemd in het primaire proces verbaasde hem zeer, omdat dat volgens hem niet het geval is. Er is volgens hem nog veel mogelijk in de toekomst, wat op dit moment nog niet ingevuld is.

Concluderend kan worden gezegd, dat zij die de Milieunota opstellen (VGM) beter de volgende keer zo iets kunnen formuleren als: het speerpunt voor duurzaamheid ligt in het primaire proces. Ook zal de communicatie moeten verbeteren tussen VGM en het CML eer men zulke zaken noteert. Het zou natuurlijk kunnen zijn dat dat wat er staat er met een andere bedoeling staat, maar dan zal het geherformuleerd moeten worden.

Universiteit Leiden vervolgt op bladzijde vier van haar Milieunota met het aandeel van duurzaamheid in de bedrijfsvoering. Zij zegt dat de mate waarin de universiteit streeft naar duurzaamheid dé bepalende factor is voor het ambitieniveau van haar beleid. Eén van deze ambities is het zichzelf verplichten tot een duurzame inkoop van 50% in 2012. Iets waar de universiteit bijzonder trots op is en wat misschien wel het vaakst genoemd is, is de overstap naar 100% groene stroom. Dit is door de voormalige vice-Rector Magnificus Rietje van Dam-Mieras genoemd door haar als iets wat van fatsoen getuigt voor een instelling als de universiteit. Adri Noort van het VGM is er ook bijzonder blij mee, maar uitte wel zijn zorgen dat hij hoopt dat deze investering altijd zal blijven staan en niet bij het invoeren van de volgende Milieunota zal worden teruggedraaid of afgezwakt, omdat grijze stroom namelijk goedkoper is dan de huidige investering.

Gerard de Bruin – van de Universitaire Inkoop Leiden – vindt dat de universiteit zich er maar makkelijk van af maakt. Zijn ambitieniveau en de milieucriteria die hij hanteert voor het verduurzamen van de universiteit liggen aanzienlijk hoger dan de 50%, die genoemd is in de Milieunota. Zelf denkt hij dat 70% ook zeer haalbaar zou zijn geweest met een streven van 100% voor 2012. Het puur en alleen inkopen van 100% groene stroom zorgt er volgens hem voor, dat er op andere terreinen minder gestreefd hoeft te worden naar een 100% duurzame inkoop.

Geert de Snoo zei dat de universiteit niet alleen een kennisinstelling is, maar ook een maatschappelijke functie heeft. Om die redenen zou je ook een bepaalde voorloperfunctie van Universiteit Leiden moeten verwachten. Deze zou dan niet alleen moeten kijken naar de besparing op het percentage inkoop, maar ook het lef moeten tonen om de ambitie uit te spreken om energieneutraal te zijn, door bijvoorbeeld te kijken hoe men kan besparen op wat men al heeft. Volgens hem kunnen daar in de organisatie nog veel stappen gezet worden.

Concluderend kan dus gezegd worden dat de mate waarin de universiteit streeft naar duurzaamheid een niet erg hoge ambitie uitstraalt en op meer terreinen in de bedrijfsvoering hogere doelstellingen zou mogen nastreven.

Verderop in het milieubeleid wordt gesproken over een goede en duurzame beheersing van afvalstromen – die tevens samenhangen met de inkoop van producten –, zowel bij de invoer als de uitvoer ervan, bij de leverancier en de afvalverwerker. Zowel Adri Noort als Gerard de Bruin zijn het erover eens dat dit op een gezonde manier plaatsvindt, zowel binnen de universiteit als erbuiten.

In het Copernicus Charter wordt aan alle universiteiten en hogescholen gevraagd kennis over duurzaamheid en duurzame ontwikkeling te implementeren in de Bachelor en de Masterfase. Universiteit Leiden voldoet hieraan door hun Minor “duurzame ontwikkeling” in de Bachelor, de Master “industrial ecology” en de Major “sustainability” via het Leiden University College. Het CML verzorgt de inhoud grotendeels, aangezien dit hun veld is en zij hier ook belang bij hebben in de toekomst. Volgens Udo de Haes heeft het Copernicus Charter weinig te maken met het feit dat deze opleidingen nu aanwezig zijn, het is meer marketing; hoe krijg je de bèta student naar Leiden toe? In principe is de Master “industriële ecologie” toegankelijk voor alle studenten van alle faculteiten, doch voor alfa’s een stuk moeilijker te volgen dan voor studenten Biologie, Scheikunde of SMST.

Het Copernicus Charter vraagt ook aan alle universiteiten om aan iedereen een milieubewustzijn mee te geven; dit is dan ook geïmplementeerd in de Milieunota. Naast het onderwijs en onderzoek – wat de primaire focus heeft – wordt er vanuit de universiteit niet een “*speciaal gefocust beïnvloedingsbeleid*” gevoerd, aldus Rietje van Dam-Mieras. Namens het VGM vertelde Adri Noort mij dat vanaf het najaar 2011 een werkgroep – met de belangrijkste spelers uit het veld – het milieu en datgene wat er in de bedrijfsvoering wordt gedaan met betrekking tot het milieu en duurzaamheid meer onder de aandacht willen brengen, alleen weten ze nog niet precies hoe. Er wordt heel veel gedaan, alleen weten maar weinigen het.

Door vele beleidsmedewerkers wordt het wel als de grootste uitdaging gezien om zowel bij de bedrijfsvoering als bij de studenten en docenten het milieubewust denken meer tussen de oren te krijgen.

Concluderend kan gezegd worden dat naast de primaire focus van Universiteit Leiden, haar doelgroep – de studenten, docenten en medewerkers – niet of nauwelijks betrokken wordt om (in)direct bij te dragen aan de verduurzaming van de universiteit zelf en de vastgestelde doelen van de bedrijfsvoering te stroomlijnen.

In het Copernicus Charter wordt gesproken over het belang van het ontwikkelen van heldere en overzichtelijke websites om de ontwikkeling van duurzaamheid en milieu op de universiteit te bevorderen. Gerard de Bruin zei hierover dat hij de website niet al te best vindt en dat deze zeker aan verbetering toe is.

Als men kijkt naar de 10 punten van het Copernicus Charter, dan is het opvallend dat er aan punten twee, drie en negen nog niet voldaan is, maar aan de andere punten in meer of mindere mate wel. **Concluderend** kan gezegd worden dat de universiteit in ieder geval goed op weg is.

Beleid vanuit perspectief bekeken

Energie

In het interview met de studenten van SIFE komt duidelijk naar voren dat er wat betreft het milieu en duurzaamheid weinig tot geen communicatie plaatsvindt tussen de universiteit en de student en er een schakel mist tussen de eerstgenoemde en de laatstgenoemde. Dit komt overeen met de statements die gedaan zijn door de beleidsmedewerkers (zie boven). Zowel de studenten van SIFE als een student MST lieten doorschemeren dat er aanzienlijke verbeteringen kunnen worden gemaakt – zowel ecologisch als economisch – ten aanzien van het computersysteem.

Bij het onderdeel energie en water in H5 worden verschillende vormen van het drogen van de handen genoemd en verschillende typen lampen. Op beide punten kon Birgid Zaaijer antwoorden dat het KOG daarin in ieder geval met haar tijd meeging, maar aangezien het KOG – volgens haar – op vele fronten voorloopt, zou het ook logisch zijn om de conclusie te trekken dat men bij vele universitaire gebouwen op deze punten nog achterloopt.

Zonnepanelen vormen een item dat veel genoemd wordt door studenten. Het wordt gezien als een product dat makkelijk hanteerbaar is, efficiënt en een goede investering voor de toekomst. Volgens Adri Noort is het niet rendabel genoeg om nu te investeren in zonnepanelen, maar er is wel ruimte voor gereserveerd op het dak van de nieuwe bèta faculteit.

Producten en Afval

Afvalscheiding vond volgens de studenten nauwelijks plaats en als, dan werd er vooral de mogelijkheid geboden om papier te scheiden. Celita Jetten-Limonárd wees mij erop dat er wel veel verschillende afvalstromen zijn binnen de universiteit, maar dit heeft meer te maken met de grotere afvalstromen, bij levering van de producten bijvoorbeeld. Er wordt nog geïnventariseerd in hoeverre er per faculteit meer mogelijkheden geboden moeten worden voor een diverser afvalscheiding voor studenten en docenten. Studenten vonden het in het algemeen spijtig dat er niet meer mogelijkheden tot het scheiden van afval wordt aangeboden, omdat dat voor hen een krachtige symbolische waarde heeft tot het bijdragen aan een milieuvriendelijker klimaat op en rondom de universiteit.

Biologisch voedsel was een item waar veel over gezegd werd. Veel studenten wisten niet of het aangeboden werd en als zij er al iets over konden zeggen, dan was het omdat ze wisten dat er (bijna) niks werd aangeboden of omdat het naar de maatstaven van een student te duur is. Als het even duur of slechts een beetje duurder zou zijn als niet-biologisch voedsel, dan zijn er meerdere studenten bereid om voor het biologische voedsel te kiezen. Voor de biologie studente – iemand die actief bezig is met de natuur in haar studie – klinkt het wel een beetje zuur dat er niets biologisch te nuttigen valt in de kantine. De biologiestudenten worden dus ook niet gestimuleerd om deel te nemen aan een

milieuvriendelijker proces, namelijk het nuttigen van biologisch geproduceerd voedsel in tegenstelling tot niet-biologisch geproduceerd voedsel. De reden voor het lage aanbod is toegelicht door Gerard de Bruin en Birgid Zaaier. Zij zeiden dat de kosten die gemaakt worden om biologisch voedsel te verkopen niet in verhouding staan tot de opbrengst (waarschijnlijk is de reden ook dat studenten het te duur vinden), het afvalpercentage ligt ook nog eens hoger en er moest meer weggegooid worden.

Ook goed afbreekbaar meubilair en gebruik van FSC-hout is genoemd door meerdere studenten. Gerard de Bruin heeft aangegeven dat de markt er nog niet klaar voor is. Het recyclen van meubels gaat erg lastig en het aanschaffen van massief houten meubels is onbetaalbaar voor de universiteit. Partnerships zouden eerst ontwikkeld moeten worden tussen de bedrijven die het maken en de bedrijven die het weer afbreken en daar zou de input van Michael Braungart en William McDonough zeker niet misstaan. Zij zijn de bedenkers van het concept Cradle to Cradle, waarbij het idee bestaat dat afval voedsel is. Alle gebruikte materialen van het ene product zouden na hun leven nuttig gebruikt moeten kunnen worden in een ander product. Kwaliteitsverlies mag niet optreden en alle restproducten moeten hergebruikt kunnen worden of milieuneutraal zijn.

Papier

Wat betreft het gebruik maken van gerecycled papier. Bijna geen enkele student wist hier een duidelijk antwoord op te geven, sommigen vermoedden wel dat zij er gebruik van maken. Gerard de Bruin legde al uit in H4 dat de universiteit geen gebruik maakt van gerecycled papier, omdat het voor te veel rompslomp zorgt en het niet zou voldoen aan de duurzaamheidsarchiefnorm. Om die reden is er gekozen voor een type papier dat door iedereen geleverd kan worden en een relatief lage milieubelasting heeft.

Een andere manier om papier te besparen is door middel van het gebruiken van I-Pad's en meer via het internet regelen. Een respondent Pedagogiek heeft dit idee aangedragen en hier wordt ook al proef mee gedraaid op verschillende faculteiten – aldus Birgid Zaaier – zij het in kleine mate. De student had het over een invoering met betrekking tot alle studenten, Birgid Zaaier over het gebruik ervan bij de faculteitsbesturen. Het idee is hetzelfde, de uitvoering ervan verschilt wezenlijk.

Bewustwording

Zoals al genoemd staat in het eerste deel van dit hoofdstuk – het aanbieden van onderwijs wat zich inhoudelijk bezig houdt met milieu en/of duurzaamheid, naar richtlijnen van het Copernicus Charter – laten ook de studenten MST, TCLA en CAOS weten dat er aandacht aan geschonken wordt binnen hun lesprogramma.

Zoals al eerder in dit hoofdstuk is vermeld, doet de universiteit weinig aan het bewust maken van haar studenten en docenten ten aanzien van haar milieubeleid. Toch vindt de meerderheid van de studenten dit belangrijk – mits het niet op een betuttelende manier plaatsvindt –, omdat met eigen verantwoordelijkheid en bewust zijn alles begint. Voorbeelden die genoemd worden om dit te verwezenlijken zijn het gebruik maken van de “Opening van het Academisch Jaar”, de EL CID week, de Mare, maar ook de faculteiten zelf de verantwoordelijkheid geven hier aandacht aan te besteden.

Duurzame inkoop en duurzaam bouwen

Ook de studenten (net als Gerard de Bruin en Geert de Snoo, zie boven) hebben de mogelijkheid gehad om iets te zeggen over het streven van de universiteit van een 50% duurzame inkoop per 2012. Vragen rezen op zoals: Wat wordt er verstaan onder duurzame inkoop? Heeft het betrekking op alle producten? Staan de prijs en kwaliteit in verhouding tot niet-duurzame producten? Gaan de investeringen in de bedrijfsvoering ten koste van het onderzoek en onderwijs? De meeste studenten vonden het een goed initiatief van de universiteit, maar trokken de haalbaarheid sterk in twijfel wegens financiële redenen. Qua verhouding tussen onderwijs, onderzoek en de bedrijfsvoering moeten er altijd financiële keuzes gemaakt worden en moet er naar een juiste verhouding gezocht worden. Zal de universiteit consistent blijven in haar duurzame investeringen in de bedrijfsvoering, of worden deze investeringen eenmalig toegepast als zoethoudertje voor de criticus van nu? Duurzame investeringen hebben namelijk pas effect en zijn winstgevend wanneer deze over een lange termijn worden berekend. Ook vond men dat men meer bewust gemaakt mocht worden om actief betrokken te worden in duurzaam denken en duurzaam handelen.

Bij het bouwen, renoveren en onderhouden van de universitaire gebouwen moge het duidelijk zijn dat de studenten nog lang niet tevreden zijn. Betere isolatie, meer groen in en rondom de gebouwen, een betere bezettingsgraad van de gebouwen en het hoge gas- en stroomverbruik zijn onderwerpen die genoemd werden. Door verschillende beleidsmedewerkers werden zorgen geuit over het duurzaam bouwen van gebouwen. Dit gebeurt in goed overleg met EC Vastgoed. Ook al staat het er – volgens Birgid Zaaijer – in het KOG en in het Academiegebouw goed voor, men beseft ook dat de geldkraan op een gegeven moment dicht moet, omdat de universiteit niet genoeg geld heeft om aan alle wensen te voldoen.

Antwoorden en Conclusies

In de eerste twee deelvragen wordt ruimte geboden voor zowel de visies als de praktijken van de beleidsmedewerkers ten aanzien van milieu op Universiteit Leiden. Wat uit bovenstaande naar voren is gekomen, is dat beide aspecten voor de meeste beleidsmedewerkers een rooskleurig beeld weergeeft. Iedereen heeft een positief beeld voor de toekomst – qua onderwijs, onderzoek en de bedrijfsvoering – en in de praktijk wordt er ook veel gerealiseerd. Het enige punt van zorg is

misschien de financiën, dit werd al eerder door Rietje van Dam-Mieras en Adri Noort geuit. Zolang deze toereikend is, kunnen er ook vooruitstrevende maatregelen genomen worden. De meest kritische van de beleidsmedewerkers is waarschijnlijk wel Gerard de Bruin. Zijn visies zijn duidelijk praktijkoverstijgend. Ook al is hij het erover eens dat het meeste al goed is geregeld, zowel intern als extern, toch ziet hij hogere doelen die haalbaar waren en zijn voor dit milieubeleid, mits de universiteit ook dit ambitieniveau had uitgesproken. Ook Udo de Haes en De Snoo zijn het erover eens dat de universiteit eerder had moeten investeren in duurzame maatregelen, te meer omdat de universiteit ook een voorbeeldfunctie heeft.

De volgende twee deelvragen behandelen de visies en de praktijken van studenten ten aanzien van milieu op Universiteit Leiden. Het moge duidelijk zijn dat hier grote verschillen aanwezig zijn. Allereerst zijn er veel studenten met idealistische visies die moeilijk voet aan de grond zullen gaan krijgen, wanneer ze vertaald zouden worden naar de realiteit. Echter, hier moet bij gezegd worden dat sommige studenten wel degelijk met input komen die zeker te onderzoeken valt of echt te implementeren is in het beleid, maar een filter op deze ideeën zou nog zo gek niet zijn. Dan is er nog het punt dat vele zaken die studenten aanhalen meer van symbolische waarde zijn met het werkelijke gevoel iets bij te kunnen dragen, terwijl het in werkelijkheid misschien slechts een druppel op een gloeiende plaat zal zijn. In de praktijk wordt de studenten ook te kort gedaan. Zij hebben sterk het gevoel dat de universiteit hen niet betreft in haar milieubeleid en daarom ook niet actief bij kunnen dragen aan het duurzaam en milieuvriendelijk houden van de universiteit. Als hen bij alle milieugerelateerde aspecten binnen de universiteit duidelijk werd gemaakt of en hoe zij een verschil zouden kunnen maken, dan is die bereidheid wel degelijk aanwezig.

Mijn hoofdvraag bekijkt of er een grondig verschil aanwezig is tussen de visies en de praktijken van de beleidsmedewerkers enerzijds en die van studenten anderzijds ten aanzien van het milieubeleid of dat er ook enige overlap plaatsvindt. Als men kijkt naar de ideeën van het verminderen van papiergebruik, biologisch voedsel of het aanschaffen van LED-verlichting, het inkopen van de producten even globaal gezegd, dan zijn er veel overeenkomsten te vinden tussen de visies van de beleidsmedewerkers enerzijds en de studenten anderzijds, maar in het bewustwordingsproces ligt waarschijnlijk het grootste verschil. Naast het aanbieden van enkele studierichtingen die aan milieu en duurzaamheid gekoppeld zijn, schenkt de universiteit nauwelijks aandacht in haar bedrijfsvoering aan het openlijk en actief betrekken van de afnemers van haar beleid. De ironie wil dat een instituut dat er voor de studenten is, nauwelijks gebruik maakt van diezelfde studenten om haar beleid te kunnen verbeteren en te stroomlijnen. Het doet heel erg denken aan “top-down” beleid alleen, terwijl de wisselwerking met de “bottom-up” participatie in eerste instantie ervoor zou kunnen zorgen dat men in de beleidssectie weet wat studenten en medewerkers belangrijk vinden in een milieubeleid en op de langere termijn kan zorgen voor een betere samenwerking en een efficiëntere bedrijfsvoering.

Lijst van Aanbevelingen voor de VGM en het CvB

- Zorg voor een heldere en strakke universitaire website met een duidelijk afdeling voor milieu en duurzaamheid. Wat wordt er gedaan door de universiteit en hoe kan de student een bijdrage leveren hieraan? De universiteit zou er goed aan doen, middels filmpjes van verschillende beleidsmedewerkers te laten zien waarin de universiteit zich weet te profileren op het gebied van onderzoek, onderwijs en de bedrijfsvoering met betrekking tot het milieu en duurzaamheid en welke stappen zij voor de toekomst al genomen hebben.
- Zorg voor één computersysteem, wat door de hele universiteit hetzelfde werkt. Denk hierbij aan een zo zuinig mogelijke stand – wanneer deze niet in gebruik wordt genomen – en vergeet vooral niet de gebruiksvriendelijkheid.
- De universiteit moet alle mogelijke manieren uitproberen om het bewustzijn van al haar studenten, docenten en medewerkers te vergroten ten aanzien van het groen en duurzaam houden van de universiteit. Hierbij kan gedacht worden aan het ook actief betrekken en mee laten denken van bovengenoemde groepen. Wees dus zichtbaar, transparant en sta open.
- Onderzoek in welke studies direct aandacht geschonken kan worden aan milieu en duurzaamheid (lees: onderwijs en onderzoek) en in welke studies indirect (lees: voorlichting), maar wel op zo'n manier, dat iedereen betrokken kan worden.
- Verbeter de communicatie en de samenwerking tussen de VGM en het CML en laat het CML met input komen met betrekking tot duurzame en milieuvriendelijke toepassingen.
- Aangezien het laatste mobiliteitsonderzoek uit 1994 stamt, zou het verstandig zijn om een nieuw onderzoek uit te voeren naar alle vervoersbewegingen van studenten, docenten en medewerkers. Zijn er genoeg fietsenstallingen en parkeerplekken? Wordt men genoeg gestimuleerd om met de fiets of met het Openbaar Vervoer te reizen?
- Wanneer er gesproken wordt over Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen, maak dan een duidelijke uiteenzetting in de volgende Milieunota wat hier binnen Universiteit Leiden al aan gedaan wordt en wat er nog aan gedaan kan worden.

Bibliografie

- Bernard, H.R. 2002. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Third Edition. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Dahlsrud, A. 2008. 'How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions'. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management* 15:1-13.
- Europese Commissie, online: <http://europa.eu/legislation_summaries/external_trade/c00019_nl.htm> (05-06-2012).
- Goldman, M. and R.A. Schurman. 2000. 'Closing the "Great Divide": New Social Theory on Society and Nature'. *Annual Review of Sociology* 26: 563-584.
- Greenberg, J.B. and T.K. Park. 1994. 'Political Ecology'. *Journal of Political Ecology* Vol.1: 1-12.
- Haenn, N. and R.R. Wilk. 2006. *The Environment of Anthropology: A Reader in Ecology, Culture, and Sustainable Living*. New York: University Press.
- Harper, D. 2002. 'Talking about pictures: a case for photo elicitation'. *Visual Studies* 17 (1): 13-26.
- MVO Nederland, online: <www.mvonderland.nl> (04-06-2012).
- Njeru, J. 2006. 'The urban political ecology of plastic bag waste problem in Nairobi, Kenya'. *Geoforum* 37: 1046-1058.
- Robbins, P. 2004. *Political Ecology: A Critical Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Swyngedouw, E. and N.C. Heynen. 2003. 'Urban Political Ecology, Justice and the Politics of Scale'. *Antipode*: 898-918.
- Vayda, P. 1983. 'Progressive Contextualization: Methods for Research in Human Ecology'. *Human Ecology* Vol. 11, No 3: 265-281.
- Vayda, P. and B.B. Walters. 'Against Political Ecology'. *Human Ecology*, Vol. 37, No.1: 167-179.
- Walters, B.B., B. J. McCay, P. West and S. Lees. 2008. *Against the Grain: The Vayda Tradition in Human Ecology and Ecological Anthropology*. Plymouth: AltaMira Press.
- Verenigde Naties, online: <http://www.un.org/esa/dsd/dsd_aofw_scpp/scpp_pdfs/ss0310/presentation_nicholson.pdf> (05-06-2012).

Zetter, R. and R. White. 2002. *Planning in cities: sustainability and growth in the developing world*.
London: ITDG Publishing.

Nawoord

In dit nawoord wens ik graag enkele mensen te bedanken die mij tijdens dit proces tot steun zijn geweest. Allereerst natuurlijk Dr. Rivke Jaffe en Dr. Bart A. Barendregt die mij hebben geholpen om met dit onderwerp aan de slag te gaan en mij ertoe bewogen hebben een onderzoeksscriptie over te gaan schrijven. Als volgende wil ik mijn huidige begeleider Prof. Dr. Gerard A. Persoon bedanken voor zijn tomeloze geduld en zijn uitstekende begeleiding. Menigmaal was ik erg zenuwachtig vlak voor een beoordelingsgesprek met hem, maar altijd wist hij mij weer op een zodanige wijze feedback te geven, dat ik op een constructieve wijze vooruit wist te gaan.

Dan wil ik graag Arjan Kersten en Ward Warmerdam bedanken voor hun tijd en energie die zij in mij wilden steken, hun persoonlijke steun, begeleiding, het nakijken en de feedback bij de opzet en het schrijven van mijn scriptie. Vrienden als deze zijn goud waard.

Als laatste wil ik mijn familie bedanken. Om te beginnen wil ik mijn ouders danken voor hun liefde, hun geduld en hun vertrouwen in mij, dat ik mijn MA ooit tot een goed einde zou brengen. Het heeft hen nogal wat energie gekost en misschien hebben ze zich wel eens afgevraagd of het ooit wel af zou komen, maar ik heb altijd gezegd dat ik aan de universiteit ben gaan studeren om een Master te halen en dat ben ik van plan te doen ook. Dan wil ik mijn zus Valerie en mijn jongere broer Daniel bedanken voor hun steun en voor de afleiding die soms nodig is om daarna weer gefocust aan het werk te kunnen gaan. Als allerlaatste wil ik benadrukken dat tijdens dit hele proces natuurlijk mijn oudere broer Florian een hele belangrijke rol heeft gespeeld. Ook al is hij niet meer in fysieke vorm hier op aarde, toch heb ik altijd het gevoel dat hij dicht bij me is en ben ik hem dankbaar voor de steun die hij mij heeft gegeven – ook tijdens mijn studietijd – in mijn leven.